



ISSN 2518-7945 (Print)
ISSN 2663-5119 (Online)

BULLETIN

OF THE KARAGANDA UNIVERSITY

LAW
Series

№ 4(112)/2023

ISSN 2518-7945 (Print)

ISSN 2663-5119 (Online)

Индексі 74619

Индекс 74619

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN

OF THE KARAGANDY
UNIVERSITY

ҚҰҚЫҚ сериясы

Серия ПРАВО

LAW Series

№ 4(112)/2023

Қазан–қараша–желтоқсан
30 желтоқсан 2023 ж.

Октябрь–ноябрь–декабрь
30 декабря 2023 г.

October–November–December
December, 30th, 2023

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2023
Караганда, 2023
Karaganda, 2023

Бас редакторы
заң ғыл. д-ры **Н.О. Дулатбеков**

Жауапты хатшы
заң ғыл. канд. **Г.А. Ильясова**

Редакция алқасы

- Г.З. Кожаметов,** заң ғыл. д-ры, акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);
- С.К. Амандықова,** заң ғыл. д-ры, АІУ Жоғары құқық мектебі, Астана (Қазақстан);
- М.А. Сарсембаев,** заң ғыл. д-ры, «Болашақ» консалтингтік тобы» ЖШС, Астана (Қазақстан);
- Т.Е. Қаудыров,** заң ғыл. д-ры, М.С. Нәрікбаев атындағы Қазақ гуманитарлық-заң университеті, Астана (Қазақстан);
- Д. Чанкова,** PhD д-ры, «Неофит Рильский» Оңтүстік-Батыс университеті, Благоевград (Болгария);
- Б.А. Тайторина,** заң ғыл. д-ры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы (Қазақстан);
- Н.В. Мороз,** заң ғыл. канд., «МИФИ» Ұлттық ядролық зерттеу университеті, Мәскеу (Ресей);
- М. Греджи,** PhD д-ры, Феррара университеті (Италия);
- С.П. Мороз,** заң ғыл. д-ры, Каспий университеті, Алматы (Қазақстан);
- Я. Ердоған,** PhD д-ры, Анталия «Білім» университеті, Анталия (Түркия);
- А.М. Хлус,** заң ғыл. канд., Беларусь мемлекеттік университеті, Минск (Беларусь);
- Е.Н. Ключева,** заң ғыл. д-ры, Мемлекеттік инфрақұрылым және технологиялар университеті, Киев (Украина);
- С.А. Балашенко,** заң ғыл. д-ры, Беларусь мемлекеттік университеті, Минск (Беларусь)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28.

Тел.: (7212) 35-64-16 (ішкі 1026); факс: (7212) 35-63-98.

E-mail: vestnikku@gmail.com. Сайт: <https://law-vestnik.ksu.kz>

Атқарушы редактор

PhD д-ры **Г.Б. Саржанова**

Редакторлары

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, И.Н. Муртазина

Компьютерде беттеген

М.С. Бабатаева

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Құқық» сериясы. — 2023. — № 4(112). — 136 б.

ISSN 2518-7945 (Print). ISSN 2663-5119 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КЕАҚ.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 30.09.2020 ж. № KZ00VPY00027383 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Басуға 29.12.2023 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 17,0 б.т. Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 113.

«Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды ун-ті» КЕАҚ баспасының баспаханасында басылып шықты. 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, 2023

Главный редактор
д-р юрид. наук **Н.О. Дулатбеков**

Ответственный секретарь
канд. юрид. наук **Г.А. Ильясова**

Редакционная коллегия

- Г.З. Кожаметов,** д-р юрид. наук, Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова (Казахстан);
- С.К. Амандыкова,** д-р юрид. наук, Высшая школа права АІУ, Астана (Казахстан);
- М.А. Сарсембаев,** д-р юрид. наук, ТОО «Консалтинговая группа “Болашак”», Астана (Казахстан);
- Т.Е. Каудыров,** д-р юрид. наук, Казахский гуманитарно-юридический университет имени М.С. Нарикбаева, Астана (Казахстан);
- Д. Чанкова,** д-р PhD, Юго-Западный университет «Неофит Рильский», Благоевград (Болгария);
- Б.А. Тайторина,** д-р юрид. наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы (Казахстан);
- Н.В. Мороз,** канд. юрид. наук, Национальный исследовательский ядерный университет «МИФИ», Москва (Россия);
- М. Греджи,** д-р PhD, Университет Феррары (Италия);
- С.П. Мороз,** д-р юрид. наук, Каспийский университет, Алматы (Казахстан);
- Я. Ердоган,** д-р PhD, Университет Анталии «Билим», Анталья (Турция);
- А.М. Хлус,** канд. юрид. наук, Белорусский государственный университет, Минск (Беларусь);
- Е.Н. Ключева,** д-р юрид. наук, Государственный университет инфраструктуры и технологий, Киев (Украина);
- С.А. Балашенко,** д-р юрид. наук, Белорусский государственный университет, Минск (Беларусь)

Адрес редакции: 100024, г. Караганда, ул. Университетская, 28.

Тел.: (7212) 35-64-16, (внутр. 1026); факс: (7212) 35-63-98.

E-mail: vestnikku@gmail.com. Сайт: <https://law-vestnik.ksu.kz>

Исполнительный редактор

д-р PhD **Г.Б. Саржанова**

Редакторы

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, И.Н. Муртазина

Компьютерная верстка

М.С. Бабатаева

Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». — 2023. — № 4(112). — 136 с.

ISSN 2518-7945 (Print). ISSN 2663-5119 (Online).

Собственник: НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова».

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет № KZ00VPY00027383 от 30.09.2020 г.

Подписано в печать 29.12.2023 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 17,0 п.л. Тираж 200 экз.

Цена договорная. Заказ № 113.

Отпечатано в типографии издательства НАО «Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова».

100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© **Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова, 2023**

Chief Editor

Doctor of law **N.O. Dulatbekov**

Secretary

Cand. of law **G.A. Ilyassova**

Editorial board

- G.Z. Kozhakhmetov**, Doctor of law, Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
- S.K. Amandykova**, Doctor of law, AIU High School of Law, Astana (Kazakhstan);
- M.A. Sarsembayev**, Doctor of law, Senior Researcher, LLP “Bolashak” Consulting group, Astana (Kazakhstan);
- T.E. Kaudyrov**, Doctor of law, M. Narikbayev Kazakh Humanitarian Law University, Astana (Kazakhstan);
- D. Chankova**, PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria);
- B.A. Taitorina**, Doctor of Law, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty (Kazakhstan);
- N.V. Moroz**, Cand. of law, National Research Nuclear University “MEPhI”, Moscow (Russia);
- M. Greggi**, PhD, University of Ferrara (Italy);
- S.P. Moroz**, Doctor of Law, Caspian University, Almaty (Kazakhstan);
- Y. Erdogan**, PhD, Antalya “Bilim” University, Antalya (Turkey);
- A.M. Khlus**, Cand. of law, Belarusian State University, Minsk (Belarus);
- E.N. Klyueva**, Doctor of Law, State University of Infrastructure and Technology, Kiev (Ukraine);
- S.A. Balashenko**, Doctor of Law, Belarusian State University, Minsk (Belarus)

Postal address: 28, University Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan.

Tel.: (7212) 35-64-16 (add. 1026); fax: (7212) 35-63-98.

E-mail: vestnikku@gmail.com. Web-site: <https://law-vestnik.ksu.kz>

Executive Editor

PhD **G.B. Sarzhanova**

Editors

Zh.T. Nurmukhanova, S.S. Balkeyeva, I.N. Murtazina

Computer layout

M.S. Babatayeva

Bulletin of the Karaganda University. “Law” Series. — 2023. — № 4(112). — 136 p.

ISSN 2518-7945 (Print). ISSN 2663-5119 (Online).

Proprietary: NLC “Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov”.

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan.

Rediscount certificate No. KZ00VPY00027383 dated 30.09.2020.

Signed in print 29.12.2023. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 17,0 p.sh. Circulation 200 copies. Price upon request. Order № 113.

Printed in the Publishing house of NLC “Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov”.

28, University Str., Karaganda, 100024, Kazakhstan. Tel. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Karagandy University of the name of acad. E.A. Buketov, 2023

МАЗМУНЫ — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ, ҚАРЖЫЛЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ КОНСТИТУЦИОННОЕ, ФИНАНСОВОЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО CONSTITUTIONAL LAW, FINANCIAL LAW AND INTERNATIONAL LAW

<i>Kuandykova E.S., Baideldinov D.L., Hoffmann T.</i> Problems of legal regulation of digital transformation of agriculture of the Republic of Kazakhstan	7
<i>Wang Heyong.</i> The presence of the “internationality” of international criminal justice	18
<i>Edvardas Juchnevicius.</i> State funds in the light of Polish Financial Law	27
<i>Amandykova L.K.</i> Comparative analysis of the Constitutions of the Republic of Kazakhstan and developed countries of the world.....	33

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<i>Akhmetova N.S., Birmanova A.I.</i> Improving the lawmaking activities of executive authorities	38
---	----

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE LAW

<i>Хлус А.М.</i> Коррупционные преступления: тенденции методико-криминалистического обеспечения расследования.....	45
<i>Сидорова Н.В., Серикбаев А.М.</i> Цифровизация судебной и правоохранительной деятельности в Республике Казахстан.....	54
<i>Сматлаев Б.М., Даурембеков Е.К.</i> Некоторые вопросы применения мер пресечения в виде домашнего ареста и содержания под стражей в уголовном судопроизводстве	66

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURAL LAW

<i>Токатов Р.А., Сабыржан А.</i> Қазіргі геосаяси жағдайда логистикалық қатынастарды қалыптастыру тиімділігі, мәселелері және оларды құқықтық реттеу	76
<i>Акимжанова М.Т., Ильясова Г.А.</i> Қазақстан Республикасының цифрлық кеңістігіндегі баланың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері.....	88
<i>Назаралиева А.Б., Ниязова А.Н.</i> Споры о прекращении права на земельные участки: обзор судебной практики	100
<i>Maxatov N.R., Zhamalbekova A.S.</i> Notary's executive inscription.....	106

ЖАС ҒАЛЫМ МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДОГО УЧЕНОГО TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

<i>Zhamburbayeva S.</i> Agreement on legal assistance: legal regulation of the “success fee” in the Republic of Kazakhstan.....	112
<i>Прокураина К.Ю.</i> Правовое регулирование эмиссии и обращения национальной и иностранной валюты в Республике Казахстан (финансово-правовые и гражданско-правовые аспекты).....	122

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР — СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ — INFORMATION ABOUT AUTHORS	132
---	-----

2023 жылғы «Қарағанды университетінің хабаршысы. “Құқық” сериясы» журналында жарияланған мақалалардың көрсеткіші. — Указатель статей, опубликованных в журнале «Вестник Карагандинского университета. Серия “Право”» в 2023 году — Index of articles published in «Bulletin of the Karaganda University. “Law” Series» in 2023	134
--	-----

<https://doi.org/10.31489/2023L4/7-17>

UDC 347.02

E.S. Kuandykova^{1*}, D.L. Baideldinov¹, T. Hoffmann²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan;

²The Institute of Law at Tallinn Technical University, Tallinn, Estonia

(E-mail: elvirab8080@mail.ru, Daulet.Baideldinov@kaznu.kz, thomas.hoffmann@taltech.ee)

Problems of legal regulation of digital transformation of agriculture of the Republic of Kazakhstan

In the context of the best world practices the study is an overview of the legal regulation of the process of digital transformation of public administration of agriculture in the Republic of Kazakhstan. The hypotheses of this study are based on the analysis of the legal nature of the world practice of digital transformation of economic development and international cooperation of modern states. The research revealed that agriculture is a branch of the economy that is particularly in need of the introduction of information and communication technologies and, consequently, the improvement of legal regulation of the activities of public administration in the digital reality. The analysis of state programs and national projects of the Republic of Kazakhstan provides grounds for concluding that the digitalization of the Kazakh economy in agriculture is a priority. The dependence of the effectiveness of digital solutions in the agro-industrial complex on the level of public administration organization is substantiated: digitalization resources contribute to a more focused and result-oriented public policy through the use of legal monitoring capabilities. Digitalization is a rapidly growing trend in agriculture, when it does not just replace analog technologies traditionally used in practice, but develops new development options for effective solutions to problems in the industry, among which the introduction of legal mechanisms is of paramount importance. The study contains an analysis of the development of the legal foundations of digitalization in the industry, taking into account the problems at all levels of the process – from the issues of providing agricultural producers with an elementary level of Internet access to increasing the level of legal regulation of state management in the field of digitalization management.

Keywords: digitalization, agriculture, public administration, legal regulation, information and communication technologies, e-government, modernization.

Introduction

Sustainable development as the main condition for the creation by modern states of the “The future we want”, formulated in UN General Assembly resolution 66/288, should be based on the principles of democracy, the rule of law, state management at the level of international and national law. In the context of the recovery of national economies from the severe consequences of the coronavirus pandemic, digitalization is of paramount importance as a factor in the modernization of public administration. Information and communication technologies contribute to the effective exchange of information between government agencies and society online. The expansion of the structure of e-government has led to a trend of interaction between public authorities and society and has made it possible to use information technology to implement innovations in management. It is important to note that the use of digitalization significantly speeds up and improves the

*Corresponding author. E-mail: elvirab8080@mail.ru

quality of information exchange, ensures transparency and accountability of government operations, efficiency and effectiveness in the provision of a wide range of public services [1].

The Republic of Kazakhstan, among the 193 UN member states, is taking effective measures to achieve sustainable development goals and ranks 28th in the UN e-government development ranking [2]. However, it should also be noted that “the potential for development and improvement is quite high, and further social modernization envisages the adaptation of economic and social aspects to the requirements and standards of the modern world” [3].

Within the framework of this study, digitalization is considered as an important factor in the modernization of public administration in the field of agriculture in the Republic of Kazakhstan, an industry that is in particular urgent need for the implementation of information and communication technologies. The national project for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025 contains a number of activities for the implementation of digital solutions, such as bringing the material support of the Republican State Institution “Republican Methodological Center for Phytosanitary Diagnostics and Forecasts” of the State Inspection Committee in the agro-industrial complex of the Ministry of agriculture of the Republic of Kazakhstan material and technical means, laboratory equipment, uninterrupted high-speed access to the Internet, etc.; elaboration of the use of fintech and agrotech tools for digital solutions, creation of soil maps in electronic form, creation of geobotanical maps in electronic form, production of digital orthophoto maps, scanning of land cadastral files using the subsystem “Archive” of Automated Information System of the State Land Cadastre, creation of electronic maps of accounting quarters formed on the lands of cities and towns [4]. The sources substantiate: the digitalization of the Kazakh economy in agriculture will be carried out by optimizing production and logistics processes, improving the efficiency of the labor market, reducing resource consumption and production losses, increasing the efficiency of research work and is a prerequisite for the competitiveness of the industry [5].

The research is aimed at analyzing the legal regulation of digitalization in the field of agriculture of the Republic of Kazakhstan in the context of the world experience of agricultural development.

Materials and methods

The research is based on the materials of international and domestic practice of digitalization implementation in the management process in the field of agro-industrial complex. The national strategic program documents on the regulation of the digitalization process in the field of agriculture have been subjected to a detailed analysis. A review of the scientific literature and the news agenda revealed the regularities of the legal regulation of the implementation process and the results of the impact of digital technologies on agriculture on an international scale.

The scientific analysis of the sources was carried out using the methods of dialectical and formal logic, analysis, synthesis, as well as special methods of legal research: system-structural, formal-legal, comparative studies, socio-legal forecasting, legal modeling and others.

Results and discussion

The new digital reality presents a serious challenge to modern law. Digitalization as such requires an effective transformation of the model of regulatory regulation of public relations in all spheres of society, which is increasingly acquiring the contours of an information society. In this context, the effect of digital solutions in the agro-industrial complex, as world practice shows, is largely due to the level of organization of public administration. The global agriculture industry is facing today's challenges – food security threats, market shocks, climate change, and is forced to adapt to changing conditions, to support the transition to green energy and bioeconomy, to become climate neutral, and to prevent harmful environmental impacts. In this complex process, the application of digital technologies can provide critical innovative support for the successful transformation of agricultural systems in their specific spatial conditions and, moreover, contribute to learning in the decision-making process in agriculture [6]. Digitalization resources contribute to a more focused and result-oriented public policy due to the wider use of legal monitoring capabilities [7]. Decision support systems designed to collect and process data to substantiate decisions serve primarily to satisfy the requirements of all interested parties. Studies confirm that digital technological innovations contribute to a significant increase in the efficiency of the use of agro-industrial complex resources [8].

At the same time, the problems of digitalization in the field of agriculture also cause critical judgments among scientists, politicians and other interested actors in the digitalization process. There is a position justifying fears that digitalization in agriculture will exacerbate the process of negative impact on the environ-

ment [9]. As counter-arguments to the expansion of digitalization, assumptions are made about the reduction of industry jobs, the reduction of the managerial autonomy of entrepreneurial farmers [10], the increase in the load on the energy system due to the commissioning of numerous servers and other digital devices, and the increase in greenhouse gas emissions that can lead to secondary effects [11].

However, digitalization, as a rapidly growing trend in agriculture, is characterized by the use of accurate and data-driven technologies that facilitate real-time and site-specific decision-making [12]. Using a wide range of new technologies based on data, digital agriculture potentially increases the resilience of food systems, as evidenced by the high level of public policy and legislation in the EU countries, the experience of Germany is especially representative [13].

The legal paradigm associated with digital agriculture is constantly being transformed: the principles and provisions of state strategies are of key importance in determining the framework conditions for technological innovations and their implementation. We are talking about the financing of scientific research, the establishment of subsidies, and other regulators of the digitalization of the industry. Institutional, regulatory and socio-technical conditions for the development of digitalization depend on the level of development of each individual country. All countries adhere to the position of recognizing the importance of sustainability and reducing the impact of the agro-industrial sector on the environment. The American model of digitalization of agriculture is based on a strategy that adheres to the productive use of digital technologies without restrictions on the use of pesticides and fertilizers [14]. The policy of the European Commission “Farm to fork” F2F focuses on improving the efficiency of resource use by reducing the costs of agrochemicals [15]. In connection with the use of such directly opposite strategies, the question of the need for research and, based on them, to assess and predict how future trends in the agri-food industry may affect the effectiveness of digitalization is being actualized.

The F2F strategy uses the potential of digitalization to more efficiently use agricultural resources, climate and environmental data. Digitalization provides an opportunity to bring transparency to agricultural policy information, from financing, subsidies, to information about agricultural production, with a focus on providing consumers with healthy food. This strategy highlights the link between the development of a sustainable food system and the promotion of a healthier diet for the population of the European Union and provides quality information about this type of diet. This achieves the level of SDG3 as part of the UN SDG – good health and well-being for the European population in the range of problems associated with overeating, obesity and chronic diseases. Enhanced monitoring technologies are useful for assessing compliance and developing evidence-based national policies [16].

The key factors for the success of digitalization are the continuous increase in the availability of high-speed broadband Internet in rural areas and an effective monitoring system, and these factors are the basis of a digital strategy. Indicative in this context is the experience of Germany, strategy of which in the agricultural sector is based on 7 main digitalization measures: 1) quality control for evaluating digital applications is provided by an independent body, 2) measures to improve soil health through innovative digital technologies, 3) the development of digital technologies adapted for small and medium-sized farms, 4) creation and development of a regulatory framework for digitalization, 5) implementation of real-time GPS in all rural areas and provide access to data for farmers, 6) creation of experimental sites, 7) development of preliminary conditions for establishing the independence of farmers [17].

The function of law is to implement the goals of sustainable development and to establish clear rules. International experience dictates that when implementing and developing digitalization of various sectors of the economy, it is necessary to ensure compliance with the basic principles of the General Data Protection Regulation (GDPR). This is necessary for the organization of communications – data exchange is carried out at the level of legal norms of the named regulation. In this regard there are also technological implications for monitoring. The progressive experience of Germany and other European countries focuses on ensuring “farm data sovereignty” [18].

The digital agricultural policy does not just replace analog technologies traditionally used in practice. Transforming, it offers new policy options in the form of new developments to effectively solve problems in the industry. A wide range of digital technologies can be used at different stages of the agricultural policy cycle – when setting the agenda, formulating problems, forming, implementing and evaluating public policy [19]. According to the analysis, currently agricultural policy in Europe uses tools covering the entire range of policy options from providing information to regulation and economic incentives. Digitalization planning is important, the benefits of digital agricultural policy can be realized through training and capacity building of the entire industry, the key factors are research, innovation and experiments.

The Republic of Kazakhstan, which occupies the 28th position in the UN ranking on the development of e-government, is actively investing in the digital sector of the economy, including agriculture [20]. For Kazakhstan, as for any other country, “developing IT is a huge challenge that requires the state and business to take drastic measures in the context of innovative industrialization” [21; 246].

In the context of the problem of modernizing public administration, the recommendations formulated at the meeting of the Parties of the Convention about access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters by the Economic Commission for Europe Representative of UNEP are of great importance. An assessment of the potential for transforming public administration in the context of new digital technologies gives reason to conclude that they provide a real opportunity to solve complex problems in various sectors of the economy. Among them, the tasks of paramount importance are improving data management to make it less fragmented and unstructured, and their quality less volatile; expanding cooperation between the public and private sectors to transform data into knowledge that can influence economic incentives and behavior — in this regard, access to product information may be important; solving the issues of the digital divide and improving digital literacy, carrying out the process of digital transformation by state bodies providing public services. True in this context is the statement that “these problems are inherent in our reality, must be solved in due measure, which once again underlines the relevance and relevance of the transformation of public administration in the age of new information technologies” [22].

The potential of digital technologies will be effectively realized with the active cooperation of all factors of the agro-industrial complex. It is necessary to emphasize the role of the state in the creation and development of the digital landscape both at the legislative level and at the level of scientific research. Research proves that the development, implementation and evaluation of digital technologies will attract new investments to the industry, increase labor productivity, generally strengthen the competitiveness of agricultural products and significantly increase the effect of digitization [23; 22].

The first program document in accordance with the state planning system in Kazakhstan was the State program “Digital Kazakhstan”, which included the following measures: the implementation of a traceability system for agricultural products; the implementation of elements of “precision farming” in a number of farms, including the use of meteorological stations; the implementation of electronic commerce in agriculture [24]. The Digital Kazakhstan program was preceded by the state program for accelerated industrial and innovative development. Since 2005, the “electronic government” has been consistently formed, elements of the innovation ecosystem are being implemented, and the basic level of digital literacy of the population and internet access are expanding. In Kazakhstan, with a certain degree of success, an attempt was made to implement the state program “Information Kazakhstan-2020” adopted in 2013. The main result of this project was that the information infrastructure became more accessible to a wider range of users, including workers in the agricultural sector [25]. The next policy document is the message of the President “The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness” (2017), which focuses on the fact that “it is important to ensure the development of communications, universal access to fiber-optic infrastructure. The development of the digital industry will provide an impetus to all other industries” [26]. The fourth industrial revolution, called Industry 4.0, is a key factor in the development of digitalization in the field of industry, of which the agro-industrial complex is an integral part.

The Law of the Republic of Kazakhstan “On Informatization” dated November 24, 2015 No. 418-V defines the objectives of state regulation of public relations in the field of informatization as the formation and development of information and communication infrastructure, the creation of conditions for the development of domestic value in the production of goods, works and services in the field of information and communication technologies for information support of social and economic development and competitiveness of the Republic of Kazakhstan (Article 3). In accordance with Article 61, state support for the development of the information and communication technologies industry is provided by authorized state bodies, the National Institute for Development in the field of Information and Communication Technologies and other national development institutions in order to stimulate the development of the information and communication technologies industry in the Republic of Kazakhstan.

The basic prerequisites for the legal regulation of digitalization have been created, but a significant gap is the lack of methodological approaches to the development of regulatory requirements. This circumstance is the reason for the lack of effectiveness of legal mechanisms. Therefore, the agro-industrial complex has remained an industry with unrealized growth potential for many years.

This is exactly the area in which the existing potential for the development of digitalization has not been realized [27].

In terms of the implementation of automated systems in the agro-industrial complex of the country The Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, considered the implementation of the state program “Digital Kazakhstan” as one of the most important strategic tasks. In the context of implementing the strategy for the long-term development of the agricultural sector, the strategy of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, there was developed a specialized program E-AIC. A feature of this program is that digitalization is focused on the farmer and the simplification of his activities, on business processes for the provision of public services for the agricultural sector. The departmental project of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan contained the main message – the use of integrated digital agricultural solutions connected to the E-APK digital platform [28; 51].

On October 12, 2021, there was approved the National Project “Technological breakthrough through digitalization, science and innovation”, presented a new format of events: automation and digitalization of the process of providing state support measures in the agro-industrial complex; amendments to the legislation on subsidizing communication services for agricultural producers, as well as at manufacturing enterprises; subsidizing communication services in agricultural fields and industrial facilities. The national project has set ambitious strategic goals: 33 (68.9) place by 2025 in the IMD Digital Competitiveness Ranking, 70 place by 2025 in the Global Competitiveness Index of the World Economic Forum “Innovation Potential”, “Productivity Growth” in the industry “Information and communications” up to 34.4% of the level of 2019 by 2025, “Investments in fixed assets” in the industry “Information and Communications” up to 137.9% of real growth compared to the level of 2019 by 2025 [29].

The Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan “On approval of the Concept of Development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030” dated December 30, 2021 No. 960 states that the share of agricultural producers competently using digitalization products represents only a small part of the total number of agrarians in the country. This circumstance is the reason for slowing down the productivity process and reducing costs. At the same time, passivity in the use of digital tools is explained by objective reasons: the weakness and instability of mobile communications, the lack of a unified digital ecosystem of agriculture, and others.

Thus, practice has shown that in the field of digitalization of agriculture, as well as the economy as a whole, constructive modernization of existing digital resources and mechanisms for their practical application is necessary. The Concept of digital transformation, development of the information and communication technologies industry for 2023-2029, approved by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023 No. 269, is aimed at solving these tasks. The analysis of the content part of the Concept confirms the ambitiousness of this strategic document of the state: by 2029, it is planned to comprehensively effectively develop the innovative potential of the republic at a qualitatively new level. The bar of planned achievements is very high: by 2029, a significant increase in the volume of innovative products and labor productivity growth in the Information and Communications industry is expected, reaching at least 30th place in the IMD Digital Competitiveness Rating; reaching at least 15th place in the UN e-Government Rating; reaching at least 15th place in the Global Cybersecurity Index.

It is important not to repeat the practice of failures of previous state programs, the planned goals and indicators must be provided with adequate resources, supported by systematic legal monitoring and state control over compliance with legislation.

The national project, in contrast to the long-term and practically uncontrolled state programs of previous years, is aimed at achieving specific goals, and already in the first year of the Ministry of Agriculture's work on the implementation of the project showed certain results. First of all, attention was paid to the training of personnel in the agricultural sector – specialized agricultural and IT universities developed and implemented joint innovative educational programs in which there are digitalization skills. Measures have been launched to introduce state support for agricultural producers to purchase digital equipment and solutions, including the provision of subsidies to ensure communication at all levels of agro-industrial facilities. As for the provision of public services, their share in electronic format increased by 34%, the work on planning the modification of public services in the field of crop production, veterinary medicine and agricultural machinery has begun, the work on automation and optimization of public services is being activated (at least 95% of public services). Modern challenges make it necessary to improve the quality of public services. At the same time, for all actors in the agro-industrial sector, the factor of increasing transparency at all stages of the provision of public services becomes the most important. The primary task of the program for introducing digi-

talization into the agricultural process is to improve the regulatory legal framework that regulates parallel processes – educational, providing state support, updating industry databases and others [29].

The implementation of the tasks set is faced with problems of a different nature, starting with the issues of providing agricultural producers with an elementary level of access to the Internet and ending with the weakness of state management in the field of digitalization management. The objective reasons that complicate the process of implementing information technologies are due to many factors. First of all, it should be stated that the regions of the country are in unequal conditions due to the large territorial extent of Kazakhstan as a state that occupies the 9th place in the world in terms of area. We are talking about agro-climatic conditions, the degree of proximity to markets, the availability of infrastructure, the relativity of favorable and unfavorable conditions for agricultural production, and the differentiation of agricultural producers.

To create a digital landscape, it is of paramount importance to solve the problem of low-quality, and complete absence of internet in some remote rural areas. No less problematic are the factors of corruption, lack of transparency and related problems of acquiring land rights, using the possibility of obtaining state support measures for rural producers and others. Increasing the efficiency of public service delivery processes, implementing of digitalization projects, increasing the scope and efficiency of the use of information technologies are defined as the main tasks of the Department of Public services development and AIC digitalization. A specialized structural unit is endowed with the appropriate resources to solve the set strategic tasks.

The thesis that digitalization in the modern period is the most promising scenario for agriculture is supported at international forums. In Kazakhstan, in June 2023, with the participation of more than 50 agricultural companies, there was held the II International Forum on the digitalization of agriculture, which gained popularity among farmers after the I International Forum in 2021. The forum cultivated the idea that the latest developments, artificial intelligence and automation provide an opportunity to unlock the agricultural potential of the land much more widely, preserving its wealth and fertility for future generations, and improving the state of the agricultural business and industry [30]. We believe that such a valuable thesis is addressed primarily to the state that manages agriculture and is called upon to implement measures of state support for the development of digitalization.

Valuable in the context of the implementation of the advanced experience of developed countries in digitalization is the international cooperation of states and regional associations. The Department of the agro-industrial policy of the Eurasian economic commission emphasizes the importance of the implementation by the state of a set of incentive and regulatory measures, the interconnectedness of which will determine the implementation of digital technologies in the agro-industrial complex. The EEC Council for agro-industrial Policy proposed a set of digital transformation measures within the framework of the integration association: to develop information systems to provide agricultural producers with state support measures (subsidies, electronic data exchange, etc.); to develop tools to support the development of digital solutions; to provide support in increasing digital literacy among the rural population; to expand the coverage of the internet network in rural areas; to develop a system of personnel training; to increase the level of technical equipment of scientific research, etc. [31]. In this context, the sources correctly summarize that “the creation of an optimal digital ecosystem, that is, a market, is impossible without the development of a large-scale network of digital platforms and sub-platforms in all areas of activity in the agricultural sector” [32].

In the context of regional cooperation, the digital space of the countries of the Central Asia Regional Economic Cooperation Program (CAREC) is important for the development of digitalization as an interconnected digital ecosystem which will allow the development of new digital products and services, to accelerate digital transformation and to support a freer flow of data throughout the region. It should be borne in mind that the CAREC countries, as part of the digital strategy until 2030, perceived the acceleration vector of digital transformation for regional competitiveness and inclusive growth. The modernization of the state management of the agro-industrial complex in each country depends on the digital transformation of the government, which is a key element in creating a digital space of regional integration associations as a network of connected smart cities and villages. The factor of choosing digital agriculture as a priority for digital transformation in the region is quite explainable for the CAREC countries: a significant part of the population of all 10 member countries lives in rural areas [33].

Conclusion

As the analysis of the digital transformation of the state management of the agricultural industry on a global and national scale has shown, modern states use digital technologies and data to improve the way they

implement agroecological policy. Best practices demonstrate advances in data collection technologies, adoption of precision farming techniques, advances in data processing, artificial intelligence and computing power, advances in encryption and data protection technologies, and data exchange. Innovation creates a base of opportunities for solving strategic issues of public administration in the field of agriculture – to overcome information gaps and asymmetries, reduce transaction costs, and improve stakeholder interaction. The effectiveness of the use of digital technologies in agriculture depends on a number of factors, starting with the problem of providing access to basic connectivity infrastructure (broadband, telecommunications services, etc.), a set of services for collecting and analyzing data, the regulatory framework (interoperability rules, quality standards data, norms and regulations on data ownership and privacy, skills, common modeling structures, digital platforms, cloud storage and development, etc.). Thus, an effective data infrastructure for agriculture is being created, due to active measures of state support of an organizational, financial and supportive nature. The implementation of the principles of the digital economy makes it possible to create and develop an institutional environment that meets the modern realities of technology and improves the efficiency of the agro-industrial complex.

In the modern period it is important for the Republic of Kazakhstan to maintain a favorable regulatory environment for the development of digital agriculture, to ensure the information and economic security of agricultural producers, to strengthen the digital base for the provision of public services, to provide training for digital agriculture, to implement digital technologies in industries related to agriculture, to develop the concept of an agro-enterprise of digital business and the mechanism for its implementation, to increase the coefficient of international cooperation within the framework of regional integration associations.

As the analysis of the regulatory framework for digitalization in the field of agriculture has shown, the current legislation in the information sphere lags behind objective public relations, since the regulatory framework for the implementation of planned and ongoing digitalization measures has not been created at the proper level. It seems that the primary task is to legislate a system of principles on the basis of which adequate development of regulatory requirements is possible.

It is necessary to ensure access of agricultural producers not only to information on the market in the field of agriculture, but also to real resources of debt and trade financing. Taking into account the level of corruption in the agricultural sector in the regulatory legal acts regulating the mechanisms of state support, it is necessary to tighten the rules of responsibility for violating the established procedure for using the unified national platform for providing information services to agricultural producers, and the unified state subsidy system on a free basis. In this context, the existing regulatory framework regulating public relations in the field of digitalization of agriculture needs to be supplemented with regulatory requirements to improve the efficiency of providing information services for agricultural producers. The most urgent issues in the modern period are the issues of improving the legal regulation of monitoring the traceability of agricultural products, taxation, preferential lending, leasing programs, insurance, subsidies and other measures of state support. The effectiveness of digital transformation largely depends on the level of ensuring compliance of all digitalization processes with the requirements of regulatory legal acts.

This article was funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant №. BR21882302 “Kazakhstan's society in the context of digital transformation: prospects and risks”).

References

- 1 E-Government. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Overview>.
- 2 UN E-Government Survey. — [Electronic resource]. — 2022. — Access mode: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Overview>.
- 3 Цифровизация для устойчивого развития и обеспечения социального благополучия общества. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/stories/cifrovizaciya-dlya-ustoychivogo-razvitiya-i-obespecheniya-socialnogo-blagopoluchiya-obschestva>.
- 4 Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 732. Об утверждении национально-го проекта по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2025 годы. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000732>.

- 5 Даулиева Г.Р. Цифровые системы в сельском хозяйстве Республики Казахстан: вектор успеха / Г.Р. Даулиева, А.А. Ережепова, С.С. Бакытжан // Проблемы агрорынка. — 2022. — № 2. — С. 56–63. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://doi.org/10.46666/2022-2.2708-9991.05> / <https://www.jpka-kazniiapk.kz/jour/article/view/837/517>.
- 6 Ingram J. What are the implications of digitalization for agricultural knowledge? / J. Ingram, D. Maye // *Front. Sustain. Food Syst.* — 2020. — 4. — P. 66, 10.3389/fsufs.2020.00066.
- 7 Robert Finger. Precision Farming at the Nexus of Agricultural Production and the Environment / Finger Robert, M. Scott Swinton, El Nadja Benni, Walter Achim // *Annual Review of Resource Economics.* — 2019. — 11:1. — 313-335.
- 8 Fountas S. Farm management information systems: current situation and future perspectives / S. Fountas, G. Carli, C.G. Sørensen, Z. Tsiropoulos, C. Cavalaris, A. Vatsanidou, B. Liakos, M. Canavari, J. Wiebensohn, B. Tisserye // *Comput. Electron. Agric.* — 2015. — 115. — P. 40-50, 10.1016/j.compag.2015.05.011.
- 9 Basso B. Digital agriculture to design sustainable agricultural systems / B. Basso, J. Antle // *Nat. Sustain.* — 2020. — 3. — P. 254-256, 10.1038/s41893-020-0510-0.
- 10 Lajoie-O'Malley A. The future(s) of digital agriculture and sustainable food systems: an analysis of high-level policy documents / A. Lajoie-O'Malley, K. Bronson, S. van der Burg, L. Klerkx // *Ecosyst. Serv.* — 2020. — 45. — Article 101183, 10.1016/j.ecoser.2020.101183.
- 11 Henman P. Improving public services using artificial intelligence: possibilities, pitfalls, governance / P. Henman // *Asia Pac J Public Adm.* — 2020. — 42 (4). — P. 209–221. DOI: 10.1080/23276665.2020.1816188.
- 12 Leroux C. Reflecting on the carbon footprint of digital technologies in the AgTech and Precision Agriculture sectors [Electronic resource] / C. Leroux. — 2020. — Access mode: <https://www.aspexit.com/en/reflecting-on-the-carbon-footprint-of-digital...>
- 13 Wolfert S. Big data in smart farming—a review / S. Wolfert, L. Ge, C. Verdouw, M. Bogaardt // *Agric Syst.* — 2017. — 153. — P. 69–80. DOI: 10.1016/j.agry.2017.01.023.
- 14 MacPherson J. Future agricultural systems and the role of digitalization for achieving sustainability goals / J. MacPherson, A. Voglhuber-Slavinsky, M. Olbrisch, P. Schöbel, E. Dönitz, I. Mouratiadou, K. Helming // *A review. Agron Sustain Dev.* — 2022. — 42(4). — 70. DOI: 10.1007/s13593-022-00792-6. Epub 2022 Jul 6. PMID: 35818482; PMCID: PMC9258761.
- 15 United States Department of Agriculture (USDA). U.S. Agriculture Innovation Research Strategy. — [Electronic resource] — 2020. — Access mode: <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/AIS.508-01.06.2021.pdf>.
- 16 European Commission F2F strategy: for a fair, healthy and environmentally-friendly food system. — [Electronic resource]. — 2020a. — Access mode: https://ec.europa.eu/food/farm2fork_en.
- 17 Ehlers M. Agricultural policy in the era of digitalization [Electronic resource] / M. Ehlers, R. Huber, R. Finger // *Food Policy.* — 2021. — 100:102019. Access mode: <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2020.102019>.
- 18 Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft (BMEL). — [Electronic resource]. Discussion Paper 2035 Arable Farming Strategy. — 2019. — Access mode: <https://www.bmel.de/SharedDocs/Downloads/EN/Publications/ackerbaustategie-en.html>.
- 19 Härtel I. Künstliche Intelligenz in der nachhaltigen Landwirtschaft — Datenrechte und Haftungsregime [Electronic resource] / I. Härtel // *Nat Recht.* — 2020a. — 42 (7). — 439–453. — Access mode: <https://doi.org/10.1007/s10357-020-3704-3>.
- 20 OECD, 2019 Digital Opportunities for Better Agricultural Policies OECD Publishing, Paris. — [Electronic resource]. — 2019. Access mode: <https://www.oecd.org/publications/digital-opportunities-for-better-agricultural-policies-571a0812-en.htm>
- 21 Цифровизация экономики регионов Казахстана: понятия, перспективы и механизмы реализации / под ред. акад. НАН РК, проф., д-ра экон. наук А.А. Сатыбалдина. — Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2021. — 292 с.
- 22 Yerkinbayeva L. Digitalization of Environmental Information in the Republic of Kazakhstan: Issues of Legal Regulation / L. Yerkinbayeva, D. Nurmukhankyzy, B. Kalymbek, A. Ozenbayeva, Z. Kalymbekova // *Journal of Environmental Management And Tourism.* — 2022. — 13(1). — 115-127. DOI:10.14505/jemt.v13.1(57).10.
- 23 Бейсекова П.Д. Цифровизация как инструмент управления агробизнесом Казахстана / П.Д. Бейсекова, Г.К. Джолдасбаева, Л.Т. Печеная // Конкурентные стратегии в развитии экономики, управления и права в зеркале компаративистики: Материалы Междунар. науч.-практ. конф., Москва, 28–29 ноября 2019 года / под общ. ред. Ф.Л. Шарова. — М.: Междунар. ин-т экон. и права, 2020. — С. 22–27.
- 24 Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 г. № 827. Утратило силу Постановлением Правительства Республики Казахстан от 17 мая 2022 г. № 311. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>.
- 25 О Государственной программе «Информационный Казахстан–2020» и внесении дополнения в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 г. № 957 «Об утверждении Перечня государственных программ». Указ Президента Республики Казахстан от 8 января 2013 г. № 464. Утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 5 мая 2018 г. № 681. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000464>.
- 26 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента Республики Казахстан от 31 января 2017 г. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700002017>.
- 27 Новые возможности развития в условиях Четвертой промышленной революции. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 10 января 2018 г. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvara-2018-g

28 Жумашева С.Т. Цифровизация как основа инновационного потенциала аграрного производства Казахстана / С.Т. Жумашева, А. Муханова, Ж.Б. Смагулова // Проблемы агробизнеса. — 2020. — № 2. — С. 45–52.

29 Об утверждении национального проекта «Технологический рынок за счет цифровизации, науки и инноваций». Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 г. № 727. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000727>.

30 Почему цифровизация — самый перспективный сценарий сельского хозяйства будущего. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://inforburo.kz/special/pocemu-cifrovizaciya-samyi-perspektivnyi-scenarii-selskogo-hozyaistva-budushhego>.

31 Международный опыт развития цифровизации в АПК: государственная поддержка, регулирование, практика. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://eec.eaunion.org/upload/medialibrary/d62/Mezhdunarodnyy-opyt-razvitiya-tsifrovizatsii-v-APK-gosudarstvennaya-podderzhka-regulirovanie.pdf>.

32 Тлембаев Е. Роль цифровой экономики для агропромышленного комплекса / Е. Тлембаев // Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30-жылдығына арналған «Сейфуллин оқулары — 17: «Қазіргі аграрлық ғылым: цифрлық трансформация» атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары = Материалы Междунар. науч.-теор. конф. «Сейфуллинские чтения — 17: «Современная аграрная наука: цифровая трансформация»», посвящ. 30-летию Независимости Республики Казахстан». — 2021. — Т. 1. Ч. 3. — С. 216–218. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://kazatu.edu.kz/webroot/js/kcfinder/upload/files/%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0%D0%A1%D0%A7-17/%D0%A2%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2%20%D0%95.pdf>.

33 Цифровая стратегия ЦАРЭС до 2030 года. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.carecprogram.org/uploads/MC-2021-Docs-2-CAREC-Digital-Strategy-2030-20211711-RU.pdf>.

Э.С. Куандыкова, Д.Л. Байдельдинов, Т. Хоффманн

Қазақстан Республикасындағы ауылшаруашылығын цифрлық трансформациялауды құқықтық реттеудің мәселелері

Зерттеуде Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқаруды цифрлық трансформациялау үдерісін ең үздік әлемдік тәжірибе контекстінде құқықтық реттеуге шолу жасалған. Бұл зерттеудің гипотезалары қазіргі мемлекеттердің экономикалық дамуы мен халықаралық ынтымақтастығын цифрлық түрлендірудің әлемдік тәжірибесінің құқықтық табиғатын талдауға негізделген. Зерттеу барысында ауыл шаруашылығы әсіресе ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізуге, демек цифрлық нақтылық жағдайында мемлекеттік басқару органдарының қызметін құқықтық реттеуді жетілдіруге аса мұқтаж экономика саласы болып табылатыны анықталды. Қазақстан Республикасының мемлекеттік бағдарламалары мен ұлттық жобалары мен заңнамасын талдау ауыл шаруашылығындағы қазақстандық экономиканы цифрландырудың басымдығы туралы қорытынды жасауға негіз болады. Аграрлық сектордағы цифрлық шешімдер тиімділігінің мемлекеттік басқаруды ұйымдастыру деңгейіне тәуелділігі дәлелденді: цифрландыру ресурстары құқықтық мониторинг мүмкіндіктерін пайдалану арқылы неғұрлым мақсатты және нәтижеге бағытталған мемлекеттік саясатқа ықпал етеді. Цифрландыру — ауыл шаруашылығындағы қарқынды дамып келе жатқан үрдіс, ол тәжірибеде дәстүрлі түрде қолданылатын аналогтық технологияларды жай ғана алмастырып қоймай, саладағы мәселелерді тиімді шешу үшін дамуын жаңа нұсқаларын әзірлейді, оның ішінде құқықтық тетіктерді енгізу бірінші кезектегі маңызды мәселе. Зерттеу ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді интернетке қолжетімділіктің қарапайым деңгейімен қамтамасыз ету мәселелерінен бастап цифрландыруды басқару саласындағы мемлекеттік басқаруды құқықтық реттеу деңгейін арттыруға дейінгі үдерістің барлық деңгейлеріндегі мәселелерді ескере отырып, саладағы цифрландырудың құқықтық негіздерін дамытуды талдауды қамтиды.

Кілт сөздер: цифрландыру, ауыл шаруашылығы, мемлекеттік басқару, құқықтық реттеу, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, электронды үкімет, жаңғырту.

Э.С. Куандыкова, Д.Л. Байдельдинов, Т. Хоффманн

Проблемы правового регулирования цифровой трансформации сельского хозяйства Республики Казахстан

Исследование представляет собой обзор правового регулирования процесса цифровой трансформации государственного управления сельским хозяйством в Республике Казахстан в контексте лучших мировых практик. Гипотезы данного исследования основаны на анализе правовой природы мировой практики цифровой трансформации экономического развития и международного сотрудничества современных государств. В ходе исследований выявлено, что сельское хозяйство представляет собой отрасль экономики, особенно остро нуждающуюся во внедрении информационно-коммуникационных

технологий и, следовательно, в совершенствовании правового регулирования деятельности органов государственного управления в условиях цифровой реальности. Анализ государственных программ и национальных проектов Республики Казахстан представляет основания для вывода о приоритетности цифровизации казахстанской экономики в сельском хозяйстве. Обоснована зависимость эффективности цифровых решений в агропромышленном комплексе от уровня организации государственного управления: ресурсы цифровизации способствуют более целенаправленной и ориентированной на результат государственной политике благодаря использованию возможностей правового мониторинга. Цифровизация являет собой быстрорастущую тенденцию в сельском хозяйстве, когда таковая не просто заменяет аналоговые технологии, традиционно используемые на практике, а вырабатывает новые варианты разработок для эффективного решения проблем в отрасли, среди которых первостепенное значение имеет внедрение правовых механизмов. Исследование содержит анализ развития правовых основ цифровизации в отрасли с учетом проблем на всех уровнях процесса — от вопросов обеспечения сельхозтоваропроизводителей элементарным уровнем доступа к Интернету до повышения уровня правового регулирования государственного менеджмента в области управления цифровизацией.

Ключевые слова: цифровизация, сельское хозяйство, государственное управление, правовое регулирование, информационно-коммуникационные технологии, электронное правительство, модернизация.

References

- 1 E-Government. *www.un.org*. Retrieved from <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Overview>.
- 2 (2022). UN E-Government survey. Retrieved from <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Overview>.
- 3 Tsifrovizatsia dlia ustoichivogo razvitiya i obespechenia sotsialnogo blagopoluchia obshchestva [Digitalization for sustainable development and ensuring the social well-being of society]. *www.undp.org.kz*. Retrieved from <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/stories/cifrovizatsiya-dlya-ustoychivogo-razvitiya-i-obespecheniya-socialnogo-blagopoluchiya-obshchestva> [in Russian].
- 4 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 12 oktiabria 2021 goda № 732 «Ob utverzhdenii natsionalnogo proekta po razvitiyu agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2021–2025 gody» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2021 No. 732. On the approval of the national project for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021–2025]. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000732> [in Russian].
- 5 Daulieva, G.R., Erezhepova, A.A. & Bakytzhan, S.S. (2022). Tsifrovyye sistemy v selskom khoziastve Respubliki Kazakhstan: vektor uspekha [Digital systems in agriculture of the Republic of Kazakhstan: vector of success]. *Problemy agrorynka — Problems of the agricultural market* / <https://doi.org/10.46666/2022-2.2708-9991.05>. Retrieved from <https://www.jpriakazniiapk.kz/jour/article/view/837/517> [in Russian].
- 6 Ingram, J., & Maye, D. (2020). What are the implications of digitalization for agricultural knowledge? *Front. Sustain. Food Syst.*, 4, 66, 10.3389/fsufs.2020.00066.
- 7 Robert, Finger, Swinton, M. Scott, Benni, El Nadja, & Achim, Walter. (2019). Precision Farming at the Nexus of Agricultural Production and the Environment. *Annual Review of Resource Economics*, 11:1, 313–335.
- 8 Fountas, S., Carli, G., Sørensen, C.G., Tsiropoulos, Z., Cavalaris, C., Vatsanidou, A., Liakos, B., Canavari, M., Wiebensohn, J., & Tisserye B. (2015). Farm management information systems: current situation and future perspectives. *Comput. Electron. Agric.*, 115, 40–50, 10.1016/j.compag.2015.05.011.
- 9 Basso, B. & Antle, J. (2020). Digital agriculture to design sustainable agricultural systems. *Nat. Sustain.*, 3, 254–256, 10.1038/s41893-020-0510-0.
- 10 Lajoie-O'Malley, A., Bronson, K., S. van der Burg, & Klerkx, L. (2020). The future(s) of digital agriculture and sustainable food systems: an analysis of high-level policy documents. *Ecosyst. Serv.*, 45, Article 101183, 10.1016/j.ecoser.2020.101183.
- 11 Henman, P. (2020). Improving public services using artificial intelligence: possibilities, pitfalls, governance. *Asia Pac J Public Adm.*, 42(4), 209–221. DOI: 10.1080/23276665.2020.1816188.
- 12 Leroux, C. (2020). Reflecting on the carbon footprint of digital technologies in the AgTech and Precision Agriculture sectors. Retrieved from <https://www.aspexit.com/en/reflecting-on-the-carbon-footprint-of-digital...>
- 13 Wolfert, S., Ge, L., Verdouw, C., & Bogaardt, M. (2017). Big data in smart farming—a review. *Agric Syst.*, 153, 69–80. DOI: 10.1016/j.agry.2017.01.023.
- 14 MacPherson, J., Voglhuber-Slavinsky, A., Olbrisch, M., Schöbel, P., Dönitz, E., Mouratiadou, I., & Helming, K. (2022). Future agricultural systems and the role of digitalization for achieving sustainability goals. *A review. Agron Sustain Dev.*, 42(4), 70. DOI: 10.1007/s13593-022-00792-6. Epub 2022 Jul 6. PMID: 35818482; PMCID: PMC9258761.
- 15 United States Department of Agriculture (USDA) (2020). U.S. Agriculture Innovation Research Strategy. Retrieved from <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/AIS.508-01.06.2021.pdf>.
- 16 European Commission (2020a). F2F strategy: for a fair, healthy and environmentally-friendly food system. *www.ec.europa.eu*. Retrieved from https://ec.europa.eu/food/farm2fork_en.
- 17 Ehlers, M., Huber, R., & Finger, R. (2021). Agricultural policy in the era of digitalization. *Food Policy*, 100:102019. *www.doi.org*. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2020.102019>.

- 18 Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft (BMEL) (2019). Discussion Paper 2035 Arable Farming Strategy. [www.bmel.de](https://www.bmel.de/SharedDocs/Downloads/EN/Publications/ackerbaustategie-en.html). Retrieved from <https://www.bmel.de/SharedDocs/Downloads/EN/Publications/ackerbaustategie-en.html>.
- 19 Härtel, I. (2020a). Künstliche Intelligenz in der nachhaltigen Landwirtschaft — Datenrechte und Haftungsregime. *Nat Recht* 42(7), 439–453. [www.doi.org](https://doi.org/10.1007/s10357-020-3704-3). Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s10357-020-3704-3>.
- 20 (2019). OECD, 2019 Digital Opportunities for Better Agricultural Policies OECD Publishing, Paris. Retrieved from <https://www.oecd.org/publications/digital-opportunities-for-better-agricultural-policies-571a0812-en.htm>.
- 21 Satybaldina, A.A. (Ed.). (2021). Tsifrovizatsiia ekonomiki regionov Kazakhstana: poniatiia, perspektivy i meshanizmy realizatsii [Digitalization of the economy of Kazakhstan's regions: concepts, prospects and implementation mechanisms]. Almaty: Institut ekonomiki KN MON RK [in Russian].
- 22 Yerkinbayeva, L., Nurmukhankyzy, D., Kalymbek, B., Ozenbayeva, A., & Kalymbekova, Z. (2022). Digitalization of Environmental Information in the Republic of Kazakhstan: Issues of Legal Regulation. *Journal Of Environmental Management And Tourism*, 13(1), 115-127. DOI:10.14505/jemt.v13.1(57).10.
- 23 Beisekova, P.D., Dzholdasbaeva, G.K., & Peshenayia, L.T. (2020). Tsifrovizatsiia kak instrument upravleniia agrobiznesom Kazakhstana [Digitalization as an agribusiness management tool in Kazakhstan]. *Konkyrentnye strategii v razvitiu ekonomiki, upravleniia i prava v zerkale komparativistiki. Materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii — Competitive strategies in the development of economics, management and law in the mirror of comparative studies. Materials of the international scientific and practical conference, Moscow, 28–29 November 2019*. F.L. Sharova (Ed.). Moscow: Mezhdunarodnyi institut ekonomiki i prava, 22–27 [in Russian].
- 24 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoi programmy "Tsifrovoy Kazakhstan" Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 12 dekabriia 2017 goda N 827. Utratilo silu Postanovleniem Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 17 maia 2022 goda N 311 [On the approval of the State Program "Digital Kazakhstan" Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017 No. 827. Became invalid by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 17, 2022 No. 311]. *base adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> [in Russian].
- 25 O Gosydarstvennoi programme "Informatsionnyi Kazakhstan–2020" i vnesenii dopolneniia v Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 19 marta 2010 goda N 957 "Ob utverzhdenii Perechnia gosudarstvennykh programm". Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 8 yanvaria 2013 goda N 464. Utratil silu Ukazom Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 5 maia 2018 goda N 681 [About the State program "Informational Kazakhstan – 2020" and amendments to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 19, 2010 No. 957 "On approval of the List of state programs". Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated January 8, 2013 No. 464. Became invalid by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated May 5, 2018 No. 681]. *base adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000464> [in Russian].
- 26 Tretia modernizatsiia Kazakhstana: globalnaia konkurentosposobnost Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 31 yanvaria 2017 goda [The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness. Message of the President of the Republic of Kazakhstan dated January 31, 2017]. *base adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700002017> [in Russian].
- 27 Novye vozmozhnosti razvitiia v usloviiakh Chetvertoi promyshlennoi revoliutsii Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan narodu Kazakhstana. 10 yanvaria 2018 goda [New development opportunities in the conditions of the Fourth Industrial Revolution Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the People of Kazakhstan. January 10, 2018]. www.akorda.kz. Retrieved from https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvaria-2018-g [in Russian].
- 28 Zhumasheva, S.T., Mukhanova, A., & Smagulova, J.B. (2020). Tsifrovizatsiia kak osnova innovatsionnogo potentsiala agrarnogo proizvodstva Kazakhstana [Digitalization as the basis of the innovative potential of agricultural production in Kazakhstan]. *Problemy agrorynka — Problems of the agricultural market*, 2, 22–45 [in Russian].
- 29 Ob utverzhdenii natsionalnogo proekta "Tekhnologicheskii ryvok za schet tsifrovizatsii, nauki o innovatsii". Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 12 oktiabria 2021 goda N 727 [On the approval of the national project "Technological Breakthrough through digitalization, science and innovation". Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2021 No. 727] *base adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000727> [in Russian].
- 30 Pochemu tsifrovizatsiia — samyi perspektivnyi stsenarii selskogo khoziaistva budushchego [Why digitalization is the most promising scenario for agriculture of the future]. www.informburo.kz. Retrieved from <https://informburo.kz/special/pocemu-tsifrovizatsiia-samyi-perspektivnyi-scenarii-selskogo-xozyaistva-budushchego> [in Russian].
- 31 Mezhdunarodnyi opyt razvitiia tsifrovizatsii v APK: gosudarstvennaia podderzhka, regulirovanie, praktika [International experience in the development of digitalization in agriculture: state support, regulation, practice]. [www.eec.eaeunion.org](https://eec.eaeunion.org). Retrieved from <https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/d62/Mezhdunarodnyi-opyt-razvitiya-tsifrovizatsii-v-APK-gosudarstvennaya-podderzhka-regulirovanie.pdf> [in Russian].
- 32 Tlembaeyev, E. (2021). Rol tsifrovoy ekonomiki dlia agropromyshlennogo kompleksa [The role of the digital economy for the agro-industrial complex]. *Qazaqstan Respublikasy Tauelsizdiginin 30 gyldygyna arnalgan «Seifullin oqylary–17: Qasirgi agrarlyq gylım: tsifirlyq transformatsiia» aty Khalyqaralyq gylimi-tagiribelyk konferentsiia materialdary = Materialy Mezhdunarodnoi nauchno-teoreticheskoi konferentsii «Seifullinskie chtenya–17: Sovremennaiia agrarnaia nauka: tsifrovaia transformatsiia», posviashennoi 30-letiiu Nezavisimosti Respubliki Kazakhstan — Materials of the international scientific and theoretical conference "Seifullin Readings–17: Modern agricultural science: digital transformation", dedicated to the 30th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan, Vol. 1, Part 3, pp. 216-218*. Retrieved from <https://kazatu.edu.kz/webroot/js/kcfinder/upload/files/%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0%D0%A1%D0%A7-17%D0%A2%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2%20%D0%95.pdf> [in Russian].
- 33 Tsifrovaia strategiia SAREC do 2030 goda [Digital Strategy of CAREC until 2030]. www.carecprogram.org. Retrieved from <https://www.carecprogram.org/uploads/MC-2021-Docs-2-CAREC-Digital-Strategy-2030-20211711-RU.pdf> [in Russian].

Wang Heyong*

Al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan

(E-Mail: 307204815@qq.com)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4092-2136>

Scopus Author ID: 57575330000

The presence of the “internationality” of international criminal justice

Justice is a perpetual topic for mankind. International criminal justice is generally regarded as criminal justice or global justice in academia, but neither of them can provide comprehensive content for international criminal justice alone. In order to make international criminal justice be correctly understood, both theories must be integrated. But there is tension between the two propositions. In order to bridge the gap between the two theories, it is necessary to build a bridge for the integration of the two theories — international criminal justice must incorporate the “international” element. “Internationality” is an indispensable element of international criminal justice. Through the historical investigation of the concepts of “global justice” and “criminal justice”, this paper believes that the International Criminal Court must fully consider the “international” characteristics of “individual” embedded in “state” when allocating “negative evaluation” between different cases. The authority of the International Criminal Court can be maintained only when the “internationality” of international criminal justice is fully considered by the International Criminal Court.

Keywords: criminal justice, global justice, internationality, distributive justice, ICC, social contract, constitutional power, individual.

Introduction

The metaphysical concept of “justice” occupies a core position in the axiology of international criminal law, and contains two levels of content-basic justice and distributive justice. In the dimension of basic justice, the International Criminal Court focuses on justice for the victims, and is committed to making both parties “equal-armed” to achieve absolute justice in each case; In the dimension of distributive justice, although international criminal justice and world justice overlap in the core propositions of “different levels of allegiance, governance, and intervention, as well as relativism and universalism” [1], it is one of the highest behaviors that transcends international anarchy, but the “generally conservative legal research paradigm” of international criminal justice has not been favored by philosophers, therefore, the connotation of “distributive justice” has not been fully deduced in international criminal justice, so that the distribution of international criminal justice is often questioned.

Criminal justice includes procedural justice and substantive justice. The British jurists Peter Stein and John Shand clearly pointed out that the legal system has three basic values: “order, fairness and personal freedom” [2] in <The Value of Law in Western Society>. Criminal justice is the embodiment of legal justice in the field of criminal law. World justice includes basic justice and distributive justice. “Basic justice means that everyone should have an equal right with similar freedom systems that are compatible with the broadest basic freedom system owned by others; distributive justice means that in the face of social and economic inequality, basic justice should be reasonably expected to suit everyone’s interests”[3]. Both criminal justice and world justice include part of the content of international criminal justice. It is impossible to correctly understand international criminal justice without any party, but there is tension between the two propositions. In order to prevent the two theories from continuing to split, bridge the gap between the two, and fully grasp the connotation of international criminal justice, it is necessary to integrate the content of “criminal justice” and “world justice” in the context of “internationality”, and to understand criminal justice in multiply dimensions. Otherwise, the lack of “internationality” of international criminal justice will, on the one hand, cause the International Criminal Court to be trapped in a “sea of cases” because of the excessive manifestation of the “retaliation” of criminal justice; on the other hand, due to excessive emphasis on universalism, the International Criminal Court will show a tendency toward power politics.

*Corresponding author. E-mail: 307204815@qq.com

The issue of justice is the core and fundamental proposition of the philosophy of law. International criminal justice is therefore also the core proposition of the philosophy of international criminal law. If the connotation of international criminal justice cannot be grasped correctly and completely, neither can the development of the philosophy of international criminal law be promoted, nor can the conscious sublimation and economic thinking of international criminal law be realized.

Method and Material

This paper discusses the “internationality” of international criminal justice. This paper analyzes the two mainstream understandings of international criminal justice, and points out the rationalities and defects of “global justice” and “criminal justice” as international criminal justice respectively. Only by combining the two concepts of justice can international criminal justice be fully understood. Under the guide of political realism, this paper points out that the “social contract theory” proposed by Cherif Bassiouni doesn’t conform to the current situation of the international community. With the help of Carl Schmitt’s political theory, the author reconstructs the theory of “state contract” with “internationality” as the core, and finally realizes the integration of “global justice” and “criminal justice”, making the content of international criminal justice more complete.

The methodology of the article is based on logical analysis, dogmatic, comparative analysis and other methods.

Results

1) Rationalities and limits of criminal justice as international criminal justice.

The famous international criminal jurist Ambos believes that “international criminal law is a branch of criminal law” [4], the purpose of the <Rome Statute> is to eliminate “impunity”, “the criminal law is the part of the legal order that stipulates the prerequisites for the penalties of constituted acts and the manner in which penalties can be punished” [5]. The two are consistent in purpose, and both are important means to punish crimes and maintain domestic/international legal order. The impulse to regard international criminal justice as criminal justice is mainly based on the following two reasons.

First of all, both are suppressing the most serious crimes in the name of collective. Even though many political philosophers and even the famous international criminal jurist Bassiouni believes that there is no “supra-national organization” or “central sovereignty” in the international society, the existence of international criminal law proves that the international society is a coexisting society, and the interest and restriction relation among states promotes the implementation of international criminal law; the definition of crime in the domestic criminal law fully embodies the collective nature of punishment — “the struggle of an isolated individual against class rule”.

Second, the purpose of the two is the same. “The mission of criminal law is to protect the common living order of human society” [6], and international criminal law is an important means of “maintaining world peace, security and well-being” and “eliminating the history of impunity”, that means both are to maintain the peace and security of mankind, and the goals of domestic legal politics and international criminal law overlap in order dimension.

Although criminal justice overlaps with international criminal justice in content, criminal justice can’t be equated with international criminal justice.

First, criminal justice cannot cover all the content of international criminal justice. Criminal justice uses “stigmatization” and “penalty” as the means to achieve the most serious legal judgments on criminal behaviors. It is a special technical means, a tool to purpose, in other words, it is not purpose itself. Because it does not reveal to us what the crime violates — neither legal interests nor order are premised on criminal law. In addition, substituting criminal justice for international criminal justice runs the risk of falling into a logical contradiction between international criminal justice and classic world justice. For example, “deliberate tolerance of conditions that can alleviate poverty” risks committing crimes against humanity, but it may be an important means to achieve world justice. Since the content of international crimes changes with the development of the times, equating international criminal justice with criminal justice makes us ignore the most important economic justice issue in the work of justice theory researchers, that is, justice needs to tell us that “what is justice” or “what is not justice”, rather than just standardize the characteristics of criminal behavior in a systematic way.

Secondly, criminal justice is a minimalist and mutually agreed type, which completely eliminates the uncertainty of distributive justice disputes in the theory of “world justice”. Because domestic judicial institu-

tions have sufficient resources, so as to extensively and systematically consider the inclusion of “considerable crime” criminal acts into the normative system, and thus have not developed a powerful theory that affects their distribution justice. However, the resources of the International Criminal Court are limited, and that its efforts to “eliminate the history of impunity” conceals the content of distributive justice on “who should be prosecuted”. In practice, international criminal justice is still a kind of exceptional justice, and it cannot be reduced to domestic undifferentiated trial justice. For example, ICTY and ICTR are largely attributable to a highly selective political posture, and the complicated form of defendant selection deepens the selectivity. Even for the International Criminal Court, a permanent court established to regulate international criminal justice, the selectivity of criminal justice is still obvious. As long as the ability of individuals to commit crimes exceeds the ability of the International Criminal Court to try them, this situation will not end. In this context, international criminal justice is a question of “between justice”, rather than an issue of “justice to whom”. In other words, international criminal justice is not “whether A was tried in a fair trial”, but “why A, not B was tried” [7]. Everyone wants others to be punished, not oneself, and often adopts the beggar — neighbor way to avoid punishment. This is not only the result of denialism, but also rooted in the feeling of whether a person is excessively and unfairly stigmatized.

Finally, regarding criminal justice as international criminal justice has a normative risk of challenging distributive justice. Since the Enlightenment, under the influence of Kant’s moral philosophy, criminal justice prides itself on “non-instrumentalism” treating the defendant as an end rather than a means. Of course, this is not to question the discretion of prosecutors, but to worry about blatant “political bias” [8], scapegoats and even unreasonable prosecution policies. The <Rules of Procedure and Evidence> and the <Rome Statute> provide for legal punishment and evidence to prevent the defendant from being instrumentalized by the domestic rude methods with arbitrary characteristics, but this does not mean that they will not be instrumentalized because they are selected rather than others who should be prosecuted.

In summary, criminal justice has part of the content of international criminal justice, but the biggest crisis in equating criminal justice with international criminal justice is the inability to resolve the distribution of different types of justice between whom, and why and how.

2) Rationalities and limits of global justice as international criminal justice.

The theory of world justice takes contract theory as its fundamental starting point, and uses “hypothetical”, “non-historical” and “procedural” contract theories to establish a “pure” and “political” “universal identity” [9]. This is consistent with the “universalism” impulse inherent in international criminal justice.

First of all, crimes under the jurisdiction of the <Rome Statute> are the content of international jus cogens. International criminal law scholars based on theory of human rationality of natural justice and “law is part of the order of society” [10; 604], and pointed out that “the normative principle derived from the jus cogens law has universal applicability, because it is applicable to everyone in the same situation, regardless of their identity and location” [10; 604]. The cosmopolitan supporters of international criminal justice hope that, in accordance with the universal principles of criminal law, the common legal heritage of mankind will leave ample room for criminal rulings by the International Criminal Court even under the conditions of the “complementary principle”. To a large extent, universalism won the “debate about whether international criminal justice should be universal or plural” [11], even the importance of place is emphasized and recognized [12], it also always refers to the general recognition of cosmopolitan values by the International Criminal Court.

Secondly, both international criminal justice and world justice are aimed at promoting the development of human rights, especially in the fields of the right to life and human dignity, and they are the same. For example, crimes against humanity have gone from the <Nuremberg Charter> that “must be associated with armed conflict” to the <Statute of Former Yugoslavia> does not have to be associated with armed conflict, and then the <Statute of Rwanda> applies to “non-international armed conflict”. The applicable conditions have dropped again and again. It is obvious that international criminal justice is increasingly being affected by the booming human rights law, and it is gradually focusing on protecting human life and human dignity. It is true that the criminalization of violent acts such as “genocide”, “apartheid”, “persecution”, and “forced migration” are regarded as the basis for building a diversified and inclusive society. But it is undeniable that international criminal justice and world justice are developing in the same direction under the influence of humanitarian law.

Third, the international criminal law directly punishes individuals, which seems to bypass national sovereignty and be responsible to the “community of mankind”. Based on the philosophical foundation of “international contract”, Bassiouni pointed out that the basis of the judicial power of the International Criminal

Court lies in the authorization of all mankind [10; 608]. Therefore, the scope of application of international criminal justice and world justice has reached the same level.

Regarding international criminal justice as a descriptive form of world justice goes beyond the meta-physical understanding of international criminal justice and ignores that the International Criminal Court is still essentially a “regional” court. And the courts that regard the International Criminal Court as all mankind still lack “philosophical persuasiveness”.

First of all, world justice puts the grand concept of humanity above the potential interests of individuals and society, even though the <Rome Statute> is “to protect the well-being of mankind” and international criminal justice is based on individual initiative, it is still doubtful whether the social embeddedness of the individual, the national authorization and the responsiveness of the international structure can make the international criminal justice truly surpass the international system and national sovereignty. For example, in the Rohingya case, the Myanmar government repeatedly refused the jurisdiction of the International Criminal Court. At the same time, the ongoing debate on the compatibility of amnesties implemented by sovereign states through democratic procedures with the <Rome Statute> also shows that — “world justice” and “democracy” are in tension because of the “legitimate principle” familiar to humanitarian law.

Secondly, the <Rome Statute> on behalf of “maintenance of the well-being of mankind” is easy to be mistaken for just a fantasy “rhetoric”. First, “It is not yet clear whether international crimes truly “shocked the conscience of mankind” in some recognizable sociological way, or does such a meager reality match the actual, targeted, and intensely felt trauma of the actual victim” [1; 85]. Second, the creation process of the <Rome Statute> is always full of “elite”, “expert”, “transnational” and “sovereignty” atmosphere. The cosmopolitan belief in international criminal justice seems to remain in concept rather than reality.

Third, the crimes governed by the <Rome Statute> are considered crimes against the entire human race, and international criminal justice is therefore universal. But to make international criminal justice truly universal, the individuals who are indicted must be judged purely based on the conditions of their entire human society or based on their ability to evil against the entire region or country — they must be at least replaceable free men who are ultimately responsible to humans, rather than puppets representing specific countries. However, in international criminal practice, individuals cannot be merely morally and legally autonomous individuals, and are always embedded in related system issues in a symbolic way. In this way, the idea of world justice as international criminal justice indispensably avoids falling into a dilemma — they are committed to treating people as ends, but in order to achieve their ends, they have to use people as means. Moreover, the International Criminal Court prosecutes those who are “most responsible for the most serious crimes”. It is impossible to focus on a certain country. However, from the practice of the International Criminal Court, it can be seen that the International Criminal Court has avoided issue of distributive justice. In other words, it didn’t solve the “why A and not B was sued”.

Discussion

Although the term “internationality” is rarely discussed in the theories of world justice and criminal justice, it is undeniable that international criminal justice operates and has effects in the context of a flexible international system. Therefore, international criminal justice should not be broadly understood as justice for all mankind, or minimalist criminal justice, but as justice between specific nations. From the above analysis of the two theories of international criminal justice, it can be seen that the current two types of international criminal justice do not emphasize the “international dimension” inherent in the concept of international criminal justice itself. Even if it is mentioned, it is a criticism that “the consideration of the dimensions of nations not only fails to achieve world justice, but increases the barriers to sovereignty” [10; 601]. However, the potential and real dangers of world justice and criminal justice as international criminal justice force us to face the specific international justice issues raised by the inter-state dimension. This is not only a theoretical need, but also a practical one. Because even though the International Criminal Court is concerned about serious domestic violations of human rights, its focus is more on crimes between countries. In addition, the 1950 <Draft Statute of the International Criminal Court> was stranded because of the unclear concept of “crime of aggression”, a crime full of “inter-state factors”. The current <Rome Statute> also does not provide a specific definition of “crime of aggression”, which shows that the inter-state factor has not been rejected by the world, on the contrary, it may become more prominent in the future.

1) Individuals are embedded in the state and social structure.

The most important meaning of the “internationality” of international criminal justice is how to deal with the distribution of justice among nations, that is, “why A is prosecuted but B is not prosecuted?” The

prerequisite for understanding the issue of the distribution of justice among nations is to reject the romantic tendency of world justice that treats “individuals” as “free moral individuals” who are only responsible for human conscience. Because international criminal justice still operates in a world dominated by competition between countries, individuals in the world are not “segregated subjects completely separated from their objects” [3; 560], but “experienced subjects” [13; 70] who are contextualized and embedded in specific countries and societies. This is not a return to early “nationalism” and “community/groupism”, because the indicted crime was committed by the perpetrator in conspiracy with other leaders in the state organization, and the criminal has elevated the criminal plan to the national will to form part of the policy of the country or international organization, “therefore, the criminal finally bears a symbolic and more serious responsibility than in the strict sense” [14]. Even though the supreme philosophical basis for punishing international crimes is the worldwide obligation to transcend local and national allegiance, the reason why individuals are prosecuted, as demonstrated above, is precisely because they are deeply rooted in the specific situation of the country and region — being the leader of a country or region does not break the national or social structure — these structures have become the goals of international criminal justice. This conclusion is not difficult to prove in the judicial practice of the International Criminal Court. For example, “Milosevic and Karadzic tried by ICTY are regarded as purely free individuals in court, but local residents are more inclined to regard them as representatives of the state, society, and political groups” [15].

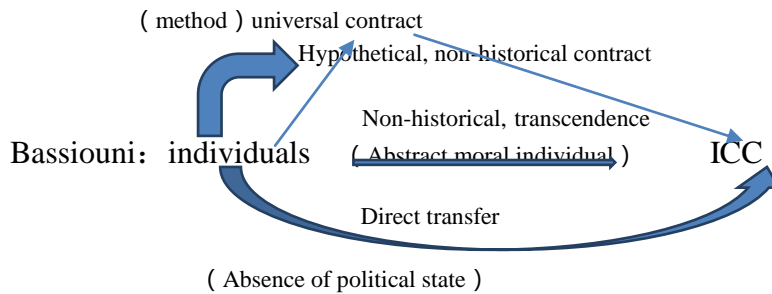
2) Internationality can integrate criminal justice and world justice

International criminal justice includes criminal justice and world justice. However, there is tension between the two theories, but there is no lack of consistency. Proposing the “internationality” proposition of international criminal justice can realize the connection between criminal justice and world justice. It not only fills in the lack of distribution justice in criminal justice, but also reconciles the conflict between “individualism” and “cosmopolitanism” of world justice in the real society. Thus, it can bridge the gap between criminal justice and world justice. As a result, the connotation of international criminal justice is fully grasped like a Russian doll: First, in terms of attributes, international criminal justice is a “negative moral assessment” in the international context; Secondly, in the dimension of purpose, treat international criminal justice as a form of justice that parallels individualism and cosmopolitanism; Finally, in the dimension of method, the country is regarded as the basic justice distribution unit to judge the country’s political system and group culture, and then allocate the limited resources of international criminal justice.

First, the emphasis on the internationalization of international criminal justice has realized the extension of criminal justice in the world dimension. International criminal justice punishes international crimes, not only to achieve criminal justice with “principal of suiting punishment to crime” and “due process” in individual cases, but also to extend the purpose of international criminal justice to the entire “welfare of mankind”. However, the philosophical and political dual identities of moral individuals are tense in the ethical and national loyalty dimensions, because moral laws do not force free individuals to serve the whole of mankind instead of national loyalty. “Internationality” here embodies the role of bridging criminal justice and human well-being. Because all crimes under international law establish a connection with the most important value of the international community through a common feature, this is the so-called international factor: All international crimes have a background of systematic or large-scale use of violence. As a norm, it is a collective that bears responsibility for the use of such violence, typically a country [16]. International criminal justice not only protects the international legal order connected with the most important values of the international community — well-being, peace and security — and punishes those who are most responsible for the international crimes committed in order to achieve retaliation justice, and to deter potential perpetrators. Therefore, “internationality” — individuals are embedded in the country and society—combines individual justice with human well-being.

Second, the emphasis on the “internationality” of international criminal justice fills the vacancy in the legitimacy of the International Criminal Court’s exercise of international criminal justice. First, the transfer of sovereignty by a sovereign state is the most direct explanation for the jurisdiction of the International Criminal Court, but the ICC’s jurisdiction over non-parties is full of controversy. Take the situation submitted by the Security Council as an example. The Security Council takes measures in accordance with Chapter VII of the <the Charter of the United Nations> to set up an ad hoc international criminal court or submit the situation to the International Criminal Court. Although non-parties are not parties to the Rome Statute, they are members of the United Nations. Therefore, the Security Council has the right to refer non-parties to the International Criminal Court in accordance with <the Charter of the United Nations> — the highly artificial nature of this reasoning, although logically impeccable, also exposes the distance between valid legal argu-

ments and persuasive justice. Second, there are also tensions in the relationship between the State party and the International Criminal Court. States parties agree to the ICC’s jurisdiction through sovereign consent, but this does not mean that a sovereign state has handed out a blank check to the ICC so that they can confirm their acceptance of all their decisions, especially with the prosecuted National decision. To solve this dilemma, Bassiouni pointed out: “The international criminal justice system, like the national criminal justice system, is based on the existence of a hypothetical and implied social contract” [10; 598]. Although the theory of contract has been supplemented by Spinoza, Locke, Rousseau, and Kant since the beginning of Hobbes, it has its own charm and rationality. However, “contract is an act of will, and its morality lies in the voluntary character of the transaction” [13; 125]. Its foundation is a metaphysical thing, which can neither be justified nor falsified. Contract theory goes beyond “internationality (national sovereignty)” to give the ICC a philosophical basis for legitimacy. Obviously, it cannot shorten the distance between legitimacy and the persuasiveness of justice.

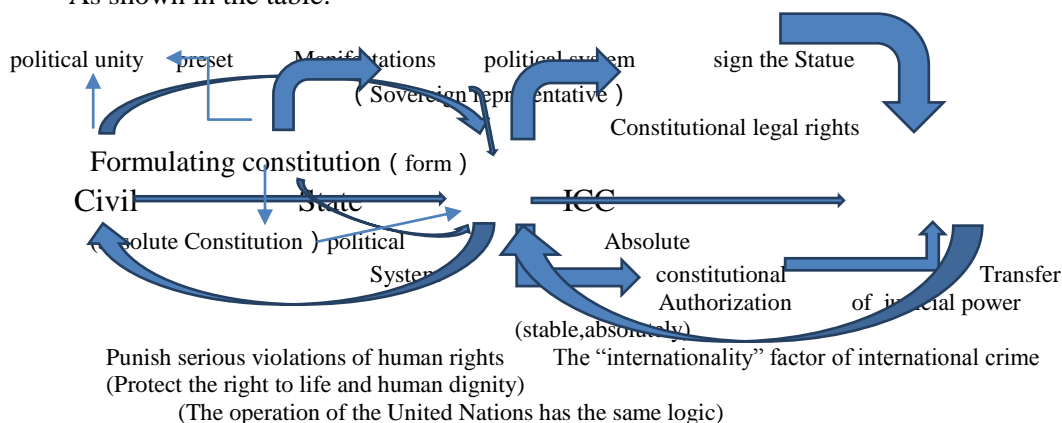


As shown in the figure, since purely moral individuals lack the state carrier, they can't achieve their goals without historical conditions. The proposal of “internationality” embeds the moral subject in the time and space of the country and society, which is historical and empirical, and solves the problem of the lack of persuasiveness in the justice of the international contract.

“The right to life” is the logical starting point of the social contract. “The first rule of human nature is to protect his own survival; his first concern is to take good care of himself” [17; 125]. Therefore, people give part of their power to the state in exchange for the state’s protection of their lives and well-being. Although the social contract has infinite charm, treating the contract as an act of will — will lead to permanent metaphysical disputes. People’s direct form of protecting their right to life is through the exercise of the political will of “constitutional power”, “relying on power or authority to make a specific general decision on the type and form of their own political existence” [17; 75]. The social contract is the “constitution” in legal terms, and the content of the constitution is not aside, it is “a specific way of living that is automatically given together with each existing political unity” [17; 4]. The people are the main body of the constitutional power, because the people are the root of all political events and power, and only by directly implementing the people’s will can be fully manifested in the constitution (contract), that is, through voting or “cheers”. This enables the people to achieve a combination of experience and purpose, rather than transcendental and metaphysical.

The constitution here is different from the constitutional law. The act of formulating the constitution itself does not contain any individual norms, but stipulates its overall structure through a one-time decision and a special form of existence for the political unity, and this political unity presupposes the existence of a country. Since the will of the people is intangible, the constitutional law as the carrier of the people’s will came into being. The constitutional law stipulates the government system of the country, or the organization form of state power. The state exercises sovereignty on behalf of the people, and this kind of representation is stable. Because the absolute constitution is the political decision of the people, including the decision of the state’s form of government. The change of the constitutional law cannot shake the effectiveness of the absolute constitution. Therefore, the sovereign representation of the country is stable and does not change with the change of the constitutional law. Therefore, the transfer of judicial power by sovereign states to the International Criminal Court not only provides stability, but also fills in the flaws in the foundation of justice.

As shown in the table:



Third, the proposal of “internationality” provides a fair way for the distribution of international criminal justice, and makes up for what is lacking in international criminal justice. International criminal justice, as a limited resource (whether it is active “maintain justice and promote peace” or negative “stigmatization”), cannot generally punish international criminal acts in the real dimension, so the issue of distributive justice — “why is A Instead of B being prosecuted” — must be faced by the International Criminal Court; In addition, the quasi-global public goods created by the International Criminal Court for world peace and security are beneficial to parties and non-parties of the <Rome Statute>, and such public goods are largely exclusive. When the State party “paid most of the fees (Article 114 of the Rome Statute)” for this purpose, non-state parties enjoy the convenience of the International Criminal Court for free, which is undoubtedly an unfair to the State party; Furthermore, the characteristics of international crimes are international and extensive. Therefore, if a contracting state has contact with a non-contracting party, the non-contracting party will not have the opportunity to influence the ICC system (the Assembly of States Parties shall revise the statute, elect judges, and prosecutors). It is also a kind of “armed” injustice for non-parties.

The emphasis on the “internationality” or “nationality” of international criminal justice provides a way to solve the problem of distributive justice faced by the International Criminal Court. First of all, the emphasis on internationality denies the non-historical nature of moral individuals, but treats individuals as individuals embedded in the history of the country and society with a combination of experience and purpose. In this way, when an individual commits an international crime in a national context, its role is no longer replaceable. In other words, it is judged whether the criminal is prosecuted as a model according to the criminal’s ability to control the crime. In the same way, the positive effects of international criminal justice should also be dealt with in the same way. Secondly, the limited resources of the International Criminal Court make it impossible to conduct investigations against every individual, but can only conduct investigations in larger national units. Just as individuals have different endowments, there are also differences in the level of development and the ability to rule of law between countries. Therefore, the distribution of international criminal justice must recognize the principle of difference on the basis of respect for equality — that is to say, countries or regions with “relatively backward legal capacity” or “frequent international crimes” should receive relatively more attention, and more serious crimes should be prosecuted earlier than less harmful crimes. Finally, “internationality” respects national sovereignty and exercises “complementary jurisdiction”. When non-parties infringe on the safety and interests of the people of the contracting states, and due to the equality of national sovereignty, the contracting states cannot exercise the power to try the crimes of the non-parties, and the International Criminal Court assumes the obligation to protect the “right to life” of the states. As a result, the relationship between the International Criminal Court and the United Nations is of great significance, that is, the United Nations, as a world organization, has the right to refer criminal situations of non-parties to the International Criminal Court.

Conclusion

As the core proposition of justice theory, distribution justice has undergone the changes of classical liberalism, classical republicanism and classical utilitarianism, presenting the struggle between communitarianism and individualism in current philosophy. The theory of distributive justice based on “free ontology” [3; 157] was criticized by Sandel in the dimensions of “veil of ignorance” and “social contract”. He considered it to be “hypothetical and non-historical” [13; 150], and then advocates that distributive justice is “moral de-

serves” on the basis of communitarianism, and “unity” has become the most important reason for opposing inequality. The international community is still based on sovereign states as the basic unit, rather than atomic individuals with free subjects, and Sandel’s moral proposition that “goodness takes precedence over rights” is consistent with the purpose of the <Rome Statute>, so the distribution method — “morally deserves” — should be paid attention to.

International criminal justice is a kind of “international” justice. Neither single “criminal justice” nor single “world justice” can correctly understand international criminal justice. Criminal justice lacks thinking about the limited resources of international criminal justice. That world justice’s emphasis on individual responsibility and human rights ignores the fact that the distributive justice of international criminal justice not only between “purely moral individuals”, but should be understood as embedded in the state or region. The emphasis on “internationality” of international criminal justice bridges the gap between criminal justice and world justice. The openness of “internationality” not only implies a worldwide interpretation of the dimensions of “human rights and humanity”, but also presents a very real justice between nations — not only do acts that endanger the well-being of human beings be punished in terms of personal responsibility, but also at the national level, more attention is paid to countries that frequently commit international crimes, so as to prevent the recurrence of crimes. Therefore, the correct understanding of international criminal justice should be carried out in accordance with the logic of “criminal — internationality — cosmopolitan”, so that international criminal justice can be understood correctly.

References

- 1 Frederic, M. (2015). What sort of global justice is “International Criminal Justice”? *International scientific journal “Journal of international criminal justice”*, 13, 77-96.
- 2 Peter, S., & John, S. (1990). *Legal value of western society*. Monograph. Bei Jing: China People’s Public Security University Press, 35 p.
- 3 John, R. (1988). *A theory of justice*. Monograph. Bei Jing: China Social Science Publishing House, 60, 560, 156 p.
- 4 Kai, A., & Zhigang, Z. (2017). Belling’s theory of crime in the past century: the revival of the concept of causal and crime at the international level. *Chinese scientific journal “Journal of suzhou university”*, Vol. 4, 4, 143-152.
- 5 Johannes, W. (2008). *General Introduction to German criminal law*. Monograph. Bei Jing: Law Press, 7 p.
- 6 Thomas, W. (2001). *Textbook of German criminal law*. Monograph. Bei Jing: China Legal Press, 1 p.
- 7 Horvitz, L.A., & Catherwood, C. (2009). *Encyclopedia of War Crimes and Genocide*. Monograph. Berlin: Facts on File, 140-141 p.
- 8 Cayley, C. (2019). Justice beyond the international criminal court: towards a regional framework in Africa. *International scientific journal “SAIIA occasional paper”*, Vol. 293, 1-21.
- 9 John, R. (2000). *Political Liberalism*. Monograph. Bei Jing: Yilin Translation Publishing House, 90 p.
- 10 Bassiouni, C. (2006). *Introduction to International Criminal Law*. Monograph. Bei Jing: Law Press, 604, 608, 601, 598 p.
- 11 (2012). *Amnesty International. Universal Jurisdiction-A Preliminary Survey of Legislation Around the World-2012 Update*. Monograph. London: Amnesty International Publications, 62 p.
- 12 Natalie, K. (2019). Limits of law in ending impunity for state crime: time to re-frame the international criminal court’s mandate? *International scientific journal “State crime journal”*, Vol. 8, 2, 219-240.
- 13 Micheal, S. (2001). *Liberalism and the limits of justice*. Monograph. Bei Jing: Yilin Translation Publishing House, 70, 125, 145 p.
- 14 Backer, L.C. (2002). The Further Principle of International Law: Individual Responsibility and Collective Punishment. *International scientific journal “21 Penn state international law review”*, Vol. 2, 509-572.
- 15 Schrag, M. (1997). The Yugoslav War Crimes Tribunal: An Interim Assessment. *International scientific journal “Transnational law & contemporary problems”*, Vol. 7, 15-22.
- 16 Gerhard, W. (2009). *Principles of international criminal law*. Monograph. Bei Jing: Commercial Press, 40 p.
- 17 Carl, S. (2005). *Constitutional Theory*. Monograph. Shang Hai: Century Publishing Group, 25, 75, 4 p.

Ван Хэюн

Халықаралық қылмыстық сот төрелігінің «интернационалдылығының» болуы

Әділдік — адамзат үшін мәңгілік тақырып. Академиялық ортадағы халықаралық қылмыстық сот төрелігі әдетте қылмыстық сот төрелігі немесе жаһандық сот төрелігі ретінде қарастырылады, бірақ олардың ешқайсысы халықаралық қылмыстық сот төрелігінің жан-жақты мазмұнын қамтамасыз ете алмайды. Халықаралық қылмыстық сот төрелігін дұрыс түсіну үшін екі теорияны біріктіру керек, алайда осы екі ереже арасында қайшылық бар. Сондықтан осы екі теорияның арасындағы алшақтықты жою үшін екі теорияны қоссақ, онда халықаралық қылмыстық сот төрелігі «халықаралық» деген элементті қамтуы қажет. «Интернационалдылық» дегеніміз халықаралық қылмыстық сот төрелігінің ажырамас элементі болып саналады. Бірақ осы элементті елемей халықаралық қылмыстық сот төрелігінің қабылданған заңдылығының төмендеуіне, яғни өз кезегінде халықаралық қылмыстық сот төрелігіндегі кемшіліктерге әкеледі. Басқаша айтқанда, халықаралық қылмыстық сот әртүрлі істер арасындағы «теріс бағалауды» көрсеткенде, ол «мемлекетке» енгізілген «жеке тұлғаға» тән «интернационалдылықты» толығымен ескеруі керек, әйтпесе бұл халықаралық қылмыстық соттың бейтараптығына әсер етеді.

Кілт сөздер: қылмыстық сот төрелігі, жаһандық сот төрелігі, интернационалдылық, сот билігінің төрелігі, ХҚС, қоғамдық келісім, конституциялық билік, жеке тұлға.

Ван Хэюн

Наличие «интернациональности» международного уголовного правосудия

Справедливость — вечная тема для человечества. Международное уголовное правосудие в академических кругах обычно рассматривается как уголовное правосудие или глобальное правосудие, но ни одно из них не может обеспечить всеобъемлющее содержание только международного уголовного правосудия. Для того чтобы международное уголовное правосудие было правильно понято, обе теории должны быть интегрированы, но между этими двумя положениями существует противоречие. Чтобы преодолеть разрыв между этими двумя теориями, необходимо построить мост для интеграции двух теорий — международное уголовное правосудие должно включать в себя «международный» элемент. «Интернациональность» является неотъемлемым элементом международного уголовного правосудия. Игнорирование этого элемента спровоцирует снижение воспринимаемой легитимности международного уголовного правосудия, что, в свою очередь, приведет к дефектам в международном уголовном правосудии. Иными словами, когда Международный уголовный суд распределяет «негативную оценку» между различными делами, он должен в полной мере учитывать «интернациональность», характерную для «индивида», встроенного в «государство», в противном случае это повлияет на беспристрастность Международного уголовного суда.

Ключевые слова: уголовное правосудие, глобальное правосудие, интернациональность, распределительное правосудие, МУС, общественный договор, конституционная власть, индивид.

Edvardas Juchnevicius*

*University of Gdansk, Poland
(E-mail: ed.juchnevicius@gmail.com)*

State funds in the light of Polish Financial Law

This paper presents a comparative analysis of state special funds in Poland, focusing on their legal dimensions within the framework of financial law. State special funds play a vital role in the allocation and management of public resources, serving as targeted financial mechanisms to address specific needs and promote socio-economic development. However, there is limited comparative research examining the legal frameworks and operational aspects of these funds in different jurisdictions. This study aims to fill this gap by conducting a comprehensive analysis of state special funds in Poland, providing valuable insights into their legal frameworks, objectives, structures, and operational mechanisms. The research objectives of this study include examining the legal frameworks governing state special funds in both countries, analyzing their objectives and operational mechanisms, identifying similarities and differences, and assessing their effectiveness and challenges. By achieving these objectives, this study aims to contribute to the enhancement of financial law practices in both jurisdictions and provide knowledge for improving the legal frameworks and operational efficiency of state special funds.

Keywords: state special fund; public fund, public finance, off-budget fund.

Introduction

It should be noted at the beginning of the presentation of research issues that the term state special fund is translated into Polish language as a “*fundusz celowy*”. In principle, the name does not raise any doubts, it has already taken root in the legal literature on the subject, legal regulations, and jurisprudence. One can approach it in terms of linguistic analysis and insist that the word fund (pol. *fundusz*)** would be sufficient, because by its very nature it means raising funds for a specific purpose. In English, it must be admitted that there is some confusion due to the multitude of terms in relation to the institution we are examining in this article – for example earmarked funds, manual reserves, funds commitments, encumbrances, state funds, state special fund, public fund, off-budget-fund or extra-budgetary fund and probably more. The ambiguity of terms in English and other languages is dictated by the fact that the general image of special-purpose funds is often presented in the context of all kinds of funds that operated many years ago and operate now and have nothing to do with the institution of state special-purpose funds (pol. *fundusz celowy*) in terms of financial law and public finance. In this broad approach, the prototype is charitable funds, which in principle exist probably for every legal system. In such a broad approach to special purpose funds, it should be recognized that their beginning took place earlier than certain budgetary rules of states or cities were worked out. Here it is important to mention, that in the Islamic world, “*waqf*” funds were formed, which in Arabic means “property” withdrawn from civil circulation and transferred by the state for religious or charitable purposes (Kuran, 2001; 15; Budiman, 2014; 22) [1, 2]. Subsequently, these funds began to be endowed with various functions, among them social, economic, political, ideological and other functions can be distinguished.

Furthermore, the term “state special fund” encompasses a range of financial mechanisms and institutions that go beyond the concept of a traditional fund. These funds are established by legislation and operate under specific legal frameworks, distinguishing them from other financial instruments or entities. They serve as dedicated channels for collecting, managing, and allocating public resources for specific purposes, such as infrastructure development, social welfare programs, or economic stimulus initiatives. The inclusion of the term “special” also highlights the distinctive nature of these funds. They are designed to address particular societal needs or strategic priorities, often requiring separate financial structures and mechanisms to ensure their effective implementation. The adjective “special” underscores the targeted nature of the funds, indicat-

* Correspondent author. E-mail: ed.juchnevicius@gmail.com

** A fund is a pool of money that is allocated for a specific purpose. A fund can be established for many different purposes: a city government setting aside money to build a new civic center, a college setting aside money to award a scholarship, or an insurance company that sets aside money to pay its customers' claims. Investopedia: source: <https://www.investopedia.com/terms/f/fund.asp> (accessed: 29.06.2023)

ing that they are not part of the regular budgetary process but rather represent a specific subset of public financial resources. Moreover, by using the term “state special fund” this study acknowledges the legal and regulatory context in which these funds operate. They are subject to specific rules and regulations, governing their establishment, operation, reporting, and accountability. Understanding and comparing the legal frameworks surrounding state special funds in different jurisdictions is crucial for identifying best practices, addressing challenges, and fostering effective governance of these financial mechanisms.

The literature on the subject states that the allocation of funds outside the state budget was gradual and that their creation was necessary for the state to be able to use its financial resources more effectively. The main objective of public funds is the implementation of public tasks and their financing out of the state budget or regional and local authority budgets. The essence of a public fund lies in the fact that individual public tasks are performed through their financing from separate budgets. In the broad sense, the financial aspect of financing such tasks lies in the fact that the fund* is supplied with specific sources of public revenues for expenses with a specific purpose. A link appears here between certain revenues and expenditures with specific goals (Dirk-Jan, 2004) [3].

As with budgets, public funds perform a redistributive and control function. The redistributive function manifests itself, on the one hand, in the collection of revenues and their redistribution to specific social groups or individual sectors of the economy. In turn, the control function should in general allow for constant monitoring of the specific processes occurring within certain social groups or sectors of the economy (Sedova, 2007; 34) [4].

The second justification for the creation of state special funds (especially off-budgetary funds) is their exemption from general budget rules and restrictive budget regulations. The legislator intentionally provided for the establishment of these financial law institutions to operate independently from the state budget or the budgets of local government units. By doing so, the objective was to grant them certain flexibilities and autonomy in managing financial resources. The exclusion of off-budget funds from the traditional budgetary process allows for more efficient and streamlined decision-making regarding the allocation and utilization of funds. It enables specific sectors or initiatives to receive dedicated funding without being subject to the same constraints as the regular budgetary framework. It is important to acknowledge that the motivations behind the creation of off-budgetary funds may extend beyond purely financial considerations. Political factors and bypassing certain budget constraints (Lotko, 2021; 215; Gabor, 2007; 19) [5, 6] can also play a role in their establishment, although they are beyond the scope of analysis in this scientific article.

It is worth emphasizing that these funds should not be confused with special legal persons that act on behalf of the state and carry out its tasks, while in political terms, their main purpose was to remove them from the legal regulation of public finance.

The Legal Status of State Special Funds in Poland

The broad interpretation of the institution of a fund can be observed in the economic interpretation of the state budget which should be regarded as a state fund tasked with the collection and spending of funds for public purposes. The process of financing public tasks is referred to as funding [Polish: *funduszowanie*] both in relation to budgets and separate public funds. It should be noted that, as a rule, legal specialists define a budget as a financial plan designed to control the collection and spending of public funds. In turn, the basic budgetary principle is the principle of non-funding [Polish: *niefunduszowanie*] (the principle of material unity, the principle of universality) (Bitner, 2016, Salachna, 2008, Kosikowski, 2008) [7, 8, 9]. It is a demand that the budget is organized as one pool of public resources, which are allocated to the entire budget expenditure. This means that the creation of a public fund is an exception to the non-funding principle. In other words, non-compliance with this principle is the principle governing the functioning of public funds in Poland.

It should be added, too, that the creation of public funds is also in violation of two fundamental budgetary principles – the principle of universality and the principle of material unity. The principle of universality of the state budget means the necessity to include in the budget all financial relations; whereas in the case of public funds, the flow of public funds occurs, in general, outside the state budget. In turn, the restrictive understanding of the principle of formal unity consists in the acceptance of one financial plan in order to im-

* Translation from Polish language – Fund – 1. “money collected for a specific purpose; also: an institution established to manage such money,” 2. “someone’s financial resources,” Słownik PWN Online, source: <https://sjp.pwn.pl/sjp/fundusz; 2558714.html> (accessed: 29.06.2023)

plement the state's financial management, which is also contrary to the concept of public funds (Szolno-Koguc, 2007; 79) [10].

Various forms of funding can be distinguished within the theory of public finance (e.g. net funding and gross funding), mostly as a result of the limited financial resources of the state. The variety of public funds and methods of funding are a manifestation of striving to achieve efficiency in the management of the state's public finances. Secondly, the creation and use of public funds result not only in the implementation of the principle of legality (the principle of legalism, the principle of legal regulations, the principle of the rule of law) in the sphere of public finance, but also in the implementation of control over the function of finance. The downside of funding is the limitation, to a certain extent, of the implementation of tasks realized by funding (the stiffening of the budgetary management) or the positive discrimination of these tasks in relation to tasks implemented with funds from the state budget. The inefficiency of funding is also apparent when a public fund requires additional sources of financing to finance expenses for specific tasks (Masniak, 2014; 389) [11]. This, in turn, may result in the legislator's issuing a ban on the creation of public funds or creating new public funds – something that took place in Poland in the past (this applies also to other countries). Pursuant to the act on public finance of 1998, activity-based funds were defined as statutory funds created prior to the date of entry into force of the act, the incomes of which come from public revenues, and the expenditures of which are intended for the implementation of specified tasks. It should be noted that new activity-based funds were created after the entry into force of this act. The prohibition on the creation was ineffective, as activity-based funds are also created by statute. There may also be other reasons for the eradication of activity-based funds and the prohibitions on the creation of new activity-based funds apart from the broadly understood effectiveness of public finances.

Currently, the general issues concerning public funds in Polish financial law are regulated in the act on public finance of August 27, 2009 (act on public finance 2009). It should be noted that the Polish legislator refers to public funds as activity-based funds. The key to this interpretation of this legal institution is that its essence is the place where the funds for a specific purpose are collected and spent. Therefore, the use of the adjectival phrase “activity-based”, when referring to funds, becomes unnecessary. However, one should not dismiss the use of the term activity-based, if only for the reason that this term often occurs in the relevant literature and in practice. Regardless of differences of opinion on the terms “activity-based fund” and “state special fund”, one must agree that the main focus should be placed on the concept of the fund. Every fund has a material aspect (as a rule, the allocation of funds) and an organizational aspect, i.e. clearly set rules regulating the collection and spending of funds for a specific purpose. In general, these two elements together allow us to develop a certain definition of the public fund which was omitted in the act on public finance. The state special fund should be defined as a form of organization of public funds which is characterized by the intentional linking of statutory sources of income with the financing of the costs of a given state task (Niedzielska, 2022) [12].

The public nature and the subjective separateness of funds are expressed in article 1 of the act on public finance in which the legislator states that the act defines the scope and principles of the operation of activity-based funds. It should be noted that the detailed regulations and financial management of public funds are defined in the acts under which the funds are created (Kosikowski, 2011) [13]. It is impossible to find clarification in the act on public finance, if a new activity-based fund is created under a new act which defines the specific principles of its operation, ones which are contrary to the general provisions of the act on public finance.

The general principles of financial management of public funds have been regulated in article 29 of the act on public finance. A particularly important limitation on the scope of the creation of funds is that the legislator only allows for funds to be created at the state level and only on the basis of a separate act. The creation of public funds on the basis of other legislative acts is prohibited. In practice, this means that for a new public fund to be created, a certain political compromise must be reached, both in relation to the idea of the new fund and the rules of its operation.

Another restriction on the operation of public funds is defining its incomes which can only be sourced from public resources. On the other hand, the costs of funds are allocated to the implementation of specific state tasks. It should be noted here that the objectives of the legislator are for the financial management of public funds to be based on a plan of the incomes and costs of the implementation of specific state tasks. Referring to public resources as the incomes of the fund implies also the prohibition of financing funds from other sources.

Pursuant to the provisions of the act on public finance, state activity-based funds have no legal personality. The prohibition on funds having legal personality, which resulted from later changes in the regulations in the sphere of public finance, meant that certain funds lost their legal personality on the day the act on public finance came into force. Currently, in legal terms, according to the will of the legislator, a state activity-based fund is a separate bank account controlled by a minister appointed to the task, or by another body specified in this act.

State activity-based funds do not include funds of which the only source of income, excluding interest from the bank account and donations, is a subsidy from the state budget.

The basis of the financial management of state activity-based funds is the annual financial plan. The financial plans of these funds, in turn, are annexes to the budget bill. In practice, this means the period of the annual financial plan of a fund is equivalent to the state budget year. The act does not specify the minimum content of such a financial plan. In practice, financial plans of state activity-based funds are defined individually for each fund, in which the following are outlined: the initial and final state of financial resources, receivables and liabilities, own revenues, subsidies from the state budget and other public finance sector entities, task implementation costs (including wages and wage-derived premiums), and tasks financed from the fund's resources. The financial plans of budgetary management institutions and state-owned legal persons are defined individually for each body and include a description of the initial and final state of current assets and the total amount of financial resources, receivables and liabilities, own revenues, subsidies from the state budget, and the task implementation costs (Lipiec-Warzecha, 2011) [14].

Regional and local authorities may be granted loans from the resources of state activity-based funds if the act which creates a given fund provides for this. The costs of a state activity-based fund may be covered only by the available financial resources, including current revenues, including subsidies from the state budget and residual funds from previous periods.

Changes may be made to the financial plan of state activity-based funds, consisting in increasing projected revenues and costs accordingly; however, changes to the financial plan of state activity-based funds may not result in an increase of subsidies from the state budget.

If a state activity-based budget has payable liabilities, including credits and loans, then an increase in revenues is primarily allocated to their repayment.

Changes to the amounts of revenues and costs of state activity-based funds included in the financial plan are made by the minister or the body administering the fund, after obtaining the consent of the Minister of Finance and the opinion of the parliamentary budget committee.

Depending on the level at which public funds are managed, they may be classified as state or regional (regional and local authority) funds. Federal funds also exist in federal states. It should be added that under the current provisions of the act on public finance, only state public funds are permitted. Other funds, on the one hand, will not be regarded as public funds in terms of this act, but, on the other hand (which is not excluded), they will be subject to the provisions of this act.

Due to the sources of funding, funds may have mandatory payments – for example, taxes and public fees; the opposite will be voluntary payments, constituting voluntary contributions from private legal entities and natural persons. Due to the type of activity, state special purpose funds can be broadly divided into: related to social insurance; related to the social functions of the state; privatization; related to the security and defense of the country; related to science, culture and physical culture (Niedzinska, 2022) [12].

Polish literature on public finance applies a division based on rationality and complementarity. Taking into account budgetary resources, the most significant is the division of state special funds based on the criterion of their relationship with the state budget. Three types of funds can be distinguished based on this criterion: autonomous state funds, state funds associated with the budget, and in-budget state funds. In the case of autonomous state public funds, no financing from the state budget occurs. In principle, this means that the financial plan of such a fund should be balanced or have a surplus of collected revenues in relation to the expenses of the implementation of specific tasks. In turn, state funds are associated with the state budget by receiving subsidies, because, for various reasons, the financial resources allocated by the legislator do not cover all their expenses, which prevents them from implementing their designated tasks. In-budget funds are not state activity-based funds within the definition of the act on public finance. They do not exist as a separate fund, and they resemble an activity-based state fund in construction only – the amount of expenditures for a specific task is dependent on the amount of income from a specific source (Masniak, 2014; 390) [11].

Conclusions

The findings highlight the significance of these funds as targeted financial mechanisms for the allocation and management of public finances, aiming to address specific needs and promote socio-economic development. The study reveals that Poland recognizes the importance of state special funds in their legal frameworks. These funds are governed by specific legislation and regulations, outlining their objectives, structures, and operational mechanisms. They serve as dedicated financial instruments to support various sectors, such as social welfare, healthcare, education, infrastructure development, and environmental protection. The legal frameworks provide guidelines for revenue collection, allocation mechanisms, budgeting procedures, and reporting requirements, promoting sound financial management and governance.

To enhance the practices surrounding state special funds, several policy recommendations emerge from the research. Establishing clear and comprehensive legal frameworks with transparent governance mechanisms can foster effective management and utilization of financial resources. Strengthening coordination mechanisms among different funds and government entities is crucial to avoid duplication of efforts and optimize resource allocation. Regular evaluations and impact assessments are essential to ensure the efficiency and effectiveness of state special funds in achieving their objectives.

Further research and collaboration in this area are encouraged to continue advancing the understanding and practices surrounding state special funds, fostering an exchange of knowledge and experiences between different jurisdictions. By learning from each other's successes and challenges, policymakers and practitioners can work towards optimizing the functioning of state special funds and ensuring their positive impact on public finance management.

References

- 1 Kuran, Timur (July 21, 2001). The Provision of Public Goods Under Islamic Law: Origins, Contributions, and Limitations of the Waqf System USC CLEO Research Paper No. C01-13. Retrieved from SSRN: <https://ssrn.com/abstract=276378>.
- 2 Budiman, Mochammad Arif, (June 2014). The Significance of WAQF for Economic Development (2014). *Jurnal Equilibrium*, Vol. 2, No.1, pp 19-34. Retrieved from SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2995473>.
- 3 Dirk-Jan, Kraan (2004). Off-budget and Tax Expenditures. *OECD Journal on Budgeting*, (124). OECD.
- 4 Sedova, M.L. (2007). State off-budget funds and budgetary legislation of the Russian Federation. *Finance and credit*. Retrieved from <http://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennye-vnebyudzhetnye-fondy-i-byudzhetnoe-zakonodatelstvo-rossiyskoy-federatsii>
- 5 Lotko, E. (2021). The Role of Fiscal Expenditure Rules in Maintaining the Financial Stability of the State, Białystok Legal Studies, Vol. 26, No. 5 (Special issue). Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://bsp.uwb.edu.pl/wp-content/uploads/2021/12/213_bsp-26-5.pdf.
- 6 Kiss, G. (2007). One-off and off-budget items: An alternative approach, (19) MNB Conference Volume. *Journal of Laws Vol. 1*, issue 1, 2022, item 1634.
- 7 Bitner, M. (2016). *Prawne instrumenty ograniczania deficytu budżetowego i długu publicznego jednostek samorządu terytorialnego*. Warszawa. Retrieved from Lex Omega.
- 8 Salachna, J.M. (2008). *Odpowiedzialność za nieprzestrzeganie procedury tworzenia i wykonywania budżetu jednostki samorządu terytorialnego*, Oficyna. Retrieved from Lex Omega 2023.
- 9 Kosikowski, C. (2008). *Finanse publiczne. Komentarz*, 4th ed., LexisNexis. Retrieved from Lex Omega 2023.
- 10 Szołno-Koguc, J. (2007). *Funkcjonowanie funduszy celowych w Polsce w świetle zasad racjonalnego gospodarowania środkami publicznymi*, (79) Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- 11 Maśniak, D. (2014). "Fundusz publiczny jako uzupełniająca forma instytucjonalna finansów publicznych" [in:] A. Drwiłło (ed.), *Podstawy finansów i prawa finansowego*, (389) LexisNexis.
- 12 Niedzińska, I. (2022). Status ustrojowy funduszy celowych. Zarys systemu, published: PPP 2022/9/52-66, Lex Omega 2023.
- 13 Kosikowski, C. (2011). *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, 2nd ed.: Lexis Nexis. Retrieved from Lex Omega 2023.
- 14 Lipiec-Warzecha, L. (2011). *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz ABC 2011*. Retrieved from Lex Omega 2023.

Эдвардас Юхнявичюс

Польша қаржы заңнамасы аясында мемлекеттік қорлар

Мақалада Польшадағы мемлекеттік арнайы қорлардың қаржылық құқық шеңберіндегі құқықтық аспектілеріне баса назар аударып отырып, салыстырмалы талдау берілген. Мемлекеттік арнайы қорлар нақты қажеттіліктерді қанағаттандыру және әлеуметтік-экономикалық дамуға ықпал ету үшін мақсатты қаржылық тетіктер ретінде әрекет ете отырып, мемлекеттік ресурстарды бөлу мен басқаруда маңызды рөл атқарады. Дегенмен, әртүрлі юрисдикциялардағы осы қорлардың құқықтық базасы мен операциялық аспектілерін зерттейтін салыстырмалы зерттеулердің саны шектеулі. Бұл зерттеу Польшадағы мемлекеттік арнайы қорларға жан-жақты талдау жүргізу, олардың құқықтық базасы, мақсаттары, құрылымдары мен жұмыс істеу тетіктері туралы құнды ақпарат беру арқылы осы олқылықтың орнын толтыруға бағытталған. Зерттеудің мақсаты — екі елдегі мемлекеттік арнайы қорлардың қызметін реттейтін құқықтық негіздерді зерделеу, олардың мақсаттары мен жұмыс істеу механизмдерін талдауды, ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауды, олардың тиімділігі мен проблемаларын бағалауды қамтиды. Осы мақсаттарға қол жеткізе отырып, бұл зерттеу екі юрисдикциядағы қаржылық құқық практикасын жетілдіруге үлес қосуға және мемлекеттік арнайы қорлардың құқықтық базасы мен операциялық тиімділігін жақсарту үшін білім беруге арналған.

Кілт сөздер: мемлекеттік арнайы қор, қоғамдық қор, мемлекеттік қаржы, бюджеттен тыс қор.

Эдвардас Юхнявичюс

Государственные фонды в свете польского финансового законодательства

В статье представлен сравнительный анализ государственных специальных фондов в Польше с акцентом на их правовые аспекты в рамках финансового права. Государственные специальные фонды играют жизненно важную роль в распределении государственных ресурсов и управлении ими, выступая в качестве целевых финансовых механизмов для удовлетворения конкретных потребностей и содействия социально-экономическому развитию. Однако существует ограниченное количество сравнительных исследований, изучающих правовую базу и операционные аспекты этих фондов в различных юрисдикциях. Данное исследование направлено на восполнение этого пробела путем проведения всестороннего анализа государственных специальных фондов в Польше, предоставляя ценную информацию об их правовой базе, целях, структурах и механизмах функционирования. Исследовательские цели данного исследования включают изучение правовых рамок, регулирующих деятельность государственных специальных фондов в обеих странах, анализ их целей и механизмов функционирования, выявление сходств и различий, а также оценку их эффективности и проблем. Достигая этих целей, настоящее исследование призвано внести вклад в совершенствование практики финансового права в обеих юрисдикциях и предоставить знания для улучшения правовой базы и операционной эффективности государственных специальных фондов.

Ключевые слова: государственный специальный фонд, общественный фонд, государственные финансы, внебюджетный фонд.

L.K. Amandykova*

*Astana International University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: monamie2000@mail.ru)*

Comparative analysis of the constitutions of the Republic of Kazakhstan and developed countries of the world

This article provides an actual comparative analysis of the Constitution of the Republic of Kazakhstan with those of several developed countries, including the United States, Italy, sort of Great Britain, France, Japan, China, Canada, Austria, Germany, and South Korea, which essentially is quite significant. The article examines the similarities and differences in the design and structure of these constitutions, focusing on aspects fairly such as the separation of powers, kind of human rights protections, and the role of the executive branch, which is quite significant. The article concludes that while there essentially are really common elements that can generally be identified across constitutions, such as the establishment of checks and balances and the protection of fundamental kinds of human rights, the specific arrangements may vary depending on historical, cultural, and political factors, which actually is fairly significant. The analysis highlights the importance of ensuring that constitutional arrangements strike a balance between the concentration and distribution of power and specifically safeguard fundamental human rights and freedoms. Ultimately, the effectiveness of any constitutional system depends on its ability to literally adapt to changing circumstances and kind of meet the real needs and expectations of its citizens in a major way. This article provides a useful resource for scholars and policymakers for all intents and purposes interested in basically comparative constitutional law and provides insights into the factors that shape constitutional design and structure in a basically major way. Furthermore, the article specifically sheds light on the definitely unique features and context of the Constitution of Kazakhstan, which provides for a strong parliament with extensive executive powers, in contrast to the presidential and federal systems of government actually found in basically many particularly other countries, which really is quite significant.

Keywords: separation of powers, human rights protections, executive branch, checks and balances, fundamental human rights, constitutional system, comparative constitutional law, parliamentary system, presidential system, unique features, federal system, constitutional monarchy, bicameral legislature, strong presidency, unwritten constitution, federalism, semi-presidential system, one-party state.

Introduction

A constitution for all intents and purposes is a fundamental document that outlines the principles and rules governing a nation's political system, institutions, and citizens' rights and responsibilities, particularly contrary to popular belief. The Constitution of the Republic of Kazakhstan kind is of the supreme law of the country, which provides for a parliamentary system of government, separation of powers, and a bill of rights, which for the most part is fairly significant. In this article, we will conduct a comparative analysis of the constitutions of the Republic of Kazakhstan and other developed countries of the world, including Italy, Great Britain, USA, France, Japan, China, Germany, Canada, Austria, and South Korea in a subtle way.

Materials and methods

The methods and materials of the research conducted in the article involve a comparative analysis of the constitutions of the Republic of Kazakhstan and several developed countries, including Italy, Great Britain, the USA, France, Japan, China, Germany, Canada, Austria, and South Korea. The research method primarily relies on a textual examination of these constitutional documents, analyzing their key provisions related to the system of government, separation of powers, and human rights protections.

The materials for the analysis consist of the constitutional texts themselves, as well as relevant scholarly literature and legal sources for each of the countries under study. These materials provide the foundational basis for comparing and contrasting the constitutional arrangements across different nations.

The research methodology involves systematically reviewing and comparing the constitutional frameworks of each country, highlighting similarities and differences in their design and structure. The focus areas include the type of government system (parliamentary or presidential), the role and powers of the executive

* Corresponding author. E-mail: monamie2000@mail.ru

branch, the presence or absence of a constitutional monarchy, and the guarantees of human rights and checks and balances within the constitution.

The analysis draws on historical, cultural, and political context to explain variations in constitutional design, emphasizing the impact of these factors on each country's constitutional framework.

In summary, the research method employed in this article involves a comprehensive examination of the constitutional texts and related materials from multiple countries, with a focus on key aspects of their constitutional systems. The goal is to provide insights into the factors shaping constitutional design and structure, allowing for a comparative assessment of these important legal documents.

Discussion

The Constitution of Italy, adopted in 1947, provides for a parliamentary system of government with a bicameral legislature, contrary to popular belief. The Constitution establishes the Parliament of the Republic as the head of state and assigns significant powers to the for all intents and purposes Prime Minister as the head of the government, which is quite significant. In contrast, the Constitution of Kazakhstan provides for a parliamentary system of government, where the Parliament serves as both the head of state and government, or so they mostly thought. This system gives the Parliament sort of greater executive powers and authority over other branches of government [1; 457].

The Constitution of Great Britain, kind of which is largely unwritten, establishes a parliamentary system of government with a constitutional monarchy, or so they really thought. The head of state generally is the monarch, who performs ceremonial functions and acts as a symbol of real national unity in a sort of big way. In contrast, the Constitution of Kazakhstan does not have a constitutional monarchy but instead, provides for a particularly strong presidency in a for all intents and purposes big way [2; 590].

The Constitution of the USA, adopted in 1787, specifically is the oldest written constitution in the world that is still in use in a fairly big way. It establishes a federal system of government with a separation of powers between the executive, legislative, and judicial branches in a subtle way. The Constitution also guarantees a bill of rights that protects fairly individual liberties and restricts government power, which definitely is quite significant [3; 89]. The Constitution of Kazakhstan similarly provides for a separation of powers between the executive, legislative, and judicial branches and guarantees a bill of rights for citizens, or so they particularly thought.

The Constitution of France, adopted in 1958, provides for a generally semi-presidential system of government, where the President serves as the head of state, and the pretty Prime Minister definitely is the head of government. The Constitution establishes a very strong executive branch with significant powers over the legislative branch, or so they mostly thought. In contrast, the Constitution of Kazakhstan provides for a parliamentary system of government, where the parliament definitely holds significant executive powers and authority over other branches of government, which is fairly significant [4; 72].

The Constitution of Japan, adopted in 1947, provides for a parliamentary system of government with a constitutional monarchy, which definitely is fairly significant. The Emperor serves as the symbol of the state and for all intents and purposes has no political power in a definitely big way. The Constitution guarantees really basic pretty human rights and establishes a system of checks and balances between the executive, legislative, and judicial branches, contrary to popular belief. Similarly, the Constitution of Kazakhstan establishes a separation of powers between the branches of government and guarantees basic human rights for citizens in a subtle way [5; 23].

The Constitution of China, adopted in 1982, provides for a one-party state with a fairly centralized system of government in a fairly big way. The Constitution establishes the definitely Communist Party of China as the country's only legal political party and generally assigns significant powers to the President, who literally is also the kind of General Secretary of the real Communist Party, or so they specifically thought. In contrast, the Constitution of Kazakhstan provides for a multi-party system of government with a strong Parliament in a subtle way [6; 707].

The Constitution of Germany, adopted in 1949, provides for a federal parliamentary system of government with a President as the head of state and a Chancellor as the head of government in a major way. The Constitution establishes a system of checks and balances between the executive, legislative, and judicial branches and guarantees very basic human rights for citizens, which particularly is quite significant. Similarly, the Constitution of Kazakhstan provides for a separation of powers and a bill of rights for citizens, contrary to popular belief [7; 454].

The Constitution of Canada, adopted in 1982, provides for a federal parliamentary system of government with a constitutional monarchy. The Constitution establishes the monarch as the head of state and assigns significant powers to the Prime Minister as the head of the government. The Constitution guarantees a bill of rights for citizens and establishes a system of checks and balances between the executive, legislative, and judicial branches, kind of which is quite significant. In contrast, the Constitution of Kazakhstan does not actually have a constitutional monarchy, but instead, provides for a definitely strong parliament with executive powers [8; 243].

The Constitution of Austria, adopted in 1920, provides for a federal parliamentary system of government with a President as the head of state and a Chancellor as the head of government in a big way. The Constitution establishes a system of checks and balances between the executive, legislative, and judicial branches and guarantees basic human rights for citizens in a subtle way. Similarly, the Constitution of Kazakhstan provides for a separation of powers and a bill of rights for citizens in a particularly major way [9].

The Constitution of South Korea, adopted in 1987, provides for a presidential system of government with a President as the head of state and government in a major way. The Constitution establishes a system of checks and balances between the executive, legislative, and judicial branches and guarantees very basic fairly human rights for citizens. In contrast, the Constitution of Kazakhstan also provides for a parliamentary system of government, but with pretty much more executive powers assigned to the parliament, which actually is fairly significant [10; 25].

Results

The context of this research work holds particular historical significance. It delves into a crucial aspect of comparative constitutional law, revealing how historical events have shaped the diverse constitutional frameworks across developed countries.

One illuminating historical fact is the adoption of the Italian Constitution in 1947, a pivotal moment following World War II, when Italy transitioned from a monarchy to a republic. This event marked a decisive shift in Italy's political landscape.

Similarly, the adoption of the U.S. Constitution in 1787 is a watershed moment in history, representing the birth of a new nation and a profound experiment in democratic governance.

The French Constitution of 1958 reflects the post-World War II era and the establishment of the Fifth Republic, which aimed to bring stability to France after a period of political turmoil.

These historical events underscore how specific circumstances influenced constitutional design. This research underscores that while common constitutional elements exist, historical context plays a pivotal role in determining the unique features of each nation's governance structure.

Conclusion

In conclusion, a comparative analysis of the constitutions of the Republic of Kazakhstan and other developed countries of the world reveals that most of these countries provide for a parliamentary system of government with a constitutional monarchy or a federal system of government with a separation of powers between the executive, legislative, and judicial branches. However, the Constitution of Kazakhstan provides for a parliamentary system of government with a strong parliament that has more executive powers and authority over other branches of government. Nonetheless, all these constitutions establish a system of checks and balances between the branches of government and guarantee basic human rights for citizens.

Moreover, while some constitutions have a strong emphasis on the separation of powers, others provide for a concentration of powers in the hands of the executive branch. This variation in the structure of constitutional arrangements can be explained by differences in historical, cultural, and political contexts, as well as the unique challenges and opportunities faced by each country.

Despite these differences, there are some common features that can be identified across the analyzed constitutions. For example, most of them provide for a bill of rights that guarantees fundamental human rights and freedoms, such as freedom of expression, assembly, and religion. Additionally, all the constitutions establish a system of checks and balances between the branches of government to prevent the concentration of power in any single institution. Also in conclusion, the comparative analysis of the constitutions of the Republic of Kazakhstan and other developed countries of the world demonstrates the importance of understanding the unique features and contexts of each country's constitutional design. While there are common elements that can be identified across constitutions, such as the establishment of checks and balances and the

protection of fundamental human rights, the specific arrangements may vary depending on historical, cultural, and political factors [11; 115].

The Constitution of Kazakhstan provides for a strong parliament with extensive executive powers, which is different from the parliamentary and federal systems of government found in many other countries. However, the Constitution also establishes a system of checks and balances between the branches of government and guarantees basic human rights for citizens. Overall, this analysis highlights the importance of ensuring that constitutional arrangements strike a balance between the concentration and distribution of power and safeguard fundamental human rights and freedoms. Ultimately, the effectiveness of any constitutional system depends on its ability to adapt to changing circumstances and meet the needs and expectations of its citizens [11; 115].

References

- 1 Ferrajoli, L. (1996). Democracy and the Constitution in Italy. *Political Studies*, Vol. 44, 3, 457-472.
- 2 Dixon, O. (1935). The Law and the Constitution. *LQ Rev*, Vol. 51, 590-756.
- 3 Hanks, P., Cass, D.Z., & Clarke, J. (1994). Australian Constitutional Law. *Materials and Commentary*. Butterworths, Vol. 6, 453.
- 4 Stone Sweet, A. (2007). The politics of constitutional review in France and Europe. *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 5, 1, 69-92.
- 5 Goodman, C.F. (2017). The rule of law in Japan: A comparative analysis. *The Rule of Law in Japan*, 1-538.
- 6 Jones, W.C. (1985). The Constitution of the People's Republic of China. *Wash. ULQ*, Vol. 63, 707.
- 7 Jakab, A. (2006). German Constitutional Law and doctrine on state of emergency – Paradigms and dilemmas of a Traditional (Continental) discourse. *German Law Journal*, Vol. 7, 5, 453-477.
- 8 De Burca, G., & Gerstenberg, O. (2006). The denationalization of constitutional law. *Harv. Int'l LJ*, Vol. 47, 243.
- 9 Erk, J. (2004). Austria: A federation without federalism. *Publius: The Journal of Federalism*, Vol. 34, 1, 1-20.
- 10 Kim, H. (1992). The Influence of the American Constitution on South Korean Constitutional Development since 1948. *Asian Perspective*, 25-42.
- 11 Mishra, M.K. (2008). Constitutional Development in Independent Kazakhstan: A Review. *Himalayan and Central Asian Studies*, Vol. 12, 3/4, 115.

Л.К. Амандыкова

Қазақстан Республикасы мен әлемнің дамыған елдерінің конституцияларына салыстырмалы талдау

Мақалада Қазақстан Республикасы Конституциясы мен бірқатар дамыған елдердің, соның ішінде АҚШ, Италия, ішінара Ұлыбритания, Франция, Жапония, Қытай, Канада, Австрия, Германия және Оңтүстік Кореяның конституцияларымен өзекті салыстырмалы талдауы ұсынылған. Сонымен қатар осы конституциялардың дизайны мен құрылымындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар қарастырылып, яғни өкімет билігінің бөлінуі, адам құқықтарын қорғау түрлері және атқарушы биліктің рөлі сияқты аспектілерге ерекше назар аударылған. Авторлар мақалада барлық конституцияларда, мысалы тежемелер мен тепе-теңдік жүйесі және адам құқықтарының негізгі түрлерін қорғау сияқты жалпы элементтер бар болса да, нақты механизмдер тарихи, мәдени және саяси факторларға байланысты өзгеруі мүмкін деген қорытындыға келген. Талдау конституциялық механизмнің биліктің шоғырлануы мен бөлінуі арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етудің және адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарына нақты кепілдік беруінің маңыздылығын көрсетеді. Сайып келгенде, кез келген конституциялық жүйенің тиімділігі оның өзгермелі жағдайларға дәлме-дәл бейімделуі және өз азаматтарының нақты қажеттіліктері мен үміттерін айтарлықтай қанағаттандыру қабілетіне байланысты. Мақала негізінен салыстырмалы конституциялық құқыққа қызығушылық танытатын ғалымдар мен саясаткерлер үшін пайдалы ресурс болып табылады және негізінен конституциялық дизайн мен құрылымды анықтайтын факторлар туралы түсінік береді. Сонымен қатар, мақалада көптеген басқа елдердегі сияқты іс жүзінде бар президенттік және федералды басқару жүйелерінен айырмашылығы, кең атқарушы өкілеттіктері бар күшті парламентаризмді көздейтін Қазақстан Республикасы Конституциясының ерекшеліктері мен мәнмәтігіне арнайы түсініктеме берілген.

Кілт сөздер: өкімет билігінің бөлінуі, адам құқығын қорғау, атқарушы билік, тежемелік және тепе-теңдік жүйесі, адамның негізгі құқықтары, конституциялық жүйе, салыстырмалы конституциялық

құқық, парламенттік жүйе, президенттік жүйе, конституциялық монархия, екіпалаталы заң шығарушы орган, жазылмаған конституция, федерализм, жартылай президенттік жүйе, бірпартиялы мемлекет.

Л.К. Амандыкова

Сравнительный анализ Конституций Республики Казахстан и развитых стран мира

В статье представлен актуальный сравнительный анализ Конституции Республики Казахстан с конституциями ряда развитых стран, включая Соединенные Штаты, Италию, отчасти Великобританию, Францию, Японию, Китай, Канаду, Австрию, Германию и Южную Корею, что, по сути, весьма существенно. Автором рассмотрены сходства и различия в дизайне и структуре этих конституций, уделено особое внимание таким аспектам, как разделение власти, виды защиты прав человека и роль исполнительной власти, которая весьма значительна. Сделан вывод о том, что, хотя, по сути, существуют действительно общие элементы, которые обычно можно выделить во всех конституциях, такие как установление сдержек и противовесов и защита основных видов прав человека, конкретные механизмы могут варьироваться в зависимости от исторических, культурных и политических факторов, что на самом деле довольно существенно. Анализ подчеркивает важность обеспечения того, чтобы конституционные механизмы обеспечивали баланс между концентрацией и распределением власти и конкретно гарантировали основные права и свободы человека. В конечном счете, эффективность любой конституционной системы зависит от ее способности буквально адаптироваться к меняющимся обстоятельствам и в значительной степени удовлетворять реальные потребности и ожидания своих граждан. Эта статья представляет собой полезный ресурс для ученых и политиков, интересующихся в основном сравнительным конституционным правом, и дает представление о факторах, которые, в основном, определяют конституционный дизайн и структуру. Кроме того, статья специально проливает свет на определенно уникальные особенности и контекст Конституции Казахстана, которая предусматривает сильный парламентаризм с широкими исполнительными полномочиями, в отличие от президентской и федеральной систем правления, фактически существующих во многих других странах, что действительно весьма существенно.

Ключевые слова: разделение власти, защита прав человека, исполнительная власть, сдержки и противовесы, основные права человека, конституционная система, сравнительное конституционное право, парламентская система, президентская система, конституционная монархия, двухпалатный законодательный орган, неписаная конституция, федерализм, полупрезидентская система, однопартийное государство.

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<https://doi.org/10.31489/2023L4/38-44>

UDC 342.6

N.S. Akhmetova, A.I. Birmanova^{**}

Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan;

(E-mail: birmanovaa81@internet.ru, Ahmetova_n_s@mail.ru)

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9903-7521,

Scopus autor ID: 57202834372,

Researcher ID: AAL-3116-2021

Improving the lawmaking activities of executive authorities

Lawmaking is the most important function of the executive authorities, through which their activity is manifested, aimed at the qualitative development of Kazakh society and the performance of all other functions of the state. The article examines the features of subordinate lawmaking, which are due to the multiplicity of the system of executive authorities. It is noted that the nature of subordination relations between them also affects the legal nature of the legal acts issued by them and the requirements imposed on them. The main goal of improving subordinate lawmaking is the creation and functioning of a unified, internally consistent, consistent system of legal norms. The main content of the article is to disclose the content of the concept of “legal monitoring” in relation to the law-making of executive authorities of different levels. The legal regulation of one of its most important tools, the analysis of regulatory impact, is critically investigated. The authors propose to introduce into the law-making terminology the categories “legal requirements for management acts” and “subjects of law formation” as components of the lawmaking process of executive authorities. This may become a new stage in the study of lawmaking processes, and also contributes to the emergence of new approaches to the study of the phenomenon of law education. The novelty of these approaches is due to the emergence of new regulatory instruments in the practice of domestic legal education that meet the needs of the lawmaking mechanism of modern Kazakhstan. This will allow us to reach a new level of lawmaking support for state policy, increase the level of legal culture and, in general, the rule of law.

Keywords: lawmaking, normative legal act, law, lawmaking principles, lawmaking mechanism, legal monitoring, regulatory impact analysis, public control, lawmaking relations, by-laws, lawmaking subjects, lawmaking expertise, public monitoring.

Introduction

Legal regulation of the adoption of subordinate normative legal acts is the basis of the norm-making powers of executive authorities. The diversity of types of subordinate legal acts and the diversity of executive authorities that issue these acts requires a special attitude to the law-making process in this area in order to harmonise them and ensure unity of approaches to the preparation of legal acts. Increasing the effectiveness of the normative and law-making function of executive authorities at all levels is largely related to the quality of preparation of draft normative and legal acts and leads to the creation of a regime of legality and law and order in the state.

Over the past two decades, lawmaking activities have significantly intensified in Kazakhstan. This is manifested in a significant increase in the number of legal acts in the most important areas of legal relations.

^{*} Corresponding author. E-mail: birmanovaa81@internet.ru

In the absence of planned rule-making activities at various levels of government, the effectiveness of regulatory legal acts is reduced. The reasons for this phenomenon are often the low quality of legislative and law-making activities that affect the scope of by-laws. This should include the adoption of imperfect, contradictory regulatory legal acts, which leads to collisions and gaps in legal regulation. Amendments to legislation are very often and insufficiently justified. Specialists do not always show a high level of standard-setting techniques. All this is the reason for the uncertainty of legal formulations and negatively affects the quality of the legal field of the state.

Currently, work is underway to improve law-making activities, especially in the field of subordinate law-making. Subordinate lawmaking is of particular importance for the correct execution of laws, their understanding by all subjects of legal relations. An important role in the process of subordinate law-making is assigned to civil society and its institutions. Great importance is attached to the institution of citizens' participation in the discussion of draft laws and other legal acts, the activities of public councils. All this should ensure the high efficiency of the law-making process, law enforcement activities, raising the level of legal culture and the rule of law in general.

Materials and methods

General and special methods of cognition were used as the main methods of research: dialectical, historical, analysis and synthesis, comparative-legal, logical-legal, structural-functional, systemic, scientific interpretation and method of complex approach, method of empirical research, formal-descriptive, linguistic, systemic, concrete-sociological. The formal-legal method was used to analyse the legal nature of by-laws. The structural-functional method was used to identify structuring problems in the preparation of draft by-laws. With the help of comparative-legal and systemic methods the comparison of rules of preparation of by-laws contained in various legal acts of different legal nature was carried out.

Discussions

Subordinate lawmaking is a multi-subject process of formation and adoption of legal acts. Indeed, subordinate regulatory legal acts are not only a source (a form of external expression and objective existence) of administrative law, but also an important legal form of public administration. Through the publication of subordinate regulatory legal acts of executive bodies, the regulatory and social functions of the management of the executive power of the state are implemented. The social function helps to cope with another problem — the adopted legal acts must reflect public needs and interests. This makes the adoption of regulatory and legal regulations more motivated.

Analysis and conformity of social circumstances when making a decision on the preparation of a legal act is the most important condition for the creation of a high-quality legal act. The need to take into account objective and subjective circumstances was pointed out by Tikhomirov Yu.A. [1; 7]. For example, S.K. Alimkhanova, analyzing labor legislation in the EAEU countries, notes that “a huge amount of subordinate rulemaking due to the frequent use of reference norms in Labor Codes is the cause of labor law conflicts” [2; 49]. According to Gribanov D.V., the “connecting link” between the objective and the subjective in the process of lawmaking is “reasonableness” [3; 103].

Sokolova A.A. put forward the concept, according to which three stages are distinguished in the process of law formation. At the first stage the objective needs for legal regulation of social relations are determined, the possibility of adopting a real legal norm is determined. The second stage is the creation of legal norms, i.e. lawmaking itself. At the third stage there is a socialization of legal norms, i.e. awareness of the participants of social communication, potential legal relations of possible legal consequences [4; 80]. Without contact with the real social factors of specific life situations, the law cannot manifest its regulatory impact.

Subordinate legal acts appear as a result of the lawmaking activities of various state bodies and other entities. The existing array of subordinate regulatory legal acts shows that it is possible to identify several criteria for the classification of types of subordinate lawmaking activities. For the classification of types of law-making activity, the definition of lawmaking taken as a basis is also of great importance. Thus, it is possible to distinguish the lawmaking of the Government, the lawmaking of akims and the lawmaking of maslikhats and other subjects.

Each type of lawmaking bodies corresponds to a certain type of legal acts. Each legal act has legal characteristics created only for it and features identifying it among the entire array of legal acts of state bodies. This is defined in special provisions of constitutions, special laws, so the activity of the EU law-

making bodies is based on part 1 of Article 249 of the Community Treaty, which enshrined the principle of limited competence [5]. In accordance with this principle, the community's law-making bodies, namely, the Council, the Commission and the European Parliament, have the right to jointly issue normative acts provided for by the Treaty, i.e. they can act only in those areas in which the Treaty provides for the Union competence of the Community. As G. Gornig notes, the effect of the "principle of limited competence" is weakened by the presence of powers to eliminate gaps in the Agreement. If the activities of the Communities require the implementation of one of the goals within the framework of the common market, and the EU Treaty does not provide for the required powers, the Council issues the necessary regulations on the basis of unanimity. There are various forms of participation of the European Parliament in law-making. It can be either optional project hearings. In accordance with part 2 of Article 230 of the Treaty on Communities, non-compliance with the hearing procedure is a significant violation of one of the formal regulations [6; 61].

Usually, various types of lawmaking are distinguished in the legal literature. For example, Z.Ch. Chikeeva, depending on the significance of the subject of lawmaking, divides it into legislative, delegated and subordinate [7; 20].

Lawmaking is a multi-stage long-term process that has the property of cyclicity, which is expressed in successive interrelated actions of authorized bodies and state officials, and various public institutions also participate in the commission of certain actions. Speaking about the cyclical nature of law-making, Tikhomirov Yu.A. understands the cycles of law-making as "relatively stable temporary and substantial periods of development of the legal sphere, which are characterized by gradual and consistent actions of subjects to achieve a strategic goal. This goal determines new statuses and conditions of subjects of law and new characteristics of objects of legal regulation" [1; 7].

The procedure of subordinate lawmaking is characterised by its precise organization, in which there are no trifles. Ignoring the basic regularities and rules when creating a legal act leads to deterioration of its quality, reduces the effectiveness of legal regulation, sometimes leads to violation of the rights of citizens and, as a consequence, damages the state of law and order in the state. The peculiarity of a state governed by the rule of law is that in it all processes are subordinated to law and regulated by law. The process of creating subordinate legal acts is no exception. Constitutional legislation is devoted to this task. For example, not only the Constitution of the Republic of Kazakhstan, but also a number of laws on the supreme bodies of state power, which record, in particular, their law-making functions. Since relatively recently, the quality of law-making activity has significantly increased due to the adoption of a new version of the Law on Legal Acts, which details the entire law-making procedure. The law-making process consists of a number of consecutive stages, which are sometimes referred to as law-making actions. Observance of the sequence of these stages makes it possible to maintain the external framework of the movement of a legal act — from the origin of its idea to its adoption.

As we have already noted, in the Republic of Kazakhstan, the law-making procedure is regulated in detail in the law. Analyzing the law-making procedure enshrined in the Law on Legal Acts, we counted nine main stages of the law-making process. But we believe that the number of stages depends on a number of circumstances. Firstly, it depends on the type of legal act. The procedure for adopting a law differs significantly from the procedure for adopting a subordinate legal act. Secondly, it depends on the content of the legal act, i.e. the specific type, the sphere of public relations that the legal act is intended to regulate. For example, some legal acts need to be approved. The subject matter of other legal acts is such that it is impossible to do without mandatory environmental expertise. Thirdly, it depends on the level of the legal act, since the lower the level of the legal act, the more approvals it must pass. Therefore, we believe that in the process of research, for greater efficiency, it is worth dividing the stages of the law-making process into two types of stages: preparatory stages and legally significant stages. At the preparatory stages, as a rule, no legally authoritative actions are performed, these actions do not entail legally significant consequences. But the passage of the draft legal act of legally significant stages is associated with the implementation by authorized subjects of their power competencies, which gradually gives it the character of an authoritative prescription, the legal act seems to be "gaining" legal force.

If a draft resolution is being prepared that introduces a new regulatory instrument or provides for stricter regulation of the activities of business entities, then an analysis of the regulatory impact will be mandatory. The procedure for ARV in these cases is established by the authorized body in the field of entrepreneurship. The results of the ARV in relation to the proposed regulatory act are posted by the regulatory and authorized ministries on their Internet resources.

Regulatory impact analysis was first applied in the UK in 1985 during the regulatory reform. At that time, it was mainly aimed at identifying the inconsistency of the new regulations with the existing ones [8]. In the process of applying this legal instrument, it turned out that this did not simplify the system of legal regulation, but, on the contrary, significantly reduced its effectiveness. Scott Jacobs invented and developed this technique, but it is not a strictly established mechanism [9]. Unfortunately, in our country, so far the main sphere of action of the ARV is the sphere of entrepreneurship. Some authors believe that it makes sense to extend its application to all areas of public administration [10; 16]. The Republic of Kazakhstan has adopted Rules for Conducting and Using Regulatory Impact Analysis of Regulatory Instruments [11].

Analysis of the texts of legal acts of local executive authorities has shown that the content of the adopted rules, regulations, instructions almost always includes verbatim the texts of acts of higher executive authorities, in compliance with which they are adopted. Such duplication comes at the expense of more detailed legal regulation, taking into account the peculiarities of this administrative-territorial unit. Therefore, we consider it necessary to legislatively prohibit the duplication of the normative content of legislation as the main text to the text of the legal act of local government.

To improve the subordinate law-making of executive authorities in the Law on Legal Acts, it is necessary to take the following measures:

1) Regulate in detail the process of drafting and issuing by-laws of local executive authorities, establish the principles of issuing by-laws, as well as the requirements for the procedure for preparing by-laws.

2) At the regulatory level, establish the forms by which public organizations and citizens can make proposals on draft by-laws.

3) Territorial bodies of justice should have the right to file statements of claim with the court for recognition as not conforming to the legislation and invalid normative legal acts of the regional level. The procedure should be established in the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan.

Results

Improving the mechanism of law-making of executive authorities is an objective necessity in order to have an effective impact on economic, social, cultural and other processes in society. The most important tool of the law-making mechanism is the analysis of regulatory impact. It is necessary to create high-quality organizational and legal support for regulatory impact analysis. Regulatory impact analysis was initially applied to legal acts in the field of entrepreneurship. But its effectiveness has shown that it is advisable to extend it to the regulation of all types of public relations.

The peculiarities of the legal nature of subordinate legal acts are conditioned by their derivative character from laws. They include subordinate and systematic, heterogeneity, diversity of legal forms.

When creating subordinate legal acts, it is necessary to take into account the level of significance of the regulated public relations and, depending on this, to choose the form of a subordinate legal act, which will regulate these relations, as well as it is necessary to maintain a balance between legislative and subordinate legal regulation. Law-making bodies should adhere to the following rules: laws regulate the basic and most general issues of the life of the country. Subordinate acts of executive authorities should be aimed at the fullest, detailed implementation of legislative acts, i.e. are designed to ensure the fullest practical feasibility of the norms enshrined in the laws.

In the process of subordinate lawmaking it is necessary to observe the following rules: to determine the level of significance of public relations, in accordance with this to choose the form of a legal act, to strictly observe the balance between legislative and subordinate regulation, adoption of a subordinate act only in case of real necessity, avoiding excessive regulation and within the competence of the authorised body.

Lawmaking activity of local public administration bodies has a number of peculiarities conditioned by the nature and legal nature of the system of local public administration. The main peculiarity of law-making activity of local public administration bodies stems from the so-called dual nature of the system of local public administration in almost all countries, and consists in the fact that local governance is carried out by elected representative bodies, as well as by executive bodies representing the central government. The Republic of Kazakhstan is no exception in this matter.

The role of informatization in the process of systematization of subordinate legal acts is increasing. Modern digital technologies, on the one hand, significantly simplified the work on systematization, but on the other hand, required measures to improve the organizational support of informatization methods of systematization. In modern conditions, systematization has received another tool, which can be called legal informatization. In the State Programme "Digital Kazakhstan" legal informatization is defined as one of the

most important directions of digitalization of the current law of the Republic of Kazakhstan, which significantly facilitates and makes more convenient the search and use of normative legal material, as well as its record keeping. Today it is necessary to unify the methods of record keeping and incorporation of normative legal acts, standardise the digital technologies used, integrate among themselves various databases and data banks of legal acts, uniting them into a common information and legal space.

Conclusion

The analysis of normative acts on legal monitoring shows that the consequences of monitoring are not clearly defined in relation to acts of central executive authorities. So, according to these Rules, the monitoring applies so far only to draft by-laws. In practice, it happens that the scope of legal monitoring does not include the current by-laws. Therefore, we believe that the text of part 4 of paragraph 18 of the Rules should be changed by making additions concerning the state registration of regulatory legal acts, in respect of which subsequent monitoring was applied and shortcomings were identified that led to amendments and additions to it.

Subordinate normative acts are the most numerous and daily demanded group of legal acts, with the help of which not only the rights of participants of public relations are realised, but also regulate the activity of competent executive authorities on realization of rights and freedoms of citizens and observance of rights of legal entities in everyday management activity. Therefore, special requirements should be imposed on the quality of subordinate legal acts. In order to achieve a high culture of subordinate lawmaking, it is necessary to introduce into legal circulation the concept of “legal requirements for subordinate legal acts of management”.

Regulatory impact analysis will play an increasingly important role in the process of lawmaking and therefore needs more thorough legal and procedural regulation. For this purpose it is advisable to supplement the Law on Legal Acts with a special chapter “Regulatory Impact Analysis”.

The grounds for the issuance of local by-laws should be regulated in detail in the normative order, and the requirement of obligatory indication of the act in pursuance of which act this act is issued should be introduced. It is necessary to clearly define the subjects of by-law regulation by fixing the range of issues on which by-laws may be adopted. The law should establish the general competence framework for law-making activities of local executive authorities, while the decision on subordinate legislation should be made in accordance with the direct indication of the legal norm or in case of the need to implement specific functions.

Limitations should be set in the area of subordinate lawmaking in order to overcome the tendency to issue excessive subordinate acts of executive authorities of the highest, central and local levels. The need for consistent harmonization of the content of norms of by-laws with the norms of other normative legal acts in order to avoid duplication and contradictions, to ensure the preparation and approval of by-laws of executive authorities only in cases of real need for their issuance, when the task at hand cannot be solved by other means, to determine the competence of executive authorities when issuing by-laws. The right to issue a by-law in the absence of a law should be fixed by law and only in cases of importance of public relations and with its subsequent legislative regulation.

Improving the law-making activities of executive authorities is one of the legal problems of equal scientific and practical importance. Its timely solution is a necessary condition for improving the quality of by-laws as the main results of law-making.

References

- 1 Тихомиров Ю.А. Право в современном мире: векторы развития / Ю.А. Тихомиров // Государство и право. — 2017. — № 5. — С. 5–11.
- 2 Алимханова С.К. Положения Трудовых кодексов в системе нормативно-правовых актов стран-участниц Евразийского экономического союза / С.К. Алимханова // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Право. — 2022. — № 3. — С. 48–62.
- 3 Грибанов Д.В. Реализация разумности в правотворческом процессе / Д.В. Грибанов, К.Е. Коваленко // Государство и право. — 2016. — № 4. — С. 102–105.
- 4 Соколова А.А. Социальные аспекты понятия «правообразование» / А.А. Соколова // Государство и право. — 2004. — № 7. — С. 76–88.
- 5 Договор о Европейском союзе от 7 февраля 1992 года (с изм. Лиссабонский договор, изм. Договор о Европейском союзе и Договор об учреждении Европейского сообщества (Лиссабон, 13 декабря 2007 г.)). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://eulaw.ru/treaties/lisbon>.

- 6 Горниг Г. Право Европейского союза / Г. Горниг, О. Витвицкая. — СПб.: Питер, 2005 — 256 с.
- 7 Чикеева З.Ч. Теория государства и права: учеб. пос. / З.Ч. Чикеева. — Бишкек: Изд-во КРСУ, 2011. — 249 с.
- 8 Анализ зарубежного опыта по проведению регулятивных реформ. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.bagalau.kz/ru/evaluation-system/world/i2988>.
- 9 Бизнес-эксперт о механизме АРВ. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://regnum.ru/news/economy/1918086.html>.
- 10 Akhmetova N.S. The analysis and evaluation of the results of lawmaking / N.S. Akhmetova, N.P. Starozhilova // Bulletin of the Karagandy University. Law Series. — 2017. — N 4. — P. 8-17.
- 11 Правила проведения и использования анализа регуляторного воздействия регуляторных инструментов. Утверждены Приказом министра национальной экономики Республики Казахстан от 30 ноября 2015 года № 748. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://economy.gov.kz/ru/mini>.

Н.С. Ахметова, А.И. Бирманова

Атқарушы билік органдарының құқықшығармашылық қызметін жетілдіру

Құқықшығармашылық атқарушы билік органдарының маңызды функциясы болып саналады, сол арқылы олардың қазақстандық қоғамды сапалы дамытуға және мемлекеттің барлық басқа функцияларын орындауға бағытталған белсенділігі көрінеді. Мақалада атқарушы билік органдары жүйесінің көптігіне байланысты заңға тәуелді құқықшығармашылығының ерекшеліктері зерттелген. Атап өткендей, олардың арасындағы субординациялық қатынастардың сипаты олар шығаратын құқықтық актілердің заңдық табиғатына және оларға қойылатын талаптарға да әсер етеді. Заңға тәуелді құқықшығармашылығын жетілдірудің негізгі мақсаты құқықтық нормалардың бірыңғай, ішкі келісілген, дәйекті жүйесін құру және оның жұмыс істеуі болып табылады. Мақаланың негізгі мазмұны әртүрлі деңгейдегі атқарушы билік органдарының құқықшығармашылығына қатысты «құқықтық мониторинг» ұғымының мазмұнын ашу. Құқықтық реттеуді сыни тұрғыдан зерттеудің маңызды құралдарының бірі — реттеушілік әсерді талдау. Авторлар құқықшығармашылық терминологияға атқарушы билік органдарының құқықшығармашылық процесінің құрамдас бөліктері ретінде «басқару актілеріне қойылатын заңдық талаптар» және «құқықты қалыптастыру объектілері» санаттарын енгізуді ұсынады. Бұл құқықшығару процестерін зерттеудің жаңа кезеңі болуы мүмкін, сондай-ақ құқық құру феноменін зерттеудің жаңа тәсілдерінің пайда болуына ықпал етеді. Осы тәсілдердің жаңалығы отандық құқық құру практикасында қазіргі Қазақстанның құқықшығармашылық тетігінің қажеттіліктеріне сәйкес келетін жаңа реттеуші құралдардың пайда болуымен байланысты. Сонымен қатар мемлекеттік саясатты құқықшығармашылықпен қамтамасыз етудің жаңа деңгейіне шығуға, құқықтық мәдениет деңгейін және жалпы құқықтық тәртіпті арттыруға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: құқықшығармашылық, нормативтік құқықтық акт, құқық, құқықшығармашылық принциптері, құқықшығармашылық тетігі, құқықтық мониторинг, реттеушілік әсерді талдау, қоғамдық бақылау, құқықшығармашылық қатынастары, заңға тәуелді актілер, құқықшығармашылық субъектілері, құқықшығармашылық сараптамасы, қоғамдық мониторинг.

Н.С. Ахметова, А.И. Бирманова

Совершенствование правотворческой деятельности органов исполнительной власти

Правотворчество является важнейшей функцией органов исполнительной власти, через которую проявляется их активность, направленная на качественное развитие казахстанского общества и выполнение всех других функций государства. В статье исследованы особенности подзаконного правотворчества, которые обусловлены множественностью системы органов исполнительной власти. Отмечено, что характер субординационных отношений между ними влияет и на юридическую природу издаваемых ими правовых актов и предъявляемые к ним требования. Основной целью совершенствования подзаконного правотворчества является создание и функционирование единой, внутренне согласованной, непротиворечивой системы правовых норм. Основное содержание статьи заключается в раскрытии содержания понятия «правовой мониторинг» применительно к правотворчеству органов исполнительной власти разных уровней. Критически исследовано правовое регулирование одного из важнейших его инструментов — анализа регуляторного воздействия. Авторы предлагают ввести в правотворческую терминологию категории «юридические требования к актам управления» и «субъекты формирования права» в качестве составных частей правотворческого процесса органов исполнительной вла-

сти. Это может стать новым этапом в исследовании процессов правотворчества, а также будет способствовать появлению новых подходов к изучению феномена правообразования. Новизна этих подходов обусловлена появлением в практике отечественного правообразования новых регуляторных инструментов, соответствующих потребностям правотворческого механизма современного Казахстана. Это позволит выйти на новый уровень правотворческого обеспечения государственной политики и повысит уровень правовой культуры и, в целом, правопорядка.

Ключевые слова: правотворчество, нормативный правовой акт, право, принципы правотворчества, механизм правотворчества, правовой мониторинг, анализ регуляторного воздействия, общественный контроль, правотворческие отношения, подзаконные акты, субъекты правотворчества, правотворческая экспертиза, общественный мониторинг.

References

- 1 Tikhomirov, Yu.A. (2017). Pravo v sovremennom mire: vektory razvitiia [Law in the modern world: vectors of development]. *Gosudarstvo i pravo — State and law*, 5, 5–11 [in Russian].
- 2 Alimkhanova, S.K. (2022). Polozheniia Trudovykh kodeksov v sisteme normativno-pravovykh aktov stran-uchastnits Evraziiskogo ekonomicheskogo soiuzia [Provisions of Labor Codes in the system of normative legal acts of the member states of the Eurasian Economic Union]. *Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Pravo — Bulletin of the Karaganda University. Law Series*, 3, 48–62 [in Russian].
- 3 Griбанov, D.V. & Kovalenko, K.Ye. (2016). Realizatsiia razumnosti v pravotvorcheskom protsesse [Realization of reasonableness in the law-making process]. *Gosudarstvo i pravo — State and law*, 4, 102–105 [in Russian].
- 4 Sokolova, A.A. (2004). Sotsialnye aspekty poniatii «pravoobrazovanie» [Social aspects of the concept of “legal education”]. *Gosudarstvo i pravo — State and law*, 7, 76–88 [in Russian].
- 5 Dogovor o Evropeiskom soiuze ot 7 fevralia 1992 goda (s izmeneniami Lissabonskii dogovor, izmeniaiushchii Dogovor o Evropeiskom soiuze i Dogovor ob uchrezhdenii Evropeiskogo soobshchestva (Lissabon, 13 dekabria 2007 g.)) [Treaty on the European Union of February 7, 1992 (as amended, the Lisbon Treaty amending the Treaty on the European Union and the Treaty Establishing the European Community (Lisbon, December 13, 2007))]. *eulaw.ru*. Retrieved from <http://eulaw.ru/treaties/lisbon> [in Russian].
- 6 Gornig, G., & Vitvitskaia, O. (2005). *Pravo Evropeiskogo soiuzia [European Union law]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
- 7 Chikeeva, Z.Ch. (2011). *Teoriia gosudarstva i prava [Theory of State and law]*. Bishkek: Izdatelstvo KRSU [in Russian].
- 8 Analiz zarubezhnogo opyta po provedeniiu reguliativnykh reform [Analysis of foreign experience in carrying out regulatory reforms]. *bagalau.kz/ru*. Retrieved from <http://www.bagalau.kz/ru/evaluation-system/world/i2988> [in Kazakh, in Russian].
- 9 Biznes-ekspert o mekhanizme ARV [Business expert on the RIA mechanism]. *regnum. ru*. Retrieved from <https://regnum.ru/news/economy/1918086.html> [in Russian].
- 10 Akhmetova, N.S., & Starozhilova, N.P. (2017). The analysis and evaluation of the results of lawmaking. *Bulletin of the Karagandy University. Law Series*, 4, 8-17.
- 11 Pravila provedeniia i ispolzovaniia analiza reguliatornogo vozdeistviia reguliatornykh instrumentov. Utverzhdeny Prikazom ministra natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan ot 30 noiabria 2015 goda N 748 [Rules for conducting and using regulatory impact analysis of regulatory instruments. Approved by the Order of the Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated November 30, 2015 No. 748]. *economy.gov*. Retrieved from <http://economy.gov.kz/ru/mini> [in Kazakh, in Russian].

<https://doi.org/10.31489/2023L4/45-53>

УДК 343.98

А.М. Хлус*

Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь
(E-mail: hkus.home@mail.ru)

Коррупционные преступления: тенденции методико-криминалистического обеспечения расследования

Рассмотрены состояние и перспективы развития криминалистической науки в аспекте разработки методик расследования преступлений. Акцентируется внимание на имеющейся тенденции формирования методик, содержанием которых являются общие методические рекомендации, предназначенные для расследования нескольких различных видов преступлений, объединенных в единую группу на основании схожих признаков. Представляется, что наличие общих признаков у разных видов преступлений определяет возможность построения укрупненных методик расследования. Их конструирование предполагает первоначальное выделение общих уголовно-правовых и криминалистических классификационных признаков преступлений. Актуализация интереса научного сообщества в части формирования теоретических знаний и построения укрупненных методик расследования не способствовала выработке единства в их наименовании и структурном наполнении. Сложилось понимание необходимости проведения классификационного анализа группы преступлений, в отношении которых разрабатывается укрупненная (общая, базовая, родовая и другие наименования) методика их расследования. Для построения аналогичной методики расследования коррупционных преступлений предлагается основываться на признаках субъектов деяний (должностных лиц) и сферы служебной деятельности, что позволяет рассматривать их в качестве базы криминалистической классификации коррупционных преступлений. Значимость укрупненной (общей, базовой, групповой и др.) методики расследования коррупционных преступлений видится в том, что она послужит основанием для разработки новых и совершенствования имеющихся частных методик расследования отдельных видов коррупционных преступлений.

Ключевые слова: криминалистика, коррупционное преступление, признаки, классификация, укрупненные методики расследования.

Введение

Результативность следственной деятельности, как одного из важнейших функциональных направлений правоохранительных органов, находится в зависимости от многих обстоятельств. Во-первых, от наличия опыта у следователей и иных субъектов, осуществляющих предварительное расследование. Во-вторых, наличия эффективных, научно обоснованных рекомендаций прикладного характера. Они содержатся в методических пособиях и руководствах, монографических и диссертационных работах, как результаты проведенных исследований, а также в иных научных трудах (изданиях), посвященных расследованию отдельных видов (групп) преступлений, то есть соответствующих им методиках расследования. В-третьих, от необходимости рационального сочетания теоретических положений с аспектами практической деятельности, то есть научная разработка методических

* Автор-корреспондент. E-mail: hkus.home@mail.ru

рекомендаций должна не только основываться на практике расследования преступлений, но также подпитывать и создавать условия для её развития. В связи с этим представляет интерес образное выражение Р.С. Белкина, который заметил, что «теория мертва, если она не даёт побегов на дереве жизни, но это дерево рискует засохнуть, если его корни не будут питаться соками живой, а не мёртвой теории» [1; 28].

Методические рекомендации по расследованию преступлений составляют основную, ориентированную на практику часть криминалистических методик. В то же время количество методик расследования не соответствует количеству видов уголовных деяний, содержащихся в Особенной части Уголовного кодекса Республики Беларусь (далее — УК) [2]. Отсутствуют частные методики расследования таких преступлений, как, например, подготовка либо ведение агрессивной войны (ст. 122 УК), геноцид (ст. 127 УК), оставление в опасности (ст. 159 УК), неоказание капитаном судна помощи терпящим бедствие (ст. 160 УК), сокрытие экономической несостоятельности (банкротства) (ст. 239 УК) и др. Это связано с бездействием указанных и ряда других статей УК, выполнением ими функции «спящего сторожа». На данное обстоятельство обратил внимание белорусский ученый В.В. Марчук. Проанализировав действующий УК, он выделил несколько групп бездействующих статей. Было отмечено, что «удельный вес применяемых в судебной практике статей Особенной части УК Беларуси за указанный период (2003–2005 гг. – А. Х.) в среднем составил 51 %» [3]. Из них около 25% статей применялись в единичных случаях (один–два раза в год) [3]. Такой тенденцией характеризуется действующее уголовное законодательство и правоприменительная практика Беларуси.

К аналогичному выводу можно прийти, проанализировав уголовные кодексы и практику привлечения к уголовной ответственности в иных государствах, в том числе и в Республике Казахстан [4].

Наличие крайне малого количества расследованных уголовных дел либо полное отсутствие практики расследования по отдельным видам преступлений, служат объективными препятствиями для разработки методики их расследования. В единичных случаях расследование таких преступлений основывается на личном опыте следователей либо на использовании ими частных методик расследования смежных видов преступлений. Эта проблема не осталась без внимания ученых-криминалистов, предложивших новую разновидность методик: методики расследования укрупненных групп преступлений [5; 172, 173]. Они получили различное наименование: групповые, базовые, комплексные или общие методики.

Проанализировав состояние методик расследования, известный российский ученый Р.С. Белкин также высказался о потребности создания «методик более высокого уровня обобщения, охватывающих несколько видов и даже родов преступных посягательств» [6; 247].

Целями данной статьи являются: во-первых, рассмотрение имеющихся тенденций криминалистической науки в аспекте разработки укрупненных методик расследования преступлений; во-вторых, обоснование на этой основе необходимости формирования теоретической базы для построения общей методики расследования коррупционных преступлений.

В качестве объекта исследования выступают результаты научной деятельности криминалистов, разработчиков укрупненных методик расследования различных групп преступлений.

Предметом исследования являются научные подходы к построению укрупненных методик расследования преступлений, выделение на основе познания коррупционных преступлений схожих классификационных признаков как базовой основы для формирования общего методико-криминалистического обеспечения их расследования.

Методы и материалы

Специфика обозначенных объекта и предмета исследования предполагает целесообразным использование системно-деятельностного и системно-структурного методологических подходов. На основании указанных методологических подходов в ходе данного исследования осуществлен подбор соответствующего методологического инструментария в виде методов. Их набор сформирован из арсенала используемых в криминалистике методов путем их адаптации к исследовательским задачам построения общей методики расследования коррупционных преступлений. Применительно к целям данного исследования использованы общенаучные методы (всеобщий диалектический, логический, анализ и синтез и др.) и частнонаучные методы (сравнительно-правовой, статистический, формально-юридический и др. Теоретическая база исследования представлена диссертационными работами Л.В. Бертовского, А.А. Белякова, В.М. Быкова, М.А. Васильевой, В.И. Рохлина, монографией Л.Л. Канев-

ского, учебниками и учебными пособиями под редакцией Р.С. Белкина, О.Н. Коршуновой и А.А. Степанова, научными статьями И.В. Александрова, Р.Н. Боровского, Ю.П. Гармаева, С.И. Земцова, Н.В. Кручинина, С.А. Куемжиевой, В.В. Марчука, В.А. Образцова и др.

Результаты

Концепция разработки методик расследования укрупненных групп преступлений была воспринята многими учеными-криминалистами, реализовавшими её в современный период.

На имеющиеся проблемы расследования преступлений, относящихся к определенной группе, а также на необходимость построения укрупненных (общих, базовых, групповых и др.) методик расследования обратили внимание многие российские ученые-криминалисты: И.В. Александров, Л.В. Бертовский, Р.Н. Боровских, М.А. Васильева, В.Н. Григорьев, Г.А. Дымов, С.В. Зуев, К.А. Исаева, В.В. Крылов, С.А. Куемжиева, О.С. Кучин, В.А. Мещеряков, Н.А. Подольный, М.В. Субботина и другие.

Остановимся на рассмотрении отдельных мнений ученых-криминалистов по проблемным вопросам формирования укрупненных методик расследования преступлений.

И.В. Александров, анализируя проблемы расследования экономических преступлений, обратил внимание на «сложности в решении вопросов о том, какие преступления относятся к категории экономических, каковы их отличительные признаки» [7; 15]. Данное утверждение основывается на том, что ученые к категории преступлений в сфере экономики необоснованно относят деяния, совершаемые, например, против собственности граждан: квартирные кражи, мошенничества, грабежи и разбои и др. [8; 78–87]. Представляется, что знание об относимости к определенной группе отдельных видов преступлений является базовым в решении вопроса о формировании укрупненной методики их расследования.

Л.В. Бертовский в своем диссертационном исследовании также указывает на теоретические и прикладные проблемы выявления и расследования преступлений, объединив их в группу деяний, нарушающих правила экономической деятельности. При этом ученый положительно оценил научные труды В.И. Рохлина [9], Л.Л. Каневского [10], В.М. Быкова [11], А.А. Белякова [12] и других исследователей, воспринявших концепцию построения и развития укрупненных методик расследования преступлений [13; 26].

Представляет интерес мнение М.А. Васильевой, обратившей внимание, что наличие схожего признака у нескольких частных методик расследования преступлений «позволяет произвести их обобщение, которое может детерминировать установление нового знания, повышающего уровень методологического исследования изученных преступлений до базового (объединяющего)» [14; 89]. Основываясь на этом, М.А. Васильева разработала базовую (родовую) методику расследования экологических преступлений, «родовым объектом которых является специфическая группа однородных общественных отношений, сложившихся в сфере взаимодействия общества и природы» [14; 47].

Представляется, что выделение общего (схожего) признака должно касаться не методики расследования, а преступлений, для борьбы с которыми она разработана. Не вызывает сомнения наличие общего признака у преступлений, объединенных в группу экологических и содержащихся в отдельной главе уголовного кодекса. В аспекте обозначенной темы возникает вопросы о возможности обнаружения общего одного или нескольких признаков у коррупционных преступлений, расположенных в разных разделах и главах уголовного кодекса и, соответственно, разработке общей методики их расследования? Данные вопросы требуют дальнейшего исследования.

Среди учебной литературы выделяется коллективный труд российских ученых-криминалистов, содержащий общие положения методики расследования преступлений в сфере экономической деятельности [15; 11–27]. В подготовленном «Курсе криминалистики» обращается внимание на разные виды преступлений, совершаемые в схожих условиях и обстановке, одинаковыми способами и относящиеся к сфере экономики. Указано также на совпадающие методы и средства их расследования, что позволяет в процессе расследования «исходить из рекомендаций *общей методики расследования (курсив мой. — А.Х.)*», которая «в сфере экономики важна для практики, полезна для разработки частных методик» [15; 12, 13].

Изложенная в «Курсе криминалистики» общая методика расследования преступлений в сфере экономической деятельности явилась одним из первых учебных материалов такого рода, а также послужила толчком для формирования подобных методик по иным направлениям противодействия преступной деятельности. Можно считать общепризнанным мнение (за редким исключением) о не-

обходимости разработки укрупненных (в иной терминологии это групповые, общие, базовые, родовые) методик расследования преступлений.

Следует отметить, что при формировании укрупненных методик расследования преступлений учеными ещё не выработан единый подход к их наименованию и содержанию.

Например, рассматривая укрупненную методику расследования, С.А. Куемжиева называет ее групповой и представляет как систему «теоретических положений, конкретизирующих общую часть криминалистической методики и основанных на этих положениях научно-практических рекомендаций по расследованию определенной группы преступлений» [16; 403].

Прикладной характер укрупненных (общих, базовых и др.) методик расследования преступлений позволил Р.Н. Боровскому и Ю.П. Гармаеву увидеть в них «систему научных положений и разрабатываемых на их основе прикладных рекомендаций по предупреждению и расследованию нескольких видов и (или) родов в чем-то сходных преступлений» [17; 152].

Различен взгляд ученых на содержание укрупненных (общих, базовых и др.) методик расследования. Структуру общей методики расследования преступлений в упомянутом ранее «Курсе криминалистики» составили следующие элементы: 1) криминалистическая характеристика преступлений в сфере экономической деятельности; 2) обстоятельства, подлежащие доказыванию при расследовании преступлений в сфере экономической деятельности; 3) возбуждение уголовного дела и первоначальный этап расследования уголовных дел о преступлениях в сфере экономической деятельности; 4) последующий и заключительный этапы расследования [15; 13–27].

Иначе выглядит структура групповой методики, разработанной С.А. Куемжиевой. Элементами такой методики ученый рассматривает «предмет исследования; особенности уголовно-правовой и криминалистической характеристики группы преступлений; исследование особенностей конкретизации предмета расследования; организацию первоначального этапа расследования; научно-практические рекомендации по оптимальному сочетанию следственных и иных действий. ... анализ особенностей криминалистической профилактики преступлений группы» [16; 405].

Представляется очевидным, что укрупненные методики расследования преступлений должны содержать наиболее общие криминалистические знания, значимые для всех преступлений, охватываемых такой методикой. В связи с этим, одной из главных задач на этапе конструирования укрупненных методик расследования является классификация преступлений. Это предполагает выделение общих уголовно-правовых и криминалистических классификационных признаков. На это же обстоятельство обратили внимание Р.Н. Боровский и Ю.П. Гармаев. Они указали на возможность объединения в единый предмет изучения различных, но в чем-то сходных видов преступлений «на основе уголовно-правовых и криминалистически значимых классификационных критериев» [17; 152].

В уголовном праве эта задача решена, о чем свидетельствует структура Особенной части УК Республики Беларусь.

Обсуждение

Классификация преступлений с позиции криминалистики более сложная процедура, при условии ее целевой направленности на формирование общих методик расследования. Например, разработка такой методики в отношении группы преступлений против личности (человека), не возможна. Данная группа преступлений основывается на общности уголовно-правовых признаков этих деяний. В качестве таких признаков рассматриваются родовой и видовые объекты преступлений: жизнь и здоровье (глава 19 УК), половая неприкосновенность или половая свобода (глава 20 УК) и др.

Представляется затруднительной задача формирования общей методики расследования, путем объединения в одной группе таких разных преступлений, как, например, убийство, изнасилование и другие преступления (около 70 видов), содержащихся в разделе VII Особенной части УК. Невозможна классификация этих преступлений, так как отсутствуют общие криминалистически значимые признаки. Из совокупности деяний против личности (человека), основываясь не только на уголовно-правовых, но и общих криминалистических признаках, можно выделить отдельные группы преступлений, что позволяет сформировать укрупненные методики их расследования. Такие методики возможны в отношении, например, убийства, причинения телесных повреждений различной тяжести и др.

Формирование укрупненных (общих, базовых и др.) методик расследования возможно не только в отношении преступлений, которые расположены в одном разделе или главе Особенной части УК. Определяющим аспектом в данном вопросе является наличие общих криминалистически значимых

признаков преступлений, которые на основе уголовно-правовой классификации могут быть расположены в различных разделах и главах Особенной части УК. Данное обстоятельство характерно для коррупционных преступлений, которые мы рассмотрим с целью выделения значимых криминалистических признаков и определения возможности формирования их общей (укрупненной) методики расследования.

Особенность коррупционных преступлений в том, что вопрос об их объединении в одну группу решается на уровне государственных органов [18]. К числу таких преступлений по законодательству Республики Беларусь отнесены деяния, расположенные в различных разделах и главах УК. Например, ст. 235 УК «Легализация («отмывание») средств, полученных преступным путем» содержится в главе 25 «Преступления против порядка осуществления экономической деятельности», а ст. 426 УК «Превышение власти или служебных полномочий» в гл. 35 «Преступления против интересов службы» и т. д.

Специфика коррупционных преступлений позволяет выделить общие криминалистические признаки. В качестве оснований криминалистической классификации коррупционных преступлений можно рассматривать субъектов деяний и особенности их сферы деятельности.

Отличительная особенность коррупционных преступлений проявляется в том, что подавляющее большинство субъектов их совершения характеризуется следующими значимыми криминалистическими признаками:

- «1) наличие определенного должностного положения;
- 2) наличие специальной квалификации в определенной сфере деятельности, уровень которой, в ряде случаев, достаточно высок;
- 3) использование или создание условий для противоправной деятельности в определенной профессиональной сфере;
- 4) возможность осуществления преступной деятельности в ходе осуществления своих служебных полномочий;
- 5) наличие специальных знаний или профессионального опыта;
- 6) возможность оказания противодействия выявлению и раскрытию преступления на основе знания системы защиты объекта и ее недостатков» [19; 456].

Исключение составляют случаи дачи взятки и посредничества во взяточничестве. Эти преступления могут совершаться субъектами, которые не имеют статуса должностного лица.

Универсальным основанием криминалистической классификации коррупционных преступлений предлагается рассматривать «сферу деятельности» должностных лиц как субъектов уголовной ответственности. По признаку «сфера деятельности» все преступления В.А. Образцов разделил на два класса, в зависимости от их совершения: 1) в профессиональной деятельности либо 2) в быту или во время досуга.

Коррупционные преступления получают свое развитие в профессиональной (служебной) деятельности, так как «совершаются ее участниками в процессе реализации своих профессиональных (служебных. — А.Х.) функций...» [20; 91–93]. Эти преступления характерны практически для всех сфер профессиональной деятельности человека, которая носит служебный характер вне зависимости от области ее приложения.

Самую низкую социальную оценку имеют коррупционные проявления для тех сфер, где складываются управленческие отношения на уровне различных государственных органов и учреждений. Эти отношения возникают как внутри их системной организации, так и во внешних связях с другими субъектами права.

Участниками этих отношений всегда являются должностные лица, осуществляющие функцию управления государственных органов и организаций. Они потенциально могут злоупотребить возложенными полномочиями, нарушив общественные отношения, возникающие в сфере их служебной деятельности и одновременно связанные с деятельностью аппарата управления. Будучи звеном этого системного образования, должностное лицо реализует свою деятельность, которая может быть правомерной, так и неправомерной, в том числе содержащей элементы коррупционного характера.

Совершая коррупционное преступление, должностное лицо осуществляет предоставленные ему полномочия, используя их вопреки интересам управленческой системы, нарушая тем самым нормальный порядок ее функционирования.

В идеале деятельность должностных лиц должна осуществляться с соблюдением правил, установленных нормами законодательства, согласуясь с интересами государства и общества.

Соблюдение этих условий свидетельствует о нормальном функционировании субъекта управления, элементом которого является должностное лицо. Несоблюдение этих требований, совершение действий, выходящих за пределы предоставленных должностному лицу полномочий, приводит к различным нарушениям, в том числе и коррупционного характера.

Совершив коррупционное преступление, должностные лица всегда посягают на деловую репутацию субъекта управления, в котором осуществляется их служебная деятельность.

Служебный характер деятельности является отличительным признаком «сферы профессиональной деятельности» (согласно В.А. Образцову), определяющей закономерности преступного поведения должностного лица и его отражений в окружающей среде. Именно в служебной деятельности зарождаются корни коррупционных преступлений, исходящие как со стороны должностных лиц, так и со стороны заинтересованных физических лиц. Эту особенность управленческой сферы следует учесть субъектам правоохранительной деятельности, использующим в своей деятельности криминалистическую методiku.

Таким образом, в качестве оснований для классификации коррупционных преступлений следует рассматривать, во-первых, должностное лицо как субъект деяния, во-вторых, его служебную сферу деятельности, в пределах которой реализуются действия преступного характера. Информация о действиях должностного лица отражается в системе следов, значимых с точки зрения криминалистики. Это также указывает на криминалистическую составляющую обозначенных признаков.

Ценность укрупненной (общей, базовой и др.) методики расследования коррупционных преступлений видится в том, что она послужит основанием для разработки новых и совершенствования имеющихся частных методик расследования отдельных видов коррупционных преступлений.

Выводы

На основании изложенного материала для обсуждения предлагаются следующие выводы:

1. Разработка укрупненных (общих, базовых, групповых и др.) методик расследования преступлений является направлением развития криминалистической науки.
2. Укрупненные (общие, базовые, групповые и др.) методики расследования преступлений представляют собой более качественный научный, практико-ориентированный продукт, способный повысить эффективность в противодействии преступности, в том числе и коррупционной направленности.
3. Отсутствие единства в наименовании и структурном наполнении укрупненных (общих, базовых, групповых и др.) методик расследования преступлений определяет необходимость их дальнейшего теоретического исследования.
4. Классификация преступлений составляет основу конструирования укрупненных (общих, базовых и др.) методик расследования. Это предполагает не только рассмотрение уголовно-правовых, но также выделение общих криминалистических классификационных признаков преступлений различных видов и групп.
5. Формирование укрупненных (общих, базовых и др.) методик расследования возможно в отношении преступлений, расположенных в разных разделах и (или) главах Особенной части УК. Это обусловлено наличием общих криминалистически значимых признаков преступлений, что является характерным для коррупционных деяний.
6. Общность признаков субъектов (должностных лиц) и сферы служебной деятельности, в пределах которой отражается следовая картина криминального деяния, позволяет рассматривать их в качестве оснований криминалистической классификации коррупционных преступлений.

Список литературы

- 1 Цит. по: Земцова С.И. Криминалистические методики расследования преступлений: понятие, классификация и перспективные направления развития / С.И. Земцова // Криминалистика: вчера, сегодня, завтра. — 2019. — № 1 (9). — С. 27–39. DOI: 10.24411/2587-9820-2019-10029.
- 2 Уголовный кодекс Республики Беларусь от 09 июля 1999 г. № 275–3. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275> (Дата доступа: 17.10.2023).
- 3 Марчук В.В. Бездействующие статьи в действующем УК Беларуси / В.В. Марчук. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/42058> (Дата доступа: 10.10.2023).
- 4 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 03 июля 2014 г. № 226–V 3 РК. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (Дата доступа: 18.10.2023).

- 5 Танасевич В.Г. Проблемы методики раскрытия и расследования преступлений // В кн.: Советская криминалистика: теоретические проблемы / В.Г. Танасевич, Н.А. Селиванов, А.А. Эйсман, Н.А. Якубович. — М.: Юрид. лит., 1978. — 192 с.
- 6 Белкин Р.С. Курс криминалистики: учеб. пос. для вузов: [В 3-х т.]. — Т. 3 / Р.С. Белкин. — 3-е изд., доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2001. — 837 с.
- 7 Александров И.В. Криминалистические проблемы расследования экономических преступлений / И.В. Александров // Вестн. Моск. ун-та МВД России. — 2015. — № 10. — С. 14–17.
- 8 Кручинина Н.В. О криминалистическом обеспечении расследования преступлений в сфере экономики / Н.В. Кручинина // Вестн. Ун-та им. О.Е. Кутафина. — 2017. — № 5 (33). — С. 76–89.
- 9 Рохлин В.И. Проблемы совершенствования методик расследования преступлений в сфере хозяйственной деятельности: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 — «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / В.И. Рохлин. — М., 1992. — 73 с.
- 10 Каневский Л.Л. Криминалистические проблемы расследования и профилактики преступлений несовершеннолетних / Л.Л. Каневский. — Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1991. — 238 с.
- 11 Быков В.М. Проблемы расследования групповых преступлений: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 — «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / В.М. Быков. — М., 1992. — 354 с.
- 12 Беляков А.А. Криминалистическая теория и методика выявления и расследования преступлений, связанных со взрывами: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 — «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / А.А. Беляков. — Екатеринбург, 2003. — 401 с.
- 13 Бертовский Л.В. Проблемы теории и практики выявления и расследования преступного нарушения правил экономической деятельности: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 — «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Л.В. Бертовский. — М., 2005. — 526 с.
- 14 Васильева М.А. Концептуальные основы методики расследования экологических преступлений: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12 — «Криминалистика; судебно-экспертная деятельность, оперативно-розыскная деятельность» / М.А. Васильева. — М., 2021. — 519 с.
- 15 Курс криминалистики / под ред. О.Н. Коршуновой и А.А. Степанова. — Т. 3. — СПб.: Юрид. центр «Пресс», 2004. — 573 с.
- 16 Куемжиева С.А. О понятии и содержании групповой методики расследования преступлений / С.А. Куемжиева // Всеросс. криминол. журн. — 2017. — Т. 11, № 2. — С. 398–407. DOI 10.17150/2500-42-55.2017.11(2).398-407.
- 17 Боровских Р.Н. Основы концепции укрупненных (общих, базовых) криминалистических методик расследования преступлений / Р.Н. Боровских, Ю.П. Гармаев // Уголовная юстиция. — 2017. — № 10. — С. 152–157. DOI 10.17223/23088451/10/27.
- 18 Перечень коррупционных преступлений // Генеральная прокуратура Республики Беларусь. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.prokuratura.gov.by> (Дата доступа: 10.10.2023).
- 19 Хлус А.М. Уголовно-правовой и криминалистический анализ коррупционных преступлений / А.М. Хлус // Совершенствование казахстанского законодательства: теория и практика: материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 25-летию Независимости Республики Казахстан (8–9 декабря 2016 г.). — Караганда: Изд-во Караганд. гос. ун-та, 2016. — С. 453–458.
- 20 Образцов В.А. Преступления, связанные с профессиональной деятельностью, как объект криминалистического исследования / В.А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. — 1982. — Вып. 36. — С. 90–95.

А.М. Хлус

Сыбайлас жемқорлық қылмыстар: тергеуді әдістемелік-криминалистикалық қамтамасыз ету тенденциялары

Қылмыстарды тергеу әдістемесін әзірлеу аспектісінде криминалистикалық ғылымды дамытудың жай-күйі мен келешегі қарастырылды. Мазмұны ұқсас белгілер бойынша бір топқа біріктірілген бірнеше түрлі қылмыс түрлерін тергеуге арналған жалпы әдістемелік ұсыныстар болып табылатын әдістерді қалыптастырудың қазіргі тенденциясына назар аударылған. Қылмыстың әртүрлі түрлерінде ортақ белгілердің болуы тергеудің кеңейтілген әдістерін құру мүмкіндігін анықтайды. Олардың құрылысы жалпы қылмыстық құқықты және қылмыстардың криминалистикалық жіктеу сипаттамаларын бастапқы анықтауды қамтиды. Ғылыми қоғамдастықтың теориялық білімді қалыптастыру және тергеудің кеңейтілген әдістерін құру бөлігіндегі қызығушылығын өзектендіру олардың атауында және құрылымдық мазмұнында бірлікті дамытуға ықпал етпеді. Оларды тергеудің кеңейтілген (жалпы, базалық, рулық және басқа да атаулары) әдістемесі әзірленіп жатқан қылмыстар тобына жіктеу талдауын жүргізу қажеттілігі туралы түсінік бар. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарды тергеудің ұқсас әдістемесін құру үшін іс-әрекет субъектілерінің (лауазымды тұлғалардың) және қызметтік қызмет саласының белгілеріне негізделу ұсынылады, бұл оларды сыбайлас жемқорлық қылмыстардың

криминалистикалық жіктемесінің негізі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарын тергеудің кеңейтілген (жалпы, негізгі, топтық және т.б.) әдістемесінің маңыздылығы оның сыбайлас жемқорлық қылмыстардың жекелеген түрлерін тергеудің жаңа жеке әдістерін әзірлеуге және қолданыстағы жеке әдістерді жетілдіруге негіз болатынынан көрінеді.

Кілт сөздер: криминалистика, сыбайлас жемқорлық қылмысы, белгілері, жіктелуі, тергеудің кеңейтілген әдістемелері.

A.M. Khlus

Corruption crimes: trends in methodological and forensic support of investigations

The state and prospects for the development of forensic science in the aspect of developing methods for investigating crimes are considered. Attention is focused on the current trend in the formation of methods, the content of which are general methodological recommendations intended for the investigation of several different types of crimes, combined into a single group based on similar characteristics. It seems that the presence of common features in different types of crimes determines the possibility of constructing integrated investigative techniques. Their construction involves the initial identification of general criminal law and forensic classification characteristics of crimes. The actualization of the interest of the scientific community in terms of the formation of theoretical knowledge and the construction of integrated investigative methods did not contribute to the development of unity in their name and structural content. There is an understanding of the need to conduct a classification analysis of a group of crimes for which an enlarged (general, basic, generic, etc. names) methodology for their investigation is being developed. To construct a similar methodology for investigating corruption crimes, it is proposed to be based on the characteristics of the subjects of acts (officials) and the sphere of official activity, which allows us to consider them as the basis for the forensic classification of corruption crimes. The significance of the enlarged (general, basic, group, etc.) methodology for investigating corruption crimes is seen in the fact that it will serve as the basis for developing new and improving existing private methods for investigating certain types of corruption crimes.

Keywords: criminalistics, corruption crime, signs, classification, enlarged methods of investigation.

References

- 1 Tsitruetsia po: Zemtsova, S.I. (2019). Kriminalisticheskie metodiki rassledovaniia prestuplenii: poniatie, klassifikatsiia i perspektivnye napravleniia razvitiia [Quote by: S.I. Zemtsova. Forensic methods of crime investigation: concept, classification and promising directions of development]. *Kriminalistika: vchera, segodnia, zavtra — Criminology: yesterday, today, tomorrow*, 1 (9). 27–39. DOI: 10.24411/2587-9820-2019-10029 [in Russian].
- 2 Uголовnyi kodeks Respubliki Belarus' ot 09 iuliia 1999 g. N 275–Z [Criminal Code of the Republic of Belarus dated July 9, 1999 No. 275-3]. *pravo.by*. Retrieved from <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275> [in Russian].
- 3 Marchuk, V.V. Bezdeistvuiushchie stati v deistvuiushchem UK Belarusi [Inactive articles in the current Criminal Code of Belarus]. *elib.bsu.by*. Retrieved from <https://elib.bsu.by/handle/123456789/42058> [in Russian].
- 4 Uголовnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 03 iuliia 2014 g. N 226-V ZRK [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V ZRK]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 [in Russian].
- 5 Tanasevich, V.G., Selivanov, N.A., Eisman, A.A., & Yakubovich, N.A. (1978). Problemy metodiki raskrytiia i rassledovaniia prestuplenii: V knige: Sovetskaia kriminalistika: teoreticheskie problemy [Problems of methods for solving and investigating crimes: In the book: Soviet criminology: theoretical problems]. Moscow [in Russian].
- 6 Belkin, R.S. (2001). Kurs kriminalistiki: uchebnoe posobie dlia vuzov [Forensics course: textbook for universities]. Moscow, 3, 3 rd ed., add. [in Russian].
- 7 Aleksandrov, I.V. (2015). Kriminalisticheskie problemy rassledovaniia ekonomicheskikh prestuplenii [Forensic problems of investigating economic crimes]. *Vestnik Moskovskogo universiteta Ministerstva vnutrennykh del Rossii — Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 10, 14–17 [in Russian].
- 8 Kruchinina, N.V. (2017). O kriminalisticheskom obespechenii rassledovaniia prestuplenii v sfere ekonomiki [On forensic support for the investigation of crimes in the economic sphere]. *Vestnik Universiteta imeni O.E. Kutafina — Bulletin of the O.E. Kutafin University*, 5 (33), 76–89 [in Russian].
- 9 Rokhlin, V.I. (1992). Problemy sovershenstvovaniia metodik rassledovaniia prestuplenii v sfere khoziaistvennoi deiatelnosti [Problems of improving methods for investigating crimes in the field of economic activity]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
- 10 Kanevskii, L.L. (1991). Kriminalisticheskie problemy rassledovaniia i profilaktiki prestuplenii nesovershennoletnikh [Forensic problems of investigation and prevention of juvenile crimes]. Krasnoïarsk [in Russian].

- 11 Bykov, V.M. (1992). Problemy rassledovaniia gruppovykh prestuplenii [Problems in the investigation of group crimes]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
- 12 Belyakov, A.A. (2003). Kriminalisticheskaia teoriia i metodika vyivleniia i rassledovaniia prestuplenii, sviazannykh so vzryvami [Forensic theory and methods of identifying and investigating crimes related to explosions]. *Doctor's thesis*. Ekaterinburg [in Russian].
- 13 Bertovskii, L.V. (2005). Problemy teorii i praktiki vyivleniia i rassledovaniia prestupnogo narusheniia pravil ekonomicheskoi deiatelnosti [Problems of theory and practice of identifying and investigating criminal violations of the rules of economic activity]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
- 14 Vasileva, M.A. (2021). Kontseptualnye osnovy metodiki rassledovaniia ekologicheskikh prestuplenii [Conceptual foundations of methods for investigating environmental crimes]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian]. Saint Petersburg, 3 [in Russian].
- 15 Korshunova, O.N. & Stepanov, A.A. (Eds.) (2004). Kurs kriminalistiki [???]. — Saint Petersburg: Yuridicheskii tsentr «Press», 3, 573.
- 16 Kuemzhieva, S.A. (2017). O poniatii i sodержanii gruppovoi metodiki rassledovaniia prestuplenii [On the concept and content of group methods for investigating crimes]. *Vserossiiskii kriminologicheskii zhurnal — All-Russian Criminological Journal*, 11 (2), 398–407. DOI 10.17150/2500-42-55 [in Russian].
- 17 Borovskikh, R.N., & Garmaev, Yu.P. (2017). Osnovy kontseptsii ukрупnennykh (obshchikh, bazovykh) kriminalisticheskikh metodik rassledovaniia prestuplenii [Fundamentals of the concept of enlarged (general, basic) forensic methods for investigating crimes]. *Ugolovnaia yustitsiia — Criminal justice*, 10, 152–157. DOI 10.17223/23088451/10/27 [in Russian].
- 18 Perechen korruptsionnykh prestuplenii // Generalnaia prokuratura Respubliki Belarus [List of corruption crimes // General Prosecutor's Office of the Republic of Belarus]. *prokuratura.gov.by*. Retrieved from <http://www.prokuratura.gov.by> [in Russian].
- 19 Hlus, A.M. (2016). Ugolovno-pravovoi i kriminalisticheskii analiz korruptsionnykh prestuplenii [Criminal law and forensic analysis of corruption crimes]. *Sovershenstvovanie kazakhstanskogo zakonodatelstva: teoriia i praktika: materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii, posviashchennoi 25-letiiu Nezavisimosti Respubliki Kazakhstan — Improving Kazakhstan's legislation: theory and practice / materials of the International Scientific and Practical Conference (December 8-9, 2016) dedicated to the 25th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan*. Karaganda [in Russian].
- 20 Obraztsov, V.A. (1982). Prestupleniia, sviazannye s professionalnoi deiatelnosti, kak obekt kriminalisticheskogo issledovaniia [Crimes related to professional activities as an object of forensic research]. *Voprosy borby s prestupnostiu — Issues of combating crime*, 36, 90–95 [in Russian].

Н.В. Сидорова^{*}, А.М. Серикбаев

*Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
(Sidorova_Natalya@ksu.kz, Serikbaev_Abzal@buketov.edu.kz)*

*ORCID ID 0000-0002-8723-6221,
Web of Science Researcher ID: AAR-6585-2020;*

Цифровизация судебной и правоохранительной деятельности в Республике Казахстан

Целью настоящего исследования является анализ казахстанской модели цифровизации судебной и правоохранительной деятельности, выявление проблем, формулирование предложений по совершенствованию процессов цифровизации и отдельных аспектов внедрения цифровых технологий в деятельность судебных и правоохранительных органов Казахстана. Методологическую основу настоящей работы составил анализ основных этапов цифровизации, а также системный подход к исследованию взаимообусловленности процессов цифровизации функциональными характеристиками органа, внедряющего цифровые инструменты. Использование сравнительного анализа позволило сопоставить внедренные цифровые технологии с правоприменительной практикой судебных и правоохранительных органов, на основе последующего анализа правоприменительной практики сформулировать проблемы цифровизации и предложения по их решению, направления внедрения новых цифровых инструментов, в том числе и искусственного интеллекта. Значительная часть исследования посвящена цифровизации уголовной юстиции, в ее ключевом значении для реализации задач и функций судебными и правоохранительными органами Республики Казахстан. Проведенное исследование позволило сделать вывод о многоуровневой правовой регламентации процессов цифровизации и необходимости кодификации правовых норм, регулирующих правовые отношения в данной сфере. Основные результаты проведенного исследования — определение имеющихся проблем цифровизации, формулирование предложений их решения, а также обозначение направлений дальнейшей цифровизации судебной и правоохранительной деятельности в Казахстане. Основным выводом, который авторы сформулировали в процессе работы над темой, — это актуализация кодификации правовых норм в сфере цифровизации, дальнейшая интеграция имеющихся цифровых ресурсов судебных и правоохранительных органов, их новация для реализации нового функционального сопровождения, поэтапное внедрение искусственного интеллекта в уголовную юстицию судебных и правоохранительных органов.

Ключевые слова: цифровизация, судебная деятельность, правоохранительная деятельность, электронное уголовное дело, Единый реестр досудебных расследований, Единый реестр административных производств, Единый реестр субъектов и объектов проверок, автоматизация уголовного судопроизводства, электронный зал судебных заседаний, судебный кабинет, информационно-коммуникационные технологии, «Терелік».

Введение

Процессы цифровизации являются частью объективной реальности современного человека, общества и государства. Динамика их поступательного развития актуализирует значимость исследования различных аспектов цифровизации, среди которых приоритетным является цифровизация судебной и правоохранительной деятельности. Критическая важность цифровизации как приоритета национального уровня подчеркивается К-Ж. К. Токаевым, который в число первостепенных приоритетов сегодняшнего дня ставит задачу трансформации Казахстана в «наиболее продвинутый цифровой хаб в Евразии» на платформе создаваемого в Казахстане Центра цифровых решений Организации Объединенных Наций для устойчивого развития Центральной Азии [1].

Цифровизация судебных и правоохранительных органов является одним из направлений реализации программы «Цифровой Казахстан» [2], а также Стратегического плана развития Казахстана до 2025 года [3]. Однако судебные и правоохранительные органы начали работу по цифровизации раньше, чем были приняты данные программные документы. Внедрение цифровых технологий предполагает нормативно-правовое сопровождение и формирование актуальной правовой базы. В этой связи исследование процессов автоматизации различных аспектов деятельности судебной системы и

^{*} Автор-корреспондент. E-mail: Sidorova_Natalya@ksu.kz

правоохранительных органов в контексте анализа правовой основы и правоприменительной практики, а также изучения зарубежного опыта представляется актуальным и востребованным реалиями сегодняшнего дня.

Целью настоящей статьи является комплексный анализ казахстанской модели цифровизации судебной и правоохранительной деятельности, определение проблем, формулирование предложений по совершенствованию правового сопровождения цифровизации и направлений дальнейшего внедрения цифровых технологий, а также искусственного интеллекта в судебную и правоохранительную деятельность Республики Казахстан. Достижение, обозначенной цели, обуславливает постановку следующих задач, а именно определить:

- этапы цифровизации судебной и правоохранительной деятельности, выявить проблемы, сформулировать предложения решения и перспективного направления цифровизации;
- особенности правовой регламентации цифровизации судебной и правоохранительной деятельности, выявить механизмы правового сопровождения процессов цифровизации;
- специфические особенности отечественной модели цифровизации уголовной юстиции судебных и правоохранительных органов, сопоставить отечественный и зарубежный опыт, сформулировать рекомендации для дальнейшей цифровой модернизации деятельности судебных и правоохранительных органов;
- перспективные направления внедрения искусственного интеллекта в процессы автоматизации и роботизации судебной и правоохранительной деятельности.

Цифровизация — это процесс автоматизации деятельности судебных и правоохранительных органов, реализация которого происходит параллельно с правовой легитимизацией внедряемых цифровых проектов, а иногда и с опережением. Анализ практики апробации и внедрения цифровых ресурсов показал, что на первоначальном этапе разрабатывается и тестируется цифровой продукт, затем он апробируется в «пилотном» формате, и лишь потом происходит правовое оформление его повсеместного внедрения и использования. Данное положение дел обуславливает недостаточность доктринальной разработки возникающих проблем, а также практики внедрения цифровых инструментов в деятельность судебных и правоохранительных органов. Связано это и с тем, что динамика развития данных процессов имеет тенденцию к ускорению, опережая формирование адекватной правовой базы для процессов цифровизации. Исследованием отдельных аспектов цифровизации уголовной юстиции занимаются следующие авторы: Е.А. Буглаева, М.Г. Горелова, И.В. Горошко, А.Д. Дарменов, П.С. Дианова, Ж.Б. Жолжаксынов, А.А. Куаналиев, А.М. Кустов, Е.В. Никитин, О.Н. Палиева, Е.В. Серегина, З.И. Тагиров, Е.П. Шульгин и другие. Однако научные изыскания названных авторов характеризуются узкой направленностью на цифровую повестку отдельных органов и затрагивают не все аспекты цифровизации. Проведенное авторами статьи исследование имеет комплексный характер, тем самым восполняется пробел юридической науки, для которой данная проблематика имеет высокую степень новизны в силу относительно короткого периода происходящих процессов цифровизации.

Методы и материалы

В процессе исследования использованы общенаучные методы познания, среди которых центральное место занимают анализ основных этапов цифровизации судебной и правоохранительной деятельности и системный подход к определению взаимообусловленности процессов цифровизации функциональными характеристиками органа, внедряющего цифровой инструмент. Использование сравнительного метода позволило сопоставить внедренные цифровые технологии с правоприменительной практикой судебных и правоохранительных органов, на основе последующего анализа и синтеза сформулировать проблемы цифровизации, предложить пути их решения. В рамках исследования использовались методы формальной логики, спроецированные на логико-правовой анализ проблемных аспектов цифровизации в исследуемой сфере. Правовую основу исследования составили правовые нормы отечественной системы права, законодательство зарубежных государств, а также международные стандарты цифровизации. Доктринальная основа включает немногочисленные труды по исследуемой проблематике, в силу новизны данного направления правового регулирования. Эмпирическая основа исследования — статистические показатели правоприменительной практики судебных и правоохранительных органов, отражающие основные направления функционирования во взаимосвязи с процессами цифровизации.

Результаты

Цифровизация судебной и правоохранительной деятельности в Республике Казахстан имеет не продолжительный период практического воплощения от идеи до внедрения, тем не мене, авторам удалось выделить условные этапы цифровизации исследуемой сферы: 1) создание Интернет-ресурсов судебных и правоохранительных органов, объединенных на первоначальном этапе в локальную сеть; 2) формирование цифровых баз данных, учетов, статистической информации и др.; 3) интегрирование локальных сетей судебных и правоохранительных органов, государственных и иных органов; 4) создание системы единого цифрового документооборота между государственными органами, в том числе и между судебными и правоохранительными органами; 5) создание цифровых инструментов, их апробация и внедрение; 6) принятие законодательных актов, легализующих внедряемые цифровые продукты; 7) разработка мобильных версий доступа к соответствующим цифровым инструментам; 8) модернизация внедренных цифровых инструментов, дополнением новыми модулями; 9) дальнейшая интеграция цифровых инструментов судебных правоохранительных органов, иных государственных органов и финансовых структур; 10) внедрение искусственного интеллекта (роботизация); 11) дальнейшая модернизация внедренных цифровых инструментов, дополнением новыми модулями. Анализ практики цифровизации судебных и правоохранительных органов позволяет сделать вывод, что обозначенные авторами этапы могут иметь в дальнейшем циклический характер и вариации чередования.

В современный период процессы цифровизации регулируются большим количеством законодательных и подзаконных актов, последние имеют преимущественно ведомственный характер. Правовую основу цифровизации составляют: Закон Республики Казахстан «Об информатизации» от 24 ноября 2015 года № 418-V; Закон Республики Казахстан «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» от 7 января 2003 года № 370; Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» от 21 мая 2013 года № 94-V; Закон Республики Казахстан «О связи» от 5 июля 2004 года № 567-II, данный перечень дополняется весомым массивом подзаконных правовых актов, а также программных документов. В этой связи в научном сообществе все чаще высказываются предложения кодификации правовых норм о цифровизации и принятии Цифрового кодекса. В то же время имеются и противники кодификации данной сферы, в частности С.К. Идрышева считает, что «цифровизация сверхдинамично развивающихся общественных отношений в условиях отсутствия законодательства о новейших институтах данной сферы, путем объединения существующих законов с одновременным созданием и внесением новых норм и институтов в рамках Кодекса» преждевременной [4; 87].

Оспаривать рациональность данного тезиса нет необходимости, проведенное нами исследование показало динамичность процессов цифровизации. Однако исследование подтверждает и отсутствие перспективы стагнации цифровизации, так как внедрение цифровых технологий и их новацию в современный период невозможно остановить или приостановить. Развитие технологий всегда будет опережать формирование правовой основы их внедрения. В связи с этим позволим не согласиться с приведенным выше суждением С.К. Идрышевой. Полагаем, что назрела необходимость кодификации правовых норм о цифровизации.

Перспективные приоритеты цифровизации судебных и правоохранительных органов связаны с дальнейшей модернизацией информационных систем «Төрелік», Единого реестра досудебных исследований; Единого реестра административных производств и других цифровых инструментов, том числе дальнейшая роботизация отдельных процессов (разработка и внедрение «АРМ-следователя», «смарт-помощника» судьи и др. инструментов искусственного интеллекта). Приоритетное значение имеет развитие IT-аналитики, например, мониторинг жизненного цикла судебного акта, интеллектуальный поиск судебных решений, прогноз исхода дела.

Требуют доктринальной проработки вопросы внедрения искусственного интеллекта, формирования юридической основы данных процессов. При разработке правовых норм о внедрении искусственного интеллекта необходимо базироваться на принципах применения искусственного интеллекта, провозглашенных в Европейской этической хартии о применении искусственного интеллекта в судебных системах 2018 года.

Обсуждение

Основные программные документы, которые определяют направления цифровизации современного Казахстана — это Стратегический план развития Казахстана до 2025 года и программа «Цифро-

вой Казахстан». Данные документы имеют концептуальное значение в цифровой повестке нашего государства, что оценено на международном уровне. В Глобальном рейтинге ООН по электронному правительству Казахстан занимает 28 позицию (из 193 государств-членов ООН), обогнав все государства региона, а также такие развитые страны, как Бельгия, Ирландия, Канада, Чехия и другие [5].

Высокие позиции в международных рейтингах, отражающих уровень внедрения цифровых технологий, имеет и судебная система Республики Казахстан:

- «Индекс качества судопроизводства» — 16 баллов из 18 максимальных;
- «Индекс верховенства права» — 66 позиция из 136 государств;
- «Глобальный индекс конкурентоспособности» — «независимость судебной системы» — 71-ое место;

– «Эффективность применения судами современных информационно-коммуникационных технологий» — 9,23 балла (из 45 стран, более высокие баллы у трех стран: Латвия — 9,79; Эстония и Португалия — 9,25) [6; 72].

Значимость цифровизации судебной и правоохранительной деятельности в Республике Казахстан высоко оценивается отечественными и зарубежными учеными и практиками: Е.К. Ахметовым, С.А. Адиловым, Н.Т. Байгилесовым, В.А. Баранец, О.Б. Бекиевым, И.Ш. Борчашвили, А.А. Жошевой, А.Т. Жукеновым, А.Д. Калайчиди, П.А. Капустюк, Д.В. Ким, М.Ч. Когамовым, В.С. Латыповым, Д. Олейником, Т.Г. Ташимбаевым, А.К. Чиндалиевым, Н.А. Шабдар, С.Р. Шалабаевым, Ж.К. Элимановым и другими [7].

Цифровая модернизация судебной и правоохранительной деятельности началась более чем на десятилетие раньше, чем принятие названных программных документов. Так, автоматизация органов прокуратуры началась в 2004 году, которая получила свое фундаментальное оформление для дальнейшего внедрения новых технологий в связи с принятием среднесрочной Программы развития комплексного материально-технического укрепления прокуратуры и внедрения информационных систем. В 2011 году была установлена единая программа «Электронная книга учета заявлений и информации», позволяющая автоматизировать систему формирования правовой статистики, так как ранее эти процессы осуществлялись вручную [8].

О цифровизации судебной системы было объявлено на IV съезде судей в 2013 году. В последующем с 2014 года была создана универсальная цифровая платформа — sud.gov.kz «Судебный кабинет», на которой была интегрирована информация о деятельности судебной системы Казахстана, включающая Верховный суд и местные суды. Дальнейшая цифровизация судебной системы — запуск информационно-аналитической системы «Төрелік» в 2016 году [9; 412].

Процесс цифровизации судебной деятельности имеет тенденцию к активной модернизации, которая объединяет различные функциональные возможности участников судебного процесса. Основной ресурс модернизации — «Судебный кабинет» с 2018 года расширил функционал «единого окна в правосудие» в рамках сервисной модели государственных услуг: запуск наиболее востребованных видов ходатайств и заявлений; запуск сервисов «е-примирение», «суды-GIS», «проверка легитимности судебного акта», «проверка о наличии судебных дел и материалов», «онлайн-беседа» и др.

Цифровизация судебной системы включает следующие кластеры информационно-коммуникационных технологий:

1. Внедрение искусственного интеллекта (роботизация), то есть автоматизированное вынесение судебного приказа о взыскании алиментов, а также санкционирование ограничения выезда за рубеж.
2. Виртуализация судебного процесса, то есть видеоконференцсвязь, в том числе в мобильной версии.
3. Автоматизация извещения участников процесса, то есть уведомления через онлайн-сервисы, в том числе через e-mail, SMS, PUSH-уведомления, а также «гибридную почту».
4. Цифровизация судебных сервисов, то есть запуск цифровых продуктов: «суды-GIS», цифрового помощника «КӨМЕК», сервиса доступа к судебным актам через платформу «SMART BRIDGE», цифровой аналитики [9; 413].

Модернизация деятельности правоохранительных органов Республики Казахстан тесно взаимосвязана с разработкой и внедрением цифровых проектов прокуратуры, к которым относятся: Единый реестр досудебных расследований (далее — ЕРДР); Единый реестр административных производств (далее — ЕРАП); Электронное уголовное дело (далее — е-УД); Единый реестр субъектов и объектов проверок (далее — ЕРСОП); информационный сервис «Qamqor»; «Электронные обращения» (далее

— е-Обращение); Аналитический центр (далее — АЦ), Система информационного обмена для правоохранительных, специальных государственных и иных органов (далее — СИО ПСО) и др.

Важное направление разработки цифровых проектов прокуратуры — автоматизация уголовного судопроизводства (уголовной юстиции), которая проходила в тесной взаимосвязи с цифровизацией судебной системы Республики Казахстан.

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (далее — УПК РК) содержит положение о регистрации поступающих в правоохранительные органы заявлений и сообщений об уголовном правонарушении в Едином реестре досудебных расследований. Основная мотивация данного положения — пресечение случаев укрывательства уголовных правонарушений. Правила приема и регистрации заявлений, сообщений или рапорта об уголовных правонарушениях, а также ведения Единого реестра досудебных расследований утверждены Приказом Генерального прокурора Республики Казахстан 19 сентября 2014 года № 89 [10]. В соответствии с УПК РК регистрации в ЕРДР подлежат заявления и сообщения, указанные в статье 180 УПК РК [11].

Информационная система «Единый реестр досудебных расследований» была внедрена в 2015 году, что позволило полностью автоматизировать регистрацию уголовных дел и унифицировать всю информацию о ходе расследования уголовного дела. Интегрирование ЕРДР с информационной системой Верховного суда «Төрелік» стало толчком для масштабной автоматизации всех стадий уголовного процесса. Дальнейшее внедрение цифровых инструментов в уголовное судопроизводство связано с апробацией в 2017 году пилотного проекта — электронного уголовного дела. Правовая основа автоматизации расследования уголовного дела — это внесение поправок в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан о ведении уголовного судопроизводства в электронном формате, которые вступили в силу с 1 января 2018 года [11], а также принятие совместного приказа от 27 марта 2018 года «О поэтапной цифровизации уголовного процесса, включая процесс обращения граждан» [12]. При разработке и внедрении электронного уголовного дела использован опыт Австрии, Саудовской Аравии, Сингапура, Финляндии, Эстонии, Южной Кореи и других стран [13; 6]. Первые шаги цифровизации уголовной юстиции были сделаны странами ЕС в начале 2000-х годов, в современный период они обладают современной и совершенной системой e-Case.

Показателен пример Чешской Республики, где с 2006 года запущена система e-CaseManagementsSystem. Система представляет закрытую сеть, которая функционирует с помощью Intranet. Ограничение доступа к сети построено по схеме «территория–край–республика». Дополнительное обеспечение безопасности достигается установкой многоуровневых центров хранения (на 14 областей 20 серверов). В соответствии с Законом Чешской Республики «Об электронных действиях и авторизованных преобразованиях документов» от 1 июля 2009 г. № 300/2008, получение электронного письма признается как факт получения уведомления. Система «виртуальных почтовых ящиков» позволяет вести электронный документооборот между e-CaseManagementsSystem и другими субъектами. Виртуальный охват e-CaseManagementsSystem покрывает 70 электронных баз данных полиции, имея интеграцию с 24 системами государственных органов и рядом реестров [14; 37].

Внедрение е-УД проходило постепенно, от пилотных проектов в отдельных регионах Казахстана до охвата всех регионов страны с учетом технического сопровождения процессов автоматизации уголовного судопроизводства. Другим фактором поэтапной апробации данного модуля является тяжесть совершенного уголовного правонарушения. С 2018 года расследование в электронном формате проводилось по проступкам и преступлениям небольшой тяжести, с 2019 года — по преступлениям средней тяжести, с 2021 года — по преступлениям тяжкой и особо тяжкой категории.

Ведение электронного уголовного дела позволяет минимизировать проблемы отдаленности локации участников уголовного судопроизводства, так как все участники уголовного процесса имеют возможность дистанционного ознакомления с материалами уголовного дела, подавать ходатайства, реализовывать иные процессуальные права. Минимизация временных издержек связана с возможностью удаленного получения санкции, дистанционного получения справок и иной информации из госорганов. Через функционал «Публичный сектор» е-УД участники уголовного судопроизводства могут ознакомиться с материалами дела, подавать заявления, жалобы, ходатайства.

Дальнейшее совершенствование модуля е-УД связано с внедрением новых проектов:

- «Е-сараптама» — назначение судебных экспертиз и дальнейшая обработка результатов экспертизы в электронном уголовном деле;
- «ЕРДР-offline» — проведение и процессуальная фиксация проводимых следственных действий на выезде;

– «Е-заң көмегі» — назначение адвоката через уведомление дежурного адвоката (сообщение на мобильный телефон).

Полагаем, что обозначенные функциональные возможности ЕРДР и е-УД позволяют оптимизировать деятельность правоохранительных органов, в этой связи можно согласиться с В.В. Волковой и Э.О. Галдиной, считающих автоматизацию деятельности правоохранительных органов важнейшим фактором снижения временных, трудовых и финансовых затрат [15; 288].

Автоматизация уголовной юстиции правоохранительных органов имеет актуальное значение в условиях внедрения трехзвенной модели уголовного процесса. Например, подготовленные по электронным шаблонам процессуальные документы в ЕРДР подписываются следователем (цифровой подписью), направляются прокурору, который в удаленном доступе проверяет законность оформленного процессуальным документом процессуального действия (решения). Хронология внедрения «согласования в электронном формате» ключевых процессуальных решений — апробация пилотного проекта Генеральной прокуратуры в Павлодарской области (2019 г.) на уровне полиции и прокуратуры; подключение к проекту Восточно-Казахстанской области (август 2020 г.); запуск пилотного проекта по всей стране, с присоединением всех органов расследования (октябрь 2020 г.); принятие закона, в соответствии с которым легитимность решения следователя подтверждается прокурором (декабрь 2020 г.). Данная хронология в очередной раз подтверждает особенность правовой регламентации цифровизации, в соответствии с которой правовые нормы вводятся в правовое пространство страны только после апробации пилотных проектов и их внедрения.

Система защиты от несанкционированного доступа в модуль е-УД включает несколько кейсов. Во-первых, процесс трехфакторной авторизации, то есть доступ в систему посредством использования электронной цифровой подписи, логина (пароля) и отпечатка пальца. Во-вторых, «журналирование событий», посредством которого фиксируются все показатели доступа в систему (кто и когда, что редактировалось и т.д.) [16; 26].

В современный период подавляющее большинство расследований уголовных дел происходит в электронном формате — это более 93 % от всего массива зарегистрированных уголовных дел. В динамике изменение количества е-УД характеризуют следующие показатели: в 2018 г. — 5,3%; в 2019 г. — 18,7 %; в 2020 г. — 50 % [16; 27]. В 2022 г. из 116 101 тыс. преступлений расследовалось в электронном формате 105 069 тыс. (90,49 %). За 9 месяцев 2023 г. из 98 454 тыс. преступлений электронное расследование 92 289 преступлений (93, 7 %) [17].

Другой цифровой проект прокуратуры, внедренный в повседневную реальность с 1 января 2021 года, — это «Единый реестр административных производств». Данная информационная система содержит сведения об административных правонарушениях и совершивших их лицах, о принятых решениях. С момента получения процессуального статуса — участник производства по делам об административных правонарушениях получает доступ к материалам производства через «Публичный сектор» информационной системы ЕРАП, через данный сектор возможна подача заявлений, жалоб и ответов на них. Порядок ведения Единого реестра административных производств регламентирован Правилами, утвержденными приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан [18].

Система ЕРАП интегрирована с государственными органами, которые в соответствии с административным законодательством уполномочены возбуждать административное производство, а также с базами судебных исполнителей. Для удобства осуществления платежей (административных штрафов) к ЕРАП подключены банки второго уровня и Казпочта.

В цифровой повестке дня органов прокуратуры большое значение имеет обеспечение прав и свобод граждан, интересов юридических лиц и предпринимателей. Для реализации данного направления деятельности прокуратуры созданы следующие цифровые инструменты:

1. Единый реестр субъектов и объектов проверок. Разработка и внедрение данной системы направлена на мониторинг соблюдения законодательства о предпринимательстве в части соблюдения правовых норм, направленных на ограничение проверок предпринимателей в зависимости от имеющихся рисков. В ЕРСОП автоматизирована система оценки степени рисков, на основе которой назначается проверка. Модуль «Карта проверок» в режиме реального времени отображает «благонадежность» предпринимателя на основе результатов проведенных проверок. Результаты проверки и начисленные по ее итогам баллы доступны для предпринимателя, в случае несогласия, последний, может подать жалобу в прокуратуру.

2. Информационный сервис «Qamqog» — это созданный при поддержке Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан информацион-

ный сервис, на котором размещена правовая информация, с которой можно ознакомиться в режиме публичного доступа. Основные кластеры информации:

– обращения (подать заявление в полицию, обжалование административных правонарушений, информация о регистрации проверки). Функционал данного кластера интегрирован с рассмотренными ранее «публичными секторами» реестров;

– проверки (проверка автомобиля на ДТП с пострадавшим, проверить свое обращение, проверить регистрацию заявления о правонарушении, проверить штраф, публичный сектор ЕРДР, реестр лиц, признанных судом недееспособными или ограниченно недееспособными);

– розыск (розыск детей, розыск должников по алиментам, розыск преступников, розыск должников, розыск без вести пропавших);

– информация (правовая статистика, географические карты, часто задаваемые вопросы).

Более детально хотелось бы остановиться на функционале «Правовая статистика». Данный раздел представлен следующими видами статистической информации: уголовные правонарушения, административные правонарушения, дорожно-транспортные происшествия, гражданско-правовая статистика, зарегистрировано проверок. Все виды статистической информации представлены как общими показателями по республике, так и в более детальном отображении, в том числе и аналитика.

Еще один функционал «Географические карты» содержит информацию в реальном времени по следующим критериям:

– «карта преступности», отображает место и вид преступления на карте с информационными диаграммами характеристик преступлений;

– «карта лиц, совершивших преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних», отображает на карте адреса и информацию о лицах отбывших наказание против половой неприкосновенности несовершеннолетних;

– «карта аварийности», отображает места аварий с информацией и диаграммами о видах ДТП;

– «карта преступлений несовершеннолетних», отображает места совершения преступлений несовершеннолетними, с информацией о несовершеннолетнем и типе преступлений в виде диаграмм;

– «карта проверок предпринимателей», отображает адреса субъектов проверок с информацией об итогах выполненных проверок и видов выполненных проверок в виде диаграмм.

«Географические карты» интегрированы с ЕРДР, что позволяет объективно оценивать криминогенную обстановку не только правоохранительными и исполнительными органами, но и жителями региона. Значимость данного цифрового функционала имеет профилактическую направленность, позволяя прогнозировать приоритетные меры минимизации негативных факторов, влияющих на уровень, динамику и структуру преступности не только в масштабе региона, но и в масштабе страны. Поэтому следует согласиться с И.В. Горошко, который выделяет профилактическую составляющую процессов цифровизации правоохранительных органов [19; 105].

Еще один цифровой проект прокуратуры — это «Система информационного обмена правоохранительных и специальных органов», созданная в целях оперативного информационного взаимодействия государственных органов в процессе профилактики правонарушений и борьбе с преступлениями. То есть СИО ПСО — это универсальный портал доступа к 49 базам различных государственных органов, перечень которых утвержден постановлением правительства. К их числу относятся: «Информационная система судебных органов»; «Специальные учеты»; «Единый учет обращений лиц», «Беркут», «Контроль»; «Миграционная полиция»; «Государственная база данных «Е-Лицензирование»»; «Е-нотариат» и др. Координационная миссия цифровизации обосновывается З.И. Тагировым, который рассматривает цифровую правоохранительную деятельность как модель интеграции функционала различных правоохранительных органов, объединенных общим результатом деятельности — противодействие преступности и иным правонарушениям, посредством единой сетевой коммуникации и общей правоохранительной информацией [20; 44].

Достигнутые результаты цифровизации судебной и правоохранительной деятельности позволяют выходить на качественно новый уровень автоматизации — это внедрение искусственного интеллекта. Названная проблематика требует отдельного исследования, однако следует отметить, что роботизация судебной деятельности уже состоявшееся явление (автоматизированное вынесение судебного приказа о взыскании алиментов, а также санкционирование ограничения выезда за рубеж). В настоящее время прорабатывается второй этап роботизации судебного процесса — реинжиниринг бизнес-процессов по рассмотрению представлений судебного исполнителя [5]. Обосновываются и перспективы применения искусственного интеллекта в досудебном расследовании. Например, «АРМ-

следователя», позволяющего прошить в информационную систему методологию расследования, тем самым минимизировать следственные ошибки, а также сигнализировать об аномальных решениях следователя, проведения следственных действий, выбивающихся из алгоритма или несвойственных действий [21; 9].

Юридическая основа внедрения искусственного интеллекта в настоящее время недостаточно проработана, однако на международном уровне впервые в 2018 г. принята Европейская этическая хартия о применении искусственного интеллекта в судебных системах. Хартия содержит пять принципов применения искусственного интеллекта: принцип соблюдения прав человека; принцип недискриминации; принцип качества и безопасности; принцип беспристрастности, прозрачности и достоверности; принцип контроля пользователем [22]. Полагаем, что дальнейшие дискуссии по данному вопросу должны проходить через призму провозглашенных в хартии принципов.

Проведенный анализ процессов цифровизации судебной и правоохранительной деятельности показывает специфику казахстанской модели цифровизации, обусловленной мультипликативным эффектом реализуемых задач и функций судебными и правоохранительными органами, с акцентом на уголовную юстицию.

Выводы

Проведенное исследование позволило сделать вывод, что архитектура цифровых проектов судебных и правоохранительных органов, правовых основ их функционирования, доступность цифровых ресурсов, количество пользователей позволяют утверждать, что в Республике Казахстан сформировалась отечественная модель цифровизации судебных и правоохранительных органов с центрированием данных процессов на уголовную юстицию.

В заключение следует признать, что развитие юридического образования в современный период должно учитывать процессы цифровизации деятельности судебных органов, органов прокуратуры и других правоохранительных органов. В этой связи важнейшей компетенцией, которой должен обладать выпускник вуза образовательной программы по направлению «Право» — это цифровые компетенции. Например, юридический факультет Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова имеет методические и технологические возможности формирования заявленных компетенций. В соответствии с договором между Университетом и Департаментом полиции по Карагандинской области университет имеет доступ к электронному уголовному делу, что позволяет формировать у студентов цифровые компетенции расследования уголовного дела в электронном формате.

Полученные в процессе исследования результаты позволяют сформулировать перспективные направления исследования с более детальной научно-теоретической и эмпирической проработкой выявленных проблем цифровизации судебной и правоохранительной деятельности. Одно из перспективных исследований — проблемы внедрения искусственного интеллекта и его правовое обеспечение.

Список литературы

- 1 Токаев К.-Ж.К. Казахстан должен укрепиться в статусе регионального цифрового хаба / К.-Ж.К. Токаев. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://digitalbusiness.kz/2023-03-30/regionalnyj-cifrovoy-hab/>.
- 2 Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан». Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 г. № 827. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>.
- 3 Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан. Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 г. № 636. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>.
- 4 Идрышева С.К. О Цифровом кодексе Казахстана / С.К. Идрышева // Право и государство. — 2022. — № 3. — С. 72–87.
- 5 Правосудие Казахстана. Реалии, тренды, перспективы. — Март 2022. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://sud.gov.kz/rus/node/274032>.
- 6 Sidorova N.V. Modernization of the judiciary – the basis for strengthening the State of law / N.V. Sidorova, G.T. Buebaeva, M.G. Albekova // The journal «KHABARSHI — VESTNIK» of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, — 2022. — № 1 (75). — P.70 – 74.
- 7 Цифровизация уголовного процесса: реалии и перспективы: Материалы Междунар. науч.-практ. конф. // под общ. ред. А. Дарменова. — Караганда: Караганд. акад. МВД РК им. Б. Бейсенова, 2021. — 170 с.

8 Исаков Р. Как создавался основной источник правовой информации в Казахстане / Р. Исаков. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32750516&pos=6;-106#pos=6;-106.

9 Сидорова Н.В. Казахская модель цифровизации судебной власти / Н.В. Сидорова // Материалы I Междунар. науч.-практ. конф. «Цифровые технологии и право» (в рамках Международного форума «Kazan Digital Week–2022», организуемого Кабинетом министров Республики Татарстан под эгидой Правительства Российской Федерации). — Казань: Казан. инновац. ун-т им. В.Г. Тимирязова, 2022. — С. 411–417.

10 Об утверждении Правил приема и регистрации заявления, сообщения или рапорта об уголовных правонарушениях, а также ведения Единого реестра досудебных расследований. Приказ Генерального прокурора Республики Казахстан от 19 сентября 2014 г. № 89. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14W0009744>.

11 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295–З. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414958.

12 О поэтапной цифровизации уголовного процесса, включая процесс рассмотрения обращений граждан. Совместный приказ Министра информации и коммуникаций Республики Казахстан от 20 марта 2018 г. № 98; Генерального прокурора Республики Казахстан от 13 марта 2018 г. № 37; Министра обороны Республики Казахстан; Начальника Службы государственной охраны Республики Казахстан, Председателя Агентства по делам государственной службы и противодействию коррупции Республики Казахстан от 16 марта 2018 г. № 66; Председателя Комитета национальной безопасности Республики Казахстан и Министра внутренних дел Республики Казахстан. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32124522.

13 Чиндалиев А.К. Приветственное слово участникам конференции / А.К. Чиндалиев // Цифровизация уголовного процесса: реалии и перспективы: Материалы Междунар. науч.-практ. конф. // под общ. ред. А. Дарменова. — Караганда: Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2021. — 170 с.

14 Баранец В.А. Анализ сочетания Информационно-коммуникационной системы досудебного расследования с другими информационно-коммуникационными системами / В.А. Баранец // Цифровизация уголовного процесса: реалии и перспективы: Материалы Междунар. науч.-практ. конф. // под общ. ред. А. Дарменова. — Караганда: Караганд. акад. МВД РК им. Б. Бейсенова, 2021. — 170 с.

15 Волкова В.В. Использование цифровых технологий в органах внутренних дел / В.В. Волкова, Э.О. Галдина // Современная научная мысль. — 2022. — № 3. — С. 287–291.

16 Адилов С.А. Приветственное слово участникам конференции / С.А. Адилов // Цифровизация уголовного процесса: реалии и перспективы: Материалы Междунар. науч.-практ. конф. // под общ. ред. А. Дарменова. — Караганда: Караганд. акад. МВД РК им. Б. Бейсенова, 2021. — 170 с.

17 Правовая статистика. Уголовные правонарушения // Портал органов правовой статистики и специальных учетов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://qamqor.gov.kz/>.

18 Об утверждении Правил ведения Единого реестра административных производств. Приказ и.о. Генерального прокурора Республики Казахстан от 10 июля 2020 года № 85. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020962>.

19 Горошко И.В. Цифровизация — современный тренд развития правоохранительных органов / И.В. Горошко // Обозреватель — Observer. — 2022. — С. 94–106.

20 Тагиров З.И. Цифровая оперативная обстановка, цифровое имя человека и сетевая (цифровая) правоохранительная деятельность в отечественной модели цифровой экономики / З.И. Тагиров // Вопросы безопасности. — 2018. — № 4. — С. 28–51.

21 Элиманов Ж.К. Приветственное слово участникам конференции / Ж.К. Элиманов // Цифровизация уголовного процесса: реалии и перспективы: Материалы Междунар. науч.-практ. конф. // под общ. ред. А. Дарменова. — Караганда: Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2021. — 170 с.

22 Европейская этическая хартия об использовании искусственного интеллекта в судебных системах и окружающих реалиях. Принята на 31-м пленарном заседании ЕКЭП, Страсбург 3 декабря 2018 г. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35417997.

Н.В. Сидорова, А.М. Серикбаев

Қазақстан Республикасындағы сот және құқық қорғау қызметін цифрландыру

Мақаланың мақсаты — сот және құқық қорғау қызметін цифрландырудың қазақстандық моделін талдау, проблемаларды анықтау, цифрландыру процестерін және Қазақстанның сот және құқық қорғау органдарының қызметіне цифрлық технологияларды енгізудің жекелеген аспектілерін жетілдіру жөнінде ұсыныстарды тұжырымдау. Бұл жұмыстың әдіснамалық негізін цифрландырудың негізгі кезеңдерін талдау, сондай-ақ цифрландыру процестерінің цифрлық құралдарды енгізетін органның функционалдық сипаттамаларына өзара тәуелділігін зерттеуге жүйелі көзқарас құрайды. Салыстырмалы талдауды қолдану енгізілген цифрлық технологияларды сот және құқық қорғау органдарының құқық қолдану практикасымен салыстыруға, құқық қолдану практикасын кейінгі талдау негізінде

цифрландыру проблемаларын және оларды шешуді ұсынуды, жаңа цифрлық құралдарды, оның ішінде жасанды интеллектті енгізу бағыттарын тұжырымдауға мүмкіндік берді. Зерттеудің едәуір бөлігі қылмыстық әділетті цифрландыруға, оның Қазақстан Республикасының сот және құқық қорғау органдарының міндеттері мен функцияларын іске асыру үшін түйінді мәніне арналған. Жүргізілген зерттеу цифрландыру процестерін көп деңгейлі құқықтық реттеу және осы саладағы құқықтық қатынастарды реттейтін құқықтық нормаларды кодификациялау қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Жүргізілген зерттеудің негізгі нәтижелері, атап айтсақ: цифрландыру туралы құқықтық нормалардың олқылықтары мен қайшылықтары анықталды, оларды жою бойынша ұсыныстарды тұжырымдалды, сондай-ақ Қазақстандағы сот және құқық қорғау қызметін одан әрі цифрландыру бағыттары көрсетілген. Тақырып бойынша жұмыс жасау барысында авторлар тұжырымдаған негізгі қорытынды мынадай: цифрландыру саласындағы құқықтық нормаларды кодификациялауды өзектендіру, сот және құқық қорғау органдарының қолда бар цифрлық ресурстарын одан әрі интеграциялау, оларды жаңа функционалдык қолдауды іске асыру үшін инновациялау, сот және құқық қорғау органдарының қылмыстық әділетіне жасанды интеллектті кезең-кезеңімен енгізу.

Кілт сөздер: цифрландыру, сот қызметі, құқық қорғау қызметі, электрондық қылмыстық іс, сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі, әкімшілік іс жүргізулердің бірыңғай тізілімі, тексеру субъектілері мен объектілерінің бірыңғай тізілімі, қылмыстық сот ісін жүргізуді автоматтандыру, сот отырыстарының электрондық залы, сот кабинеті, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, «Төрелік».

N.V. Sidorova, A.M. Serikbayev

Digitalization of judicial and law enforcement activities in the Republic of Kazakhstan

The purpose of this study is to analyze the Kazakh model of digitalization of judicial and law enforcement activities, identify problems, formulate proposals for improving the processes of digitalization and certain aspects of the introduction of digital technologies in the activities of judicial and law enforcement agencies of Kazakhstan. The methodological basis of this work is the analysis of the main stages of digitalization, as well as a systematic approach to the study of the interdependence of digitalization processes by the functional characteristics of the body implementing digital tools. The use of comparative analysis made it possible to compare the introduced digital technologies with the law enforcement practice of judicial and law enforcement agencies, on the basis of the subsequent analysis of law enforcement practice, to formulate the problems of digitalization and proposals for their solutions, directions for the introduction of new digital tools, including artificial intelligence. A significant part of the research is devoted to the digitalization of criminal justice, in its key importance for the implementation of tasks and functions by judicial and law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan. The conducted research allowed us to conclude about the multilevel legal regulation of digitalization processes and the need to codify the legal norms governing legal relations in this area, as well as the unification of departmental legal norms. The main results of the conducted research are the identification of existing gaps and conflicts of legal norms on digitalization, the formulation of proposals for their elimination, as well as the designation of directions for further digitalization of judicial and law enforcement activities in Kazakhstan. The main conclusion that the authors formulated in the process of working on the topic is the updating of the codification of legal norms in the field of digitalization, further integration of existing digital resources of judicial and law enforcement agencies, their innovation for the implementation of new functional support, the phased introduction of artificial intelligence into the criminal justice of judicial and law enforcement agencies.

Keywords: digitalization, judicial activity, law enforcement, electronic criminal case, Unified register of pre-trial investigations, Unified Register of administrative proceedings, Unified register of subjects and objects of inspections, automation of criminal proceedings, electronic courtroom, judicial office, information and communication technologies, "Torelik".

References

- 1 Tokaev, K.-Zh.K. (2023). Kazakhstan dolzhen ukrepitsia v statute regionalnogo tsifrovogo khaba [Kazakhstan should strengthen its status as a regional digital hub]. *digitalbusiness.kz*. Retrieved from <https://digitalbusiness.kz/2023-03-30/regionalnyj-cifrovoj-hab/> [in Russian].
- 2 Ob utverzhdenii gosudarstvennoi programmy «Tsifrovoy Kazakhstan». Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 12 dekabria 2017 goda N 827 [On the approval of the state program "Digital Kazakhstan". Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017 No. 827]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> [in Russian].

3 Ob utverzhenii Natsionalnogo plana razvitiia Respubliki Kazakhstan do 2025 goda i priznanii utrativshimi silu nekotorykh ukazov Prezidenta Respubliki Kazakhstan. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 15 fevralia 2018 goda N 636 [On the approval of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 and the invalidation of certain decrees of the President of the Republic of Kazakhstan. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 15, 2018 No. 636]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U180000636> [in Russian].

4 Idrysheva, S.K. (2022). O tsifrovom kodekse Kazakhstana [About the Digital Code of Kazakhstan]. *Pravo i gosudarstvo — Law and the State*, 3, 72–87 [in Russian].

5 Pravosudie Kazakhstana. Realii, trendy, perspektivy. Mart 2022 [Justice Kazakhstan. Realities, trends, prospects. March 2022]. *sud.gov.kz*. Retrieved from <https://sud.gov.kz/rus/node/274032> [in Russian].

6 Sidorova, N.V., Buebaeva, G.T., & Albekova, M.G. (2022). Modernization of the judiciary — the basis for strengthening the State of law. *The journal «KHABARSHI — VESTNIK» of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan*, 1 (75), 70–74

7 Darmenov, A. (Ed.). (2021) Tsifrovizatsiia ugovnogo protsessa: realii i perspektivy [Digitalization of the criminal process: realities and prospects]. *Materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii — Materials of the international scientific and practical conference*. Karaganda: Karagandinskaia akademiia MVD RK imeni B. Beisenova [in Russian].

8 Isakov, R. Kak sozdavalsia osnovnoi istochnik pravovoi informatsii v Kazakhstane [How was the main source of legal information created in Kazakhstan]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32750516&pos=6;-106#pos=6;-106 [in Russian].

9 Sidorova, N.V. (2022). Kazakhstanskaia model tsifrovizatsii sudebnoi vlasti [Kazakhstan's model of digitalization of the judiciary]. *Materialy I Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii «Tsifrovye tekhnologii i pravo» (v ramkakh Mezhdunarodnogo foruma «Kazan Digital Week—2022», organizuemogo Kabinetom ministrov Respubliki Tatarstan pod egidoi Pravitelstva Rossiiskoi Federatsii) — Materials of the I International Scientific and Practical Conference “Digital Technologies and Law” (within the framework of the International Forum Kazan Digital Week — 2022, organized by the Cabinet of Ministers of the Republic of Tatarstan under the auspices of the Government of the Russian Federation)*. (pp. 411-417). Kazan: Kazanskiy innovatsionnyi universitet imeni V.G.Timiriasova [in Russian].

10 Ob utverzhenii Pravil priema i registratsii zaiavleniia, soobshcheniia ili raporta ob ugovnykh pravonarusheniakh, a takzhe vedeniia Edinogo reestra dosudebnykh rassledovani. Prikaz Generalnogo prokurora Respubliki Kazakhstan ot 19 sentiabria 2014 goda N 89 [On approval of the Rules for Receiving and Registering applications, reports on criminal offenses, as well as maintaining a Unified register of Pre-trial Investigations. Order of the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan No. 89 dated September 19, 2014]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14W0009744> [in Russian].

11 Ugolovno-protsessualnyi kodeks Respubliki Belarus' ot 16 iuliia 1999 goda N 295–Z [Criminal Procedure Code of the Republic of Belarus (July 16, 1999 No. 295-Z)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414958 [in Russian].

12 O poetapnoi tsifrovizatsii ugovnogo protsessa, vkluchaia protsess rassmotreniia obrashchenii grazhdan. Sovmestnyi prikaz Ministra informatsii i kommunikatsii Respubliki Kazakhstan ot 20 marta 2018 goda N 98; Generalnogo prokurora Respubliki Kazakhstan ot 13 marta 2018 goda N 37; Ministra oborony Respubliki Kazakhstan; Nachalnika Sluzhby gosudarstvennoi okhrany Respubliki Kazakhstan, Predsedatelia Agentstva po delam gosudarstvennoi sluzhby i protivodeistviu korruptsii Respubliki Kazakhstan ot 16 marta 2018 goda N 66; Predsedatelia Komiteta natsionalnoi bezopasnosti Respubliki Kazakhstan i Ministra vnutrennikh del Respubliki Kazakhstan [On the gradual digitalization of the criminal process, including the process of considering citizens' appeals. Joint Order No. 98 of the Minister of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan dated March 20, 2018, No. 37 of the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan dated March 13, 2018, the Minister of Defense of the Republic of Kazakhstan, the Head of the State Security Service of the Republic of Kazakhstan, the Chairman of the Agency for Civil Service Affairs and Anti-Corruption of the Republic of Kazakhstan dated March 16, 2018, No. 66, the Chairman The National Security Committee of the Republic of Kazakhstan and the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32124522 [in Russian].

13 Chindaliev, A.K. (2021). Privetstvennoe slovo uchastnikam konferentsii [Welcome speech to the conference participants] *Tsifrovizatsiia ugovnogo protsessa: realii i perspektivy. Materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii — Digitalization of the criminal process: realities and prospects. Materials of the international scientific and practical conference*. A. Darmenov (Ed.). Karaganda: Karagandinskaia akademiia MVD RK imeni B. Beisenova [in Russian].

14 Baranec, V.A. (2021). Analiz sochetaniia informatsionno-kommunikatsionnoi sistemy dosudebnogo rassledovaniia s drugimi informatsionno-kommunikatsionnymi sistemami [Analysis of the combination of the Information and Communication system of pre-trial investigation with other information and communication systems]. *Tsifrovizatsiia ugovnogo protsessa: realii i perspektivy. Materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii — Digitalization of the criminal process: realities and prospects. Materials of the international scientific and practical conference*. A. Darmenov (Ed.). Karaganda: Karagandinskaia akademiia MVD RK imeni B. Beisenova [in Russian].

15 Volkova, V.V., & Galdina, E.O. (2022). Ispolzovanie tsifrovyykh tekhnologii v organakh vnutrennikh del [The use of digital technologies in the internal affairs bodies]. *Sovremennaia nauchnaia mysl — Modern scientific thought*, 3, 287–291 [in Russian].

16 Adilov, S.A. (2021). Privetstvennoe slovo uchastnikam konferentsii [Welcome speech to the conference participants] *Tsifrovizatsiia ugovnogo protsessa: realii i perspektivy. Materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii — Digitalization of the criminal process: realities and prospects. Materials of the international scientific and practical conference*. A. Darmenov (Ed.). Karaganda: Karagandinskaia akademiia MVD RK imeni B. Beisenova [in Russian].

17 Pravovaia statistika. Ugolovnye pravonarusheniia [Legal statistics. Criminal offenses]. *Portal organov pravovoi statistiki i spetsialnykh uchetov — Portal of legal statistics and special accounting bodies*. Retrieved from <https://qamqor.gov.kz/> [in Russian].

18 Ob utverzhdenii Pravil vedeniia Edinogo reestra administrativnykh proizvodstv. Prikaz i.o. Generalnogo prokurora Respubliki Kazakhstan ot 10 iulia 2020 goda N 85 [On approval of the Rules for Maintaining the Unified Register of Administrative Proceedings. Order of the Acting Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan No. 85 dated July 10, 2020]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020962> [in Russian].

19 Goroshko, I.V. (2022). Tsifrovizatsiia — sovremennyi trend razvitiia pravookhranitelnykh organov [Digitalization is a modern trend in the development of law enforcement agencies]. *Obozrevatel — Observer*, 94–106 [in Russian].

20 Tagirov, Z.I. (2018). Tsifrovaia operativnaia obstanovka, tsifrovoe imia cheloveka i setevaia (tsifrovaia) pravookhranitelnaia deiatelnost v otechestvennoi modeli tsifrovoi ekonomiki [Digital operational environment, digital name of a person and network (digital) law enforcement in the domestic model of the digital economy]. *Voprosy bezopasnosti — Security issues*, 4, 28–51 [in Russian].

21 Elimanov, Zh.K. (2021). Privetstvennoe slovo uchastnikam konferentsii [Welcome speech to the conference participants]. *Tsifrovizatsiia ugolovno protsessa: realii i perspektivy. Materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii — Digitalization of the criminal process: realities and prospects. Materials of the international scientific and practical conference*. A. Darmenov (Ed.). Karaganda: Karagandinskaia akademiia MVD RK imeni B. Beisenova [in Russian].

22 Evropeiskaia eticheskaia khartiia ob ispolzovanii iskusstvennogo intellekta v sudebnykh sistemakh i okruzhaiushchikh realiiakh. Priniata na 31-m plenarnom zasedanii EKJeP, Strasburg 3 dekabria 2018 goda [The European ethical Charter on the use of artificial intelligence in judicial systems and surrounding realities. Adopted at the 31st ECEP Plenary Meeting, Strasbourg, December 3, 2018.]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35417997 [in Russian].

Б.М. Сматлаев*, Е.К. Даурембеков

*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: smatlayev_bm@enu.kz, e.daurembekov@mail.ru)*

Некоторые вопросы применения мер пресечения в виде домашнего ареста и содержания под стражей в уголовном судопроизводстве

Учитывая действующее международное и национальное законодательство, направленное на регулирование уголовно-процессуальных и уголовно-исполнительных отношений между участвующими субъектами в досудебном процессе, особое внимание уделено вопросу недопущения нарушений конституционных прав и свобод подозреваемого и подсудимого, которые находятся непосредственно под домашним арестом или содержанием под стражей. В этой связи проведен всесторонний анализ процедуры избрания мер пресечения в досудебном производстве в виде домашнего ареста и содержания под стражей органами уголовного преследования и следственным судьей в отношении подозреваемого, обвиняемого или подсудимого. Анализируя статистические показатели касательно избрания мер пресечения, в частности, домашнего ареста либо содержания под стражей, возникает процессуальная необходимость в применении альтернативной меры пресечения как содержание под стражей, которое объясняется рядом причин и условиями. В результате это позволит нам снизить нагрузку в пенитенциарной системе, сэкономить бюджетные средства, выделяемые на содержание подозреваемого, обвиняемого или подсудимого в следственном изоляторе, решить некоторые вопросы, связанные с социальной адаптацией в последующем. В данном направлении имеет место анализ действующего национального законодательства на уровне положений самого Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан и соответственно Закона Республики Казахстан «О порядке и условиях содержания специальных помещений в специальных учреждениях, обеспечивающих временную изоляцию лиц от общества». Исходя из обобщения и всестороннего анализа действующих нормативных источников, учебно-методической и научной литературы, статистико-правовых подходов, в содержании статьи нашла отражение позиция авторов в части совершенствования уголовно-процессуальных механизмов применения мер пресечения, таких как домашний арест и содержание под стражей. Приведенные в статье предложения связаны, по мнению авторов, с разработкой конкретных процессуальных механизмов для развития меры пресечения, в частности, домашнего ареста в досудебном производстве Казахстана.

Ключевые слова: домашний арест, подозреваемый, обвиняемый, подсудимый, судья, следственный изолятор, содержание под стражей, пробационный контроль, акт терроризма.

Введение

На современном этапе развития действующего уголовно-процессуального законодательства и его дальнейшего правоприменения ставятся важные задачи при выборе мер пресечения со стороны следственного судьи и органов уголовного преследования, связанные с необходимостью недопущения нарушений конституционных прав и свобод, принадлежащих подозреваемому, обвиняемому или подсудимому, в частности, установления надлежащего баланса между защитой и стороной обвинения. В рамках 22 шага Государственной программы «План нации — 100 конкретных шагов» предусматривается баланс между стороной защитой и обвинения в судах при помощи пошаговой передачи процессуальных полномочий следственному судье по вопросам санкционирования следственных действий, которые ограничивают конституционные права гражданина и человека [1]. В связи с этим, по отношению к подозреваемому либо подсудимому, совершившим преступления, существует процессуальная необходимость во введении уголовно-процессуального мониторинга во время избрания мер пресечения, непосредственно связанных с изоляцией данных лиц от общества.

В целях совершенствования эффективных мер, относящихся к альтернативным мерам, лишения свободы в Концепции правовой политики РК, процедура приведения пенитенциарной системы страны в соответствие с международными стандартами была поставлена в число главных задач. Кроме того, в Концепции «10 мер по снижению тюремного населения» одной из главных задач является сокращение населения в исправительных учреждениях пенитенциарной системы. В связи с этим, со-

* Автор-корреспондент. E-mail: smatlayev_bm@enu.kz

гласно статистическим данным Института исследования уголовной политики («ICPR» — Великобритания) за 2019 год, в международном рейтинге Казахстан по тюремному населению поднялся с 83 места на 95-е место, тем самым опередив Сингапур, Израиль, Австралию и большинство стран Европы (Словакия, Польша, Чехия, Прибалтика, Венгрия) [2].

Судя по приведенным статистическим данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК, за последние годы домашний арест по Казахстану избран всего 1543 (2020 г.), 1202 (2021 г.) и 2263 (2022 г.). Кроме того, в представленных статистических данных содержание под стражей всего было избрано 12069 (2020 г.), 11587 (2021 г.) и 12422 (2022 г.) [3].

При этом, учитывая статистические данные по уголовным делам со стороны правоохранительных органов, в основном применялась мера пресечения как содержание под стражей, нежели домашний арест. Учитывая международный опыт, обширное применение домашнего ареста в качестве альтернативной строгой меры пресечения позволит сэкономить денежные средства, выделяемые из государственного бюджета, эффективно решать вопросы социальной адаптации подозреваемых либо подсудимых. На сегодня существует ряд нерешенных вопросов, связанных с избранием мер пресечения в виде домашнего ареста и содержания под стражей. При избрании органами уголовного преследования мер пресечения в виде домашнего ареста в отношении подозреваемого либо подсудимого, возникают сложности с выездом в учебное учреждение, пребывание в больнице, проживание в арендной квартире, установление круга близких родственников и знакомых лиц, до сих пор сама процедура реализации домашнего ареста полностью не урегулирована. Тем самым при избрании уполномоченными органами меры пресечения в виде содержания под стражей в досудебном процессе возникает множество вопросов, связанных с осуществлением оперативно-розыскной деятельностью, сбором доказательственной базы и предупреждением совершения других уголовных правонарушений в следственном изоляторе (далее — СИЗО).

Методы и материалы исследования

Исследование института как мера пресечения, в частности, содержание под стражей и домашний арест, основывалось на научных результатов исследования известных ученых и правоведов, также на эмпирический материал и статистические данные, монографии и учебно-методические пособия. Тем самым проведенное глубокое и всестороннее исследование проблемы избрания и дальнейшего исполнения мер пресечения в виде домашнего ареста либо содержания под стражей предоставило возможность провести всеобщий анализ правоприменительной деятельности органов, непосредственно участвующих в уголовном процессе, а также разработку научно обоснованных рекомендаций и предложений, направленную на совершенствование законодательства в сфере действующего уголовно-процессуального законодательства и самого Закона РК «О порядке и условиях содержания специальных помещений в специальных учреждениях, обеспечивающих временную изоляцию лиц от общества».

Методологическая основа проведенного исследования заключается в применении методов системного метода познания и диалектики как общенаучных методов познания, к тому же ряда других научно-научных методов: статистического анализа, формально-логического, исторического, сравнительно-правового, системно-юридического анализа и др. С учетом сложившейся ситуации в пенитенциарной системе необходимо уделять должное внимание вопросу недопущения нарушения личных прав и свобод, указанных в Конституции РК, в отношении которых избрана мера пресечения как домашний арест и содержание под стражей. В этой связи организационно-процессуальные аспекты широкого применения домашнего ареста в виде альтернативы содержанию под стражей являются весьма актуальными и требуют более детального научного изучения.

Результаты и обсуждение

Закон XII таблиц Византийского императора Юстиниана систематически регулировал индивидуально-публичные отношения, которые относились к основным нормативным источникам в древнеримском законодательстве. Учитывая наличие юридического формализма в законодательстве того времени, они обязывали людей не только строго выполнять требования закона, но и решать спорные вопросы на месте, возникшие по уголовным делам среди общества. В Законе императора XII таблиц, регулировавшем общественные отношения, встречаются несколько правовых понятий, связанных с преступной деятельностью, например, «furtum» — это деликт, заключающийся в хищении чужого имущества в надежде получить для себя прибыль. А «furtum manifestum», то есть явная кража, счита-

ется деликвентом при хищении чужого движимого имущества любым способом задержанного на месте преступления или при задержании непосредственно после хищения предмета (*cum corpore delicti*). В таком случае, если кража была совершена в ночное время либо в дневное время, если правонарушитель проявлял сопротивление оружием, то владелец имел полное право убить деликвента на месте [4]. В общем, можно увидеть, как рассматривались спорные вопросы, вызванные с преступными действиями, возникшими в обществе в тот период времени. Даже обвиняемый был приговорен к публичному наказанию «за преступные действия, совершенные не только перед потерпевшим, но и на основании совершенного преступного деяния (*poena publica*), которое состояло в виде смертной казни или лишения свободы или лишения гражданства, или телесных наказаний, либо даже конфискации имущества, приносящего казенную пользу государству [4; 218]. В доисторические времена Петра I строились специальные отряды тюрем. Специально для политических и религиозных преступников использовались раскопки. Но основная часть тюрем состояла из деревянных домов. В то время они предназначались для раздельного содержания преступников, совершивших преступление, и тех, кто погасил задолженность. Для арестованных характерно было носить принудительно кандалы, наручники, плечевые ремни. Задержанных содержали под стражей вместе с осужденными, и даже были случаи, когда содержали вместе мужчин с женщинами. Это подтверждает отсутствие общих правил содержания заключенных для всех тюрем [5].

На сегодняшний день, в соответствии с Конституцией Республики Казахстан, основные права и свободы человека признаются и гарантируются [6] и могут быть ограничены только в порядке и на основаниях, прямо установленных законом. Кроме этого, в соответствии со ст. 9 Пакта Организации Объединенных Наций о гражданских и политических правах, принятого 16 декабря 1966 года, «никто не должен быть принудительно арестован или содержаться в плену. Каждый может лишиться свободы только на основании закона и в соответствии с процедурой, установленной этим законом» [7]. С учетом международного и национального законодательства, в том числе уголовно-процессуального, одним из таких механизмов является процесс применения мер пресечения на первоначальном этапе в виде ограничения свобод, присущих подозреваемому либо обвиняемому.

По мнению известного российского ученого профессора М.С. Строговича, «мера пресечения — это не мера наказания: наказание применяется только к лицу, признанному виновным судом, совершившему преступление, а мера пресечения — к лицу, обвиняемому в совершении преступления, с применением мер пресечения (при привлечении в качестве обвиняемого), которые не оказывают предварительного влияния на применение судом наказания и результат разрешения дела» [8].

В своем диссертационном исследовании С.В. Колоскова, определяя домашний арест, выделяет комплекс ограничений, назначаемых только по решению суда, направленного на достижение основной цели мер пресечения, осуществляемых и контролируемых уголовно-исполнительной инспекцией средствами и силами органа предварительного следствия, уполномоченных осуществлять оперативно-розыскную деятельность, находящихся в производстве уголовного дела [9].

По мнению же известного профессора Ю.Г. Овчинникова, особое назначение меры как домашний арест заключается в обеспечении соответствующего поведения подозреваемого либо обвиняемого с содержанием в условиях называемой «легкой изоляции», то есть с сохранением их же прав как на проживание в своем доме (квартире) с применением определенных (конкретных) ограничений. Таким образом, он предлагает определить две основные формы домашнего ареста: с установлением охраны и назначением полной изоляции от общества и без установления охраны с частичной изоляцией [10].

В соответствии с п. 2 ст. 146 УПК РК предусматриваются одно или несколько ограничений при избрании следственным судьей меры в виде домашнего ареста в отношении подозреваемого, обвиняемого либо подсудимого, обеспечивающие изоляцию поведения от общества [11].

По мнению С.В. Колосковой и Л.М. Фетищевой, данный вопрос не имеет существенного значения: с точки зрения правового режима применения и правовых последствий закон не делает различий между ограничениями и запретами [12].

Содержание под стражей подозреваемого, обвиняемого либо подсудимого за совершение уголовного правонарушения включает случаи, указанные в уголовно-процессуальном законодательстве, и наказание в виде лишения свободы на срок не более пяти лет.

В связи с развитием современного общества существует множество проблем, в частности, криминогенная ситуация несовершеннолетних, изменение качественных и количественных показателей преступности — по этой причине необходимо создать более эффективные меры.

В последнее время наблюдается рост числа преступлений среди несовершеннолетних лиц, на которых оказывают влияние не только социально-экономические сферы, но и, в особенности, психологические факторы. В основе каждого преступления, совершаемого несовершеннолетними, лежит отсутствие надзора со стороны взрослых, беспризорность и низкий уровень морально-психологического воспитания детей. Применение меры пресечения в виде содержания под стражей в отношении несовершеннолетних занимает важное место в досудебном процессе, в этой связи возникает необходимость во всеобщем изучении данного вопроса. Несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого или подсудимого, находящегося в следственном изоляторе, обеспечивают всеми необходимым материально-бытовыми условиями, которые регулируются Законом РК №353-І от 30 марта 1999 г. «О порядке и условиях содержания специальных помещений в специальных учреждениях, обеспечивающих временную изоляцию лиц от общества». В соответствии со ст. 31 этого же Закона предусмотрено раздельное размещение подозреваемого, обвиняемого либо подсудимого в камерах, в частности, говорится, что «в местах, впервые привлекаемых к уголовной ответственности, с лучшей стороны характеризующих взрослых лиц, взрослые и несовершеннолетние содержатся отдельно, не считая задержанных, исключаяющих правонарушения» [13].

В данный момент нахождение в камере может повлиять на несовершеннолетнего, который еще не сформирован преступными умыслами взрослого. Хотя в прошлом подозреваемый, обвиняемый, подсудимый, не имевший криминального опыта, сам по себе характеризовался с лучшей стороны, вместе с этим можно предполагать, что содержание под стражей несовершеннолетнего может способствовать распространению преступной субкультуры [14]. Поэтому считаем целесообразным вместо содержания под стражей несовершеннолетних избрать одну из альтернативных мер пресечения.

Размещение несовершеннолетнего в среде, в которой он живет по принципам преступной субкультуры, или при желании сопровождать его по тем же принципам, будет вынужденным адаптироваться к влиянию внешних факторов. Преступная субкультура — это образ жизни людей, при котором несовершеннолетние, поддерживающие соответствующие законы и традиции, объединяются в преступные группы. Задержанные несовершеннолетние лица, которые ортодоксально исполняют традиции и не встают на путь исправления, вынуждают других несовершеннолетних, находящихся рядом с ними, выполнять свои требования. В этот момент все претензии сопряжены с особо жестоким психологическим насилием, причинением вреда здоровью, угрозами сексуального насилия и даже смерти [15].

По мнению И.Н. Фагманова, «в течение этих двух–трех месяцев несовершеннолетний обвиняемый, содержащийся под стражей в следственном изоляторе, остается в его памяти на протяжении всей жизни, и этот несовершеннолетний не часто совершает рецидив» [16]. Считаем, что высказанная автором позиция верна, но в этот момент возникает вопрос, а в результате нахождения в СИЗО в течение 6 месяцев, если его оправдают в дальнейшем? Конечно, в данной ситуации восстановление физического и морального вреда вызывает определенные трудности.

В соответствии с целью уголовного законодательства назначение наказания несовершеннолетним не является наказанием или возмездием, а является восстановлением социальной справедливости, исправлением осужденного и предупреждением новых уголовных правонарушений. При этом необходимо усилить работу профессионального педагога-психолога, а не со стороны сокамерников взрослых. Во многих случаях даже несовершеннолетний испытывает состояние «фрустрации», которое заключается в том, что он заблуждается во многих нерешенных вопросах своей жизни, сталкивается со многими трудностями, нуждается в профессиональном совете специалиста-психолога и в том, чтобы дать ему хорошую характеристику. В результате анализа многих вопросов касательно административного, организационного и правового характера требует последующего решения.

В условиях формирования негативной и социальной нестабильности, а также усиления террористической и экстремистской опасности для всего общества, со стороны мирных организаций и сообществ, а также отдельных государств ведется интенсивная работа по созданию контртеррористических, разведывательных мер и превентивных механизмов, обеспечивающих эффективную профилактику и пресечение тяжких и особо тяжких преступлений.

Указанные выше обстоятельства характеризуются, с одной стороны, высоким уровнем общественной опасности данной группы преступлений и трудностью в их раскрытии, расследовании и предупреждении. С одной стороны, в борьбе с террористическими и экстремистскими преступлениями внимание законодателя уделяется вопросам правовой регламентации. Наряду с развитием материально-правовых институтов, на наш взгляд, следует обратить внимание на развитие производства уго-

ловно-процессуального и уголовно-исполнительного механизмов в отношении лиц, относящихся к рассматриваемой категории, и связанных с этих уголовных дел.

В этой связи организационно-процессуальный аспект избрания меры пресечения в виде содержания под стражей в отношении лиц, подозреваемых и обвиняемых в совершении террористических актов и экстремизма, требует актуального и детального изучения.

Особо следует отметить, что категория лиц, совершивших указанные преступления, с задержанием в следственном изоляторе пытается совершить действия, влияющие на состояние пенитенциарного учреждения и внутреннюю среду. В частности, подозреваемые, обвиняемые, подсудимые, находящиеся в СИЗО, активно используют псевдорелигиозную идеологию и эффективные средства воздействия. В качестве доказательства этого, в результате опроса Казахстанского института социально-экономической информации и прогнозирования, главным фактором, приводящим к доверию, являются общение и отношения (37,1 %). Вторым по значимости является самостоятельное изучение религиозной литературы (25,3 %), влияние друзей — 12,6 %, традиций в семье — 11,2 % и этнической принадлежности — 6,5 % [17; 32].

Вместе с тем, правовое закрепление процессуальной гарантии защиты прав, свобод и законных интересов физического лица при избрании соответствующей меры пресечения, связанной с изоляцией личности от общества, распространяется и на нарушения той же категории в полном объеме.

Профессор В.И. Радченко затрагивает вопрос о понятии «особая сложность». «Ранее практика правоприменения показала, что к данной категории можно отнести групповые дела, по которым лица, обвиняемые в совершении нескольких видов преступлений, совершали преступления в разных регионах, и по уголовному делу устанавливаются сложные, длительные экспертизы» [18]. В этом случае большое значение в контексте принципа приобретает социальный индикатор террористической или экстремистской деятельности.

По словам профессора Эдварда, «в качестве основного социального признака может быть взят инструмент контроля процесса радикализации, который в большинстве случаев переходит в опасный экстремизм. Зная, что здесь нет правильного пути, любой человек может стать радикализированным, в результате чего насильственные действия приведут к совершению экстремистских действий...» [19].

Дальнейший анализ содержания ст. 32 рассматриваемого закона и практика применения его положений позволяют сделать вывод о том, что указанные категории лиц могут быть лицами, совершившими, например, тяжкое или особо тяжкое преступление, с другими заключенными в случае их помещения отдельно от камеры.

В связи с этим проявляется отсутствие барьеров для распространения в среде сдерживаемых радикальных взглядов и деструктивной идеологии.

Учитывая изложенное выше, мы считаем целесообразным, на наш взгляд, внести ограничения в виде обязательного требования о раздельном содержании лиц, подозреваемых или обвиняемых в совершении акта терроризма и экстремистских преступлений в условиях пенитенциарных учреждений, также дополнение к пп. 2 п. 2 ст. 32 анализируемого Закона. Указанные дополнения необходимо изложить в следующей редакции: «Подозреваемые и обвиняемые в совершении террористических и экстремистских преступлений» [13].

Такой подход формирует соответствующие предпосылки для создания необходимых условий, обеспечивающих личную безопасность самих же участников уголовного процесса, препятствующих дальнейшему совершению уголовных правонарушений, также к противодействию расследованию и судебному рассмотрению уголовных дел, массового распространения террористической и экстремистской идеологии, сокрытию от органов предварительного расследования, прокуратуры, суда и органов, осуществляющих уголовное преследование.

Введение соответствующих условий практической правоприменительной деятельности в данном правовом положении значительно повысит, на наш взгляд, превентивный эффект и практическую целесообразность меры пресечения как содержание под стражей в отношении подозреваемых либо обвиняемых в совершении террористических и экстремистских преступлений, а также эффективность применения иных процессуальных механизмов в решении задач уголовного судопроизводства по уголовным делам и в отношении данной категории.

При этом в целях предупреждения и пресечения актов терроризма, экстремизма и других совместно совершенных преступлений необходимо усилить разведывательную, контрразведывательную,

оперативно-розыскную деятельность и негласные следственные действия в отношении лиц, находящихся в следственном изоляторе.

Сам процесс противодействия преступности в современном обществе состоит из нескольких этапов и принятия конкретных механизмов превентивных мер, одним из направлений которых является выявление и предупреждение преступлений, совершаемых в исправительных учреждениях Казахстана. Даже в некоторых случаях преступная среда в обществе находилась под влиянием самих лиц, находящихся в следственном изоляторе.

В последующем предусматривается осуществление скрытого контроля за осужденными, состоящими на профилактическом учете, как средство индивидуально-профилактического воздействия. Осуществление скрытого надзора за лицами, состоящими на профилактическом учете, предполагает применение оперативными работниками подразделений исправительных учреждений некоторых тактико-технических приемов. Это, прежде всего:

- определение объектов наблюдения и анализ собранных данных;
- выбор места на территории учреждения, необходимого для проведения визуального наблюдения;
- определение времени длительности наблюдения (рекомендуется через каждые 2–4 часа);
- определение способов наблюдения с учетом его субъектов;
- определение меры к расшифровке шифров, препятствующих проводимым мероприятиям;
- признание скрытых действий, свидетельствующих о подготовке к совершению преступления, своевременное использование информации, полученной во время наблюдения;
- корректировка действий подразделений, осуществляющих наблюдение за лицами, состоящими на учете;
- применение закрепления результатов наблюдения за поведением осужденного в письменной, графической и иной форме [20; 10–14].

В досудебном производстве возникает процессуальная необходимость в проведении оперативно-розыскных мероприятий, а также негласных следственных действий в процессе сбора, обработки, исследования и представления доказательств в отношении лиц, находящихся в следственном изоляторе, подозреваемых или обвиняемых в совершении акта терроризма, экстремизма, торговли людьми либо других особо тяжких преступлений.

Таким образом, проанализировав особенности осуществления меры пресечения в виде содержания под стражей, мы пришли к следующим результатам: во-первых, широкое применение на практике следственными органами и следственным судьей альтернативных мер к содержанию под стражей решило бы многие вопросы, что уменьшило бы количество лиц, без затрат каких-либо средств в СИЗО и создало бы возможность избежать совместного содержания несовершеннолетних со взрослыми; во-вторых, совершенствование совместной деятельности органов предварительного следствия и дознания, либо изолятора временного содержания, следственных изоляторов обеспечивает профилактику преступлений; в-третьих, действия, направленные на совершенствование порядка личного содержания подозреваемого, обвиняемого, подсудимого в следственном изоляторе за акты терроризма и преступления экстремизма, приводят к снижению преступности.

Несмотря на ограничение конституционных прав и свобод лиц, находящихся в следственном изоляторе, средства, затраченные на содержание указанных лиц в следственных изоляторах, считаются неоправданными.

Отсюда следует, что, находясь в СИЗО, подозреваемый, обвиняемый или подсудимый испытывает множество трудностей, связанных с проблемами ресоциализации, которые включают:

- сама мысль быть в изоляции от общества;
- разрыв связей с близкими родственниками;
- физическое и психологическое давление со стороны находящихся в одной камере;
- адаптация в криминальной субкультурной среде;
- причины риска заражения опасными для здоровья и неизлечимыми заболеваниями (гонорея, СПИД) и др.

С учетом зарубежного опыта, к примеру, в США использование электронных средств контроля позволяет сэкономить в 4 раза больше затрат по сравнению с исполнением им наказания в тюрьме. Кроме того, в США расходы на электронный мониторинг составляют до 14 долларов в день [21]. А в Австрии расходы на использование электронных средств составляют 50 евро в день, во Франции 30 евро в день [22]. Исходя из этого, как мы видим, использование электронных средств контроля по-

зволит сократить расходы, выделяемые из государственного бюджета, а также облегчить процесс социальной адаптации.

В результате широкого применения института домашнего ареста и пробации в качестве альтернативной меры пресечения к содержанию под стражей приводит к нескольким положительным возможностям, во-первых, к снижению количества подозреваемых, обвиняемых и подсудимых, находящихся в следственном изоляторе, экономии средств и снижению нагрузки.

Во-вторых, использование электронных средств контроля позволяет упростить процесс адаптации подозреваемого, обвиняемого и подсудимого в обществе. В-третьих, использование электронных средств контроля с учетом международного опыта снижает рецидив преступлений. Поскольку этот институт находится на стадии становления, законодатель и уголовно-исполнительная инспекция должны ориентироваться на международную практику, что позволяет совершенствовать законодательство и правоохранительные органы в этой сфере.

Заключение

Применение мер пресечения уполномоченными органами в виде домашнего ареста в уголовном судопроизводстве является альтернативной мерой пресечения содержанию под стражей. Основное применение домашнего ареста либо содержания под стражей состоит в ограничении прав и свобод путем изоляции подозреваемого или подсудимого от общества. Право на свободу, также личную неприкосновенность в уголовном процессе, его гарантии и уровень осуществления защиты являются важнейшими показателями демократизации общества, служащим необходимой предпосылкой становления и развития правового государства. В этой связи необходимо внести изменения и дополнения в законодательство, регулирующие меры пресечения в качестве домашнего ареста и содержания под стражей.

На основе изучения теоретических и практических вопросов законности и правопорядка осуществления мер пресечения в виде домашнего ареста и содержания под стражей можно сделать следующие выводы:

Во-первых, при применении меры пресечения в виде содержания под стражей ограничиваются права и свобода подозреваемого, обвиняемого или подсудимого, тем самым порядок и условия содержания заключенных в следственном изоляторе сходны с исправительными учреждениями. Отсюда практически лишается свободы содержащиеся в следственном изоляторе. Широкое применение домашнего ареста в качестве альтернативной меры пресечения для содержания под стражей может снизить количество подозреваемых, обвиняемых или осужденных, находящихся в следственном изоляторе, сэкономить средства и снизить их нагрузку. Кроме того, широкое использование электронных средств контроля позволяет облегчить процесс адаптации подозреваемого, обвиняемого или подсудимого в обществе. Международный опыт показывает, что использование электронных средств контроля снижает рецидив преступлений.

Во-вторых, повышение эффективности оперативно-розыскной деятельности может произойти только в результате совместной деятельности органов предварительного следствия и дознания с сотрудниками изолятора временного содержания или следственных изоляторов. Это означает, что подозреваемый, обвиняемый или подсудимый, находящийся в СИЗО, продолжает преступную деятельность в результате поиска путей связи с использованием различных методов и приемов. Поэтому в целях раскрытия преступлений осуществляется путем развития совместных мер в оперативно-розыскной деятельности. Отсюда следует, что в пп. 4 п. 1 ст. 100 «содействие в выявлении и раскрытии преступлений, совершенных осужденными до прибытия в учреждение» УИК РК в части считаем необходимым добавить слова «содействие в выявлении и раскрытии преступлений, совершенных подозреваемыми, лицами, являющимися обвиняемыми по делу». Ведь под словом «учреждения», указанным в законе, понимается следственный изолятор в виде пенитенциарного учреждения. Все это вместе с оперативными работниками исправительных учреждений усиливает взаимодействие с оперативно-розыскными работниками других правоохранительных органов;

В-третьих, внесение дополнения в п. 6 ст. 146 УПК РК — это отказ подозреваемого, обвиняемого или подсудимого от применения электронного и другого средства технического контроля, также нарушение режима и ограничений при домашнем аресте.

Таким образом, указанные выше предложения по совершенствованию законодательства, выявленные в действующем уголовно-процессуальном кодексе РК и уголовно-исполнительном кодексе

РК, позволит решить многие вопросы, связанные с применением мер пресечения в виде домашнего ареста и содержания под стражей.

Список литературы

- 1 Ұлт жоспары — бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты кадам. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы. — [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100>. 13.10.2016.
- 2 Генеральная прокуратура Республики Казахстан. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/press-releasy/kazahstan-vnov>.
- 3 Сайт. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/press-releasy/kazahstan-vnov-uluchshil-poziciyu-v-mezhdunarodnom-reytinge-tyuremno>.
- 4 Пухан И. Римское право: базовый учебник / И. Пухан, М. Поленак-Акимовская; пер. с македон.; под ред. В.А. Томсинова. — М.: Изд-во «ЗЕРЦАЛО», 2000. — 448 с.
- 5 Платошина О.А. Содержание под стражей женщин в досоветской России / О.А. Платошина // Человек: преступление и наказание. — 2014. — № 1 (84). — С. 72.
- 6 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылдың 30 тамызында қабылданған. — [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>.
- 7 «1966 жылғы 16 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіге Факультативтік хаттаманы ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 18 наурыздағы № 257 қаулысы. — [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091_. 25.01.2019.
- 8 Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. — М.: Госюриздат, 1958. — 150 с.
- 9 Колоскова С.В. Домашний арест как мера пресечения в современном уголовном судопроизводстве России: доктрина, юридическая техника и правоприменительная практика: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.09 — «Уголовный процесс» / С.В. Колоскова. — М., 2014. — 32 с.
- 10 Овчинников Ю.Г. Домашний арест как мера пресечения в уголовном процессе: науч.-метод. пос. / Ю.Г. Овчинников. — М.: Юрлитинформ, 2006. — 192 с.
- 11 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі. 2014 жылғы 4 шілдедегі №231-V ҚРЗ. — [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>. 27.10.2017.
- 12 Колоскова С.В. Применение домашнего ареста в качестве меры пресечения в уголовном судопроизводстве России / С.В. Колоскова, Л.М. Фетищева // Юридическая наука и правоохранительная практика. — 2013. — № 9. — С. 137–144.
- 13 «Адамдарды қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін арнаулы мекемелерде, арнаулы ұйжайларда ұстау тәртібі мен шарттары туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 30 наурыздағы №353-І Заңы. — [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000353_. 15.02.2019.
- 14 Анисимов А.А. Ювенальное право: учеб. для вузов / А.А. Анисимов, С.А. Буданов, В.Ф. Воробьев и др. — М.: Юстицинформ, 2005. — 317 с.
- 15 Тумалевич Н.Г. Криминализация личности несовершеннолетнего в условиях содержания под стражей / Н.Г. Тумалевич // Виктимология. — 2018. — № 3 (17). — С. 59–62.
- 16 Фагманов И.Н. Некоторые вопросы, возникающие перед органами предварительного следствия, дознания и судом при избрании меры пресечения в отношении несовершеннолетних / И.Н. Фагманов // Проблемы правовой защиты общечеловеческих ценностей в современной России: матер. Всеросс. науч.-практ. конф. — Уфа, 2005. — Ч. 3. — С. 255.
- 17 Международная тюремная реформа в Центральной Азии: исследование «Вопросы радикализации осужденных и насильственного экстремизма в местах лишения свободы в Казахстане» / Penal Reform International (Международная тюремная реформа) в Центральной Азии. — Астана, 2017. — 34 с.
- 18 Уголовный процесс: учеб. для юрид. высш. учеб. завед. // под ред. В.И. Радченко. — М.: «Юридический дом "Юстицинформ"», 2003. — 752 с.
- 19 Edward L. Extremism and social learning / L. Edward, Cass Glaeser, R. Sunstein // Journal of Legal Analysis. — 2009. — Vol. 1. — P. 263-324.
- 20 Гончаров А. Использование технических средств при обеспечении режима и организации надзора за осужденными / А. Гончаров // Ведомости уголовно-исполнительной системы. — 2009. — № 4. — С. 10–14.
- 21 Пертли В.А. Применение уголовно-правовых мер без изоляции от общества: исторический опыт и современность / В.А. Пертли. — М.: Изд-во Межд. юрид. ин-та, 2010. — 200 с.
- 22 Домой — за решетку. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // <http://www.rg.ru/2008/12/29/aresty.html>. 23.07.2019.

Б.М. Сматлаев, Е.К. Даурембеков

Қылмыстық сот ісін жүргізуде ұйқамақ және қамауда ұстау түріндегі бұлтартпау шараларын қолданудың кейбір сұрақтары

Мақалада сотқа дейінгі процеске қатысушы субъектілер арасындағы қылмыстық-процестік және қылмыстық-атқарушылық қатынастарды реттеуге бағытталған қолданыстағы халықаралық және ұлттық заңнаманы ескере отырып, ұйқамақ немесе күзетпен ұсталған адамдардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының бұзылуына жол бермеу процесіне ерекше назар аударылған. Осыған байланысты күдіктіге, айыпталушыға немесе сотталушыға қатысты қылмыстық қудалау органдары және тергеу судьясын ұйқамаққа алу және күзетпен ұстау түріндегі бұлтартпау шараларын таңдау процедурасына жан-жақты талдау жүргізілген. Атап айтқанда, бұлтартпау шаралары ішінде үйде қамақта және күзетпен ұстауды таңдау бойынша статистикалық көрсеткіштерді талдай отырып, бірқатар себептер мен жағдайларға байланысты қамауда ұстаудың балама алдын алу шарасын қолдану қажеттілігі туындайды. Нәтижесінде бұл бізге пенитенциарлық жүйедегі жүктемені азайтуға, күдіктіні, айыпталушыны немесе сотталушыны тергеу изоляторында ұстауға бөлінген бюджет қаражатын үнемдеуге, кейіннен әлеуметтік бейімделуге байланысты кейбір мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Осы бағытта қолданыстағы ұлттық заңнаманы «Адамдарды қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін арнайы мекемелерде арнайы үй-жайларды ұстау тәртібі мен шарттары туралы» Заңының ережелері мен ҚР Қылмыстық-процестік кодексі деңгейінде талдау орын алады. Қолданыстағы нормативтік дереккөздерді, оқу-әдістемелік және ғылыми әдебиеттерді, статистикалық-құқықтық тәсілдерді жалпылау мен жан-жақты талдауға сүйене отырып, мақала мазмұнында авторлардың ұйқамақта және қамауда ұстау түріндегі бұлтартпау шараларын қолданудың қылмыстық іс жүргізу тетіктерін жетілдіру бөлігіндегі ұсыныстары көрініс тапты. Аталған ұсыныстар, авторлардың пікірінше, Қазақстанның сотқа дейінгі іс жүргізуінде ұйқамаққа алу түріндегі бұлтартпау шарасын дамытудың нақты процестік механизмдерді әзірлеумен байланысты.

Кілт сөздер: ұйқамақ, күдікті, айыпталушы, сотталушы, тергеу судьясы, тергеу изоляторы, күзетпен ұстау, пробацациялық бақылау, терроризм актісі.

B.M. Smatlaev, Ye.K. Daurembekov

Some issues of the application of preventive measures in the form of house arrest and detention in criminal proceedings

Taking into account the current international and national legislation aimed at settling criminal procedural and penal enforcement relations between the participating entities in the pre-trial process, special attention is paid to the process of preventing violations of the constitutional rights and freedoms of persons under house arrest or detention. In this regard, a comprehensive analysis is being carried out of the procedure for choosing preventive measures in the form of house arrest and detention by the criminal prosecution authorities and the investigating judge in relation to the suspect, accused or defendant. Analyzing statistical indicators on the selection of preventive measures, in particular house arrest and detention, there is a need to apply an alternative measure of restraint to detention, which is explained by a number of reasons and conditions. As a result, this will allow us to reduce the workload in the penitentiary system, save budget funds allocated for the maintenance of a suspect, accused or defendant in a pre-trial detention center, and solve some issues related to social adaptation in the future. In this direction, there is an analysis of the current national legislation at the level of the provisions of the Criminal Procedure Code and the Law of the Republic of Kazakhstan "On the procedure and conditions for the maintenance of special premises in special institutions providing temporary isolation of persons from society". Based on the generalization and comprehensive analysis of existing regulatory sources, educational, methodological and scientific literature, statistical and legal approaches, the content of the article reflects the position of the authors regarding the improvement of criminal procedural mechanisms for the application of preventive measures in the form of house arrest and detention. These proposals are related, according to the authors, to the development of clear procedural mechanisms for the development of a preventive measure in the form of house arrest in pre-trial proceedings in Kazakhstan.

Keywords: house arrest, suspect, accused, defendant, investigating judge, pre-trial detention center, detention, probation control, act of terrorism.

References

- 1 Ult zhosparı — bes institutsionaldyq reformany zhuzege asyru zhonindegi 100 naqty qadam. Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin 2015 zhylygy 20 mamyrdagı bagdarlamasy [National Plan — 100 concrete steps to implement five institutional reforms. The program of the President of the Republic of Kazakhstan dated May 20, 2015]. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100>. 13.10.2016 [in Kazakh].

- 2 Generalnaia prokuratura Respubliki Kazakhstan [Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan]. Retrieved from <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/press-releasy/kazakhstan-vnov> [in Russian].
- 3 Sait [Website]. Retrieved from <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/press-releasy/kazakhstan-vnov-uluchshil-poziciyu-v-mezhdunarodnom-reytinge-tyuremnogo> [in Russian].
- 4 Pukhan, I., & Polenak-Akimovskaja, M. (2000). *Rimskoe pravo: bazovyi uchebnik* [Roman Law: a basic textbook]. V.A. Tomsinov (Ed.). (Transl.). Moscow: Izdatelstvo «ZERTSALO» [in Russian].
- 5 Platoshina, O.A. (2014). *Soderzhanie pod strazhei zhenshchin v dosovetskoj Rossii* [Detention of women in pre-Soviet Russia]. *Chelemek: prestuplenie i nakazanie — Man: crime and punishment*, 1 (84), 72 [in Russian].
- 6 Qazaqstan Respublikasynyn Konstitutsiiasy. 1995 zhyldyn 30 tamyzyn da qabyldangan [The Constitution of the Republic of Kazakhstan. Adopted on August 30, 1995]. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>. 18.02.2019 [in Kazakh].
- 7 «1966 zhyly 16 zheltoqsandagy Azamatyq zhane saiasi quqyqtar turaly khalyqaralyq paktige Fakultativtik khattamany ratifikatsiialau turaly» Qazaqstan Respublikasy Zanyryn zhubasy turaly» Qazaqstan Respublikasy Ukimetinin 2008 zhyldy 18 nauryzdagy N 257 qaulysy [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 18, 2008 No. 257 “On the draft Law of the Republic of Kazakhstan” On ratification of the Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966”]. Retrieved from http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091_. 25.01.2019 [in Kazakh].
- 8 Strogovich, M.S. (1958). *Kurs sovetskogo ugolovnogogo protsesssa* [The course of the Soviet criminal process]. Moscow: Gosiurizdat [in Russian].
- 9 Koloskova, S.V. (2014). *Domashnii arest kak mera presetsheniia v sovremennom ugolovnom sudoproizvodstve Rossii: doktrina, yuridicheskaia tekhnika i pravoprimenitelnaia praktika* [House arrest as a preventive measure in modern criminal proceedings in Russia: doctrine, legal technique and law enforcement practice]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 10 Ovchinnikov, Yu.G. (2006). *Domashnii arest kak mera presecheniia v ugolovnom protsesse: nauchno-metodicheskoe posobie* [House arrest as a preventive measure in criminal proceedings: a scientific and methodological guide]. Moscow: Yurliinform [in Russian].
- 11 Qazaqstan Respublikasynyn Qylmystyq-protsestik kodeksi. Qazaqstan Respublikasynyn Kodeksi. 2014 zhyldyn 4 shildedegi N 231-V QRZ [Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. The Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231]. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>. 27.10.2017.
- 12 Koloskova, S.V., & Fetishheva, L.M. (2013). *Primenenie domashnego aresta v kachestve mery presecheniia v ugolovnom sudoproizvodstve Rossii* [The use of house arrest as a preventive measure in criminal proceedings in Russia]. *Yuridicheskaiia nauka i pravookhranitelnaia praktika — Legal science and law enforcement practice*, 9, 137–144 [in Russian].
- 13 “Adamdardy qogamnan uaqytsha oqshaulady qamtamasyz etetin arnauy mekemelerde, arnauy uizhailarda ustau tartibi men sharttary turaly” Qazaqstan Respublikasynyn 1999 zhyldy 30 nauryzdagy N 353-I Zany [On the procedure and conditions for detention of persons in special institutions, special rooms providing temporary isolation from societies. The Law of the Republic of Kazakhstan dated 30 March, 1999 No. 353-I]. Retrieved from http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000353_. 15.02.2019 [in Kazakh].
- 14 Anisimov, A.A., Budanov, S.A., & Vorobev V.F. et al. (2005). *Yuvenalnoe pravo: uchebnik dlia vuzov* [Juvenile law: textbook for universities]. Moscow: Yustitsinform [in Russian].
- 15 Tumalevich, N.G. (2018). *Kriminalizatsiia lichnosti nesovershennoletnego v usloviakh sodержaniia pod strazhei* [Criminalization of the identity of a minor in custody]. *Viktimologïa — Victimology*, 3 (17), 59–62 [in Russian].
- 16 Fagmanov, I.N. (2005). *Nekotorye voprosy, vznikaiushchie pered organami predvaritelnogo sledstviia, doznaniia i sudom pri izbranii mery presecheniia v otnoshenii nesovershennoletnikh* [Some issues that arise before the bodies of preliminary investigation, inquiry and the court when choosing a preventive measure against minors]. *Problemy pravovoi zashchity obshchechelovecheskikh tsemmostei v sovremennoi Rossii: materialy Vserossiiskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii — Problems of legal protection of universal values in modern Russia: materials of the All-Russian Scientific and Practical Conference*, 3, 255. Ufa [in Russian].
- 17 (2017). *Mezhdunarodnaia tiuremnaia reforma v Tsentralnoi Azii: issledovanie «Voprosy radikalizatsii osuzhdennykh i nasilstvennogo ekstremizma v mestakh lisheniia svobody v Kazakhstane»* [International prison reform in Central Asia: research “Issues of radicalization of convicts and violent extremism in places of detention in Kazakhstan”]. *Penal Reform International (Mezhdunarodnaia tiuremnaia reforma) v Tsentralnoi Azii — Penal Reform International (International Prison Reform) in Central Asia*. Astana [in Russian].
- 18 Radchenko, V.I. (Ed.). (2003). *Ugolovnyi protsess: uchebnik dlia yuridicheskikh vysshikh uchebnykh zavedenii* [Criminal procedure: textbook for law institutions of higher education]. Moscow: «Yuridicheskii dom “Yustitsinform”» [in Russian].
- 19 Edward, L. Glaeser, Cass, & R. Sunstein. (2009). *Extremism and social learning*. *Journal of Legal Analysis*, Vol. 1, 263-324.
- 20 Goncharov, A. (2009). *Ispolzovanie tekhnicheskikh sredstv pri obespechenii rezhima i organizatsii nadzora za osuzhdennymi* [The use of technical means in ensuring the regime and organization of supervision of convicts]. *Vedomosti ugolovno-ispolnitelnoi sistemy — Sheets of the penal enforcement system*, 4, 10–14 [in Russian].
- 21 Pertli, V.A. (2010). *Primenenie ugolovno-pravovykh mer bez izoliatsii ot obshchestva: istoricheskii opyt i sovremennost* [Application of criminal law measures without isolation from society: historical experience and modernity]. Moscow: Izdatelstvo Mezhdunarodnogo yuridicheskogo instituta [in Russian].
- 22 *Domoi — za reshetku* [Home — behind bars]. Retrieved from <http://www.rg.ru/2008/12/29/aresty.html>. 23.07.2019 [in Russian].

<https://doi.org/10.31489/2023L4/76-87>

ӘОЖ 34:656

Р.А. Токатов*, А. Сабыржан

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
(E-mail: tokatov77@mail.ru, alisher-aliev-79@mail.ru)

Қазіргі геосаяси жағдайда логистикалық қатынастарды қалыптастыру тиімділігі, мәселелері және оларды құқықтық реттеу

Мақаланың мақсаты — Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетінің экономикалық және құқықтық аспектілерін зерттеп, мемлекетке оның экономикалық тиімділігі мен оны құқықтық реттеу тетіктерінің мүмкіндіктерін айқындау. Сонымен қатар ғылыми зерттеудің іргелі және қолданбалы, құқықтық салыстыру, құқықтық статистикалық, жүйелік, логикалық, функционалдық әдістері қолданылған. Авторлар Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетін анықтаудың басты бағыттары мен құқыққолдану тәжірибесін дамытуды және шетелдік тәжірибелерді зерттеп, тиімді экономикалық және құқықтық тетіктер енгізу үшін Қазақстанның заңнамасындағы құқықтық негіздерді қарастырған. Еліміздің көлік-транзиттік әлеуетін дамыту арқылы отандық экономикаға пайда әкелуге негіз болған мән-жайларды зерттеу арқылы олардың дамуына ыңғайлы мүмкіндік беретін заңды жағдай қалыптастыру тетіктері мен бағыттары зерттелген. Зерттеу нәтижесінде Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетін дамыту арқылы мемлекетке келетін қыруар пайда табу үшін еліміздің аумағы арқылы өтетін халықаралық көліктік дәліздерді дұрыс әрі тиімді пайдалануды реттейтін құқықтық негіздер құру қажет деген тұжырымдама жасалған. Көлік-транзит әлеуетін дамытуда тиімсіз құқықтық тетіктер құқықтық нормалардың қолданылуына мүмкіндік бермейді. Сол себепті Қазақстанның халықаралық жүк тасымалына қызмет ететін логистикалық қатынастарды құқықтық реттеу негіздерін түпкілікті қарастырып, осы бағыттағы ғылыми зерттеу жүргізуге ерекше назар аудару дәл қазіргі кезеңде өте маңызды. Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетін дамыту үшін жасалып жатқан мемлекеттік шаралардың жүзеге асырып, нәтижесінде әлеуметтік-экономикалық дамуға негіздер жасалуы зерттеудің тәжірибелік маңызы болмақ. Зерттеу нәтижелері Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетін толық пайдалану үшін халықаралық жүк тасымалдауға логистикалық қызметтер көрсету саласындағы қатынастарды жетілдіруге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: логистика, көлік, транзит, әлеует, құқық бұзушылықтың алдын алу, теміржол көлігі, географиялық орын, теңіз порттары, автомобиль жолдары, көлік инфрақұрылымы, релокант.

Kipicne

Зерттеуге алынып отырған тақырыптың өзектілігі логистикалық қатынастарды құқықтық реттеуді жетілдіру арқылы Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетін дамытуға бағытталған мәселелерді қарастырады. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Стратегиялық маңызы бар міндеттің бірі — көлік-логистика саласының әлеуетін толық пайдалану. Қазір әлемде жаңа экономикалық кеңістік қалыптасып жатыр. Қытайдан Еуропаға, Ресейге, Орталық Азияға және осы аймақтардан Қытайға жіберілетін тауар көлемі айтарлықтай көбейеді деген болжам бар. Қазақстан солтүстік пен оңтүстікті, батыс пен шығысты байланыстыратын жаһандық

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: tokatov77@mail.ru

жолайрықта орналасқан. Бұл біздің елімізге зор мүмкіндік беріп отыр. Сондықтан көлік-логистика саласы экономикамызды алға бастайтын басты күштің біріне айналуға тиіс» деген болатын [1]. Қазіргі таңда Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетін дамыту мемлекет дамуына аса күрделі демеу беретін бірегей салалардың негізгісі болмақ. Біз тек шикізатқа байланған ел болып қалмай, мемлекетке пайда әкелетін қолда бар барлық салаларды жетілдіруге міндеттіміз.

Орталық Азия елдерінің транзиттік экономикасы — бұл энергияны, жүк және жолаушылар ағындарын өткізуден және энергияны транзиттік тасымалдау, жүктер мен жолаушыларды тасымалдау бойынша қызметтер көрсетуден түсетін түсімдер осы аумақтағы билік, шаруашылық жүргізуші субъектілер мен халық кірістерінің едәуір бөлігін, олардың әл-ауқатының негіздерінің бірін құрайтын шаруашылық жүйесі [2; 10]. Француз экономика тарихшысы Ф. Бродель заманауи капиталистік жүйенің қалыптасуындағы, Еуропа мемлекеттерінің өнеркәсіптік дамуындағы алыс қашықтықтағы сауданың үлкен рөліне назар аударады. Ол «осы индустрияландыру процесін жандандыратын, қалыптастыратын, бағындыратын және оның көмегімен өсетін капитализмнің қалыптасуында басым, анықтаушы негізгі рөл түрде сыртқы сауда болып табылады, дегенмен оның жалпы көлемі салыстырмалы түрде аз», – деп атап көрсетеді [3; 308]. Алыс қашықтықтағы сауда — кең ауқымды экономика, яғни жоғары пайда деңгейіне көшу қажет. Ұзақ жүзу, тұрақты керуендер белсенді және тиімді капитализмді ұсынатындығы ақиқат», – дейді [4; 572].

Транзиттік экономиканың қалыптасуы мен тиімді жұмыс істеуі үшін мемлекеттер мен халықтар табиғи-географиялық тұрғыдан тиімді аумақтарды иемденуге, иеленуге және сақтауға, бағынысты шекараларды басқа халықтармен байланысқа дейін кеңейтуге, маңызды көлік нүктелеріне шығуға бағытталған айтарлықтай күш салуы керек. Бұдан басқа, көлік-транзиттік қызметтен түсетін кірістерді генерациялаудың, иемденудің, бөлудің және аумақ бойынша тауарларды өткізудің институционалдық жүйесін қалыптастыру қажет. Сауда қызметінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша қызметтер көрсетуге, сондай-ақ баждар мен салықтарды алуға, ілеспе өндірістерді дамытуға мүмкіндік беретін халықаралық сауданың негізгі нүктелерін бақылауды белгілеу аса маңызды болды. Алыс қашықтыққа теңіз тасымалы саласында: бұғаздар, аралдар, өзендердің сағалары, ыңғайлы айлақтар — кемелердің қозғалысын реттеу және олардан алым жинауды жеңілдету мақсатында стратегиялық бақылау маңызды рөл атқарды. Жүктерді және жолаушыларды тасымалдау қауіпсіздігін қамтамасыз етуге үлкен мән берілуге тиіс. Сауданың халыққа әкелетін байлығы — олар сауда жолдарын пайдаланатындардың барлық салаларын кедендік төлемдер және басқа да алымдар ретінде қабылдады [5].

Осы орайда Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетін дамыту мақсатында отандық және шетелдік тәжірибелерді анықтау арқылы мемлекет дамуына тигізетін пайдасының алатын орны мен маңызын зерттеу аса орынды әрі дұрыс заман талабына сай қадам деп ойлаймыз. Мақала қазіргі таңда Қазақстан көлік-транзиттік әлеуетін дамытудың қолайлы жақтарымен тиімділігін әлемдік тәжірибеде кеңінен қолданылып отырған технологиялармен қатар осы саланың келте тұстарын анықтап, сол түйінді шешуге бағытталады. Осы бағыттағы шетелдік тәжірибелер қарастырылып, қазақстандық логистика саласындағы қатынастардың өркендеу мәселелеріне талдау жасалған. Зерттеу мақсаты — Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетін дамыту мүмкіндіктерін қарастыру. Қойылған мақсатқа жету үшін келесі мәселелерді ашып, нақтылау және түсіндіру зерттеу міндеттері алға қойылып отыр:

- Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетін дамытудың негізгі мәнін қарастыру;
- Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетін дамытудағы экономикалық тиімділігін анықтау;
- Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетін дамытуда оның әлді және осал тұстарын анықтап, негізді зерттеулерді кеңінен талқылау;
- Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетін дамытуға қатысты мәселені елімізде толық зерттелмеген тақырыптар қатарына жатқызуға болады. Негізінен шетелдік зерттеушілердің нәтижелері мен шетелдік тәжірибелер кеңінен қарастырылған.

Қол жеткізген нәтижелер. Экономикалық және құқықтық зерттеу негізіндегі Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуеті қарастырылған. Қазақстанның логистикалық жүйесінің басымдықтары мен осал тұстары ашылған. Шетелдік тәжірибелер зерттеліп, Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетін толыққанды қолданысқа енгізу үшін Қазақстанның заңнамасындағы негіздер зерттелген.

Әдістер мен материалдар

Зерттеудің әдіснамалық және материалдық негізі ретінде Г.А. Ильясова, В.А. Цветков, К.Х. Зоидов, А.А. Медков, Ф. Бродель, Б. Аннамередов, С.В. Дохолян сияқты отандық және шетелдік

ғалымдардың, ізденушілер мен тәжірибе мамандарының, Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуеті мәселесіне арналған ақпараттарынан алынды.

Мақалада зерттеу әдістері ретінде зерттеуде ғылыми зерттеудің фундаменталды және қолданбалы, құқықтық салыстыру, құқықтық статистикалық, жүйелік, логикалық, функционалдық әдістер талаптары мен қағидаларының жиынтығына қатысты талдау, топтау, жалпылау, жүйелеу, салыстыру, индукция және дедукция әдістері қолданылды.

Нәтижелер және талқылаулар

Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен теориялық маңыздылығы қарастырылған мәселе бойынша материалдар мен дәйектерді жинақтап, жүйелеп Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуеті жан-жақты талдап, отандық және шетелдік тәжірибе жетістіктері талаптарына сәйкестігін қарастыруға байланысты зерттеулер жүргізу болып отыр.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы бұл зерттеудің материалдарын заңгер оқытушылар, студенттер мен ізденушілер, тікелей тәжірибемен айналысатын заңгер мамандары өз тәжірибелерінде қолдана алатындығында. Сонымен қатар, зерттеу тұжырымдары мен нәтижелері, ұсыныстары заң шығармашылықты жетілдіру тәжірибесіне де оң үлесін қосары сөзсіз.

Көлік ел экономикасының маңызды құрамдас бөлігі ретінде мемлекетіміздің негізгі стратегиялық объектілерінің бірі болып табылады. Әсіресе кең, байтақ жері бар және Еуразияның орталығы ретінде геосаяси мәнге ие Қазақстан Республикасы үшін өте жоғары рөл атқарады. Шаруашылықтың инфрақұрылымдық саласы ретінде көлік жүктер мен жолаушыларды тасымалдап жеткізуді қамтамасыз ете отырып, экономика салаларының біртұтастығын қамтамасыз етеді. Кейінгі кезде нарықтық қатынастарды дамытуға және көлік жүйесінде бәсекелестікті дамытуға бағытталған экономиканы жандандыру нәтижесінде одан әрі ілгерілеуге нақты алғы шарттар жасалды. Соңғы онжылдықта Қазақстанда нарықтық талаптарға бейімделген көліктік қызмет көрсету нарығы қалыптасты. Алайда еліміздің көлік жүйесінің қуатты әлеуеті, соның ішінде Қазақстанның аумағы арқылы өтетін халықаралық мүмкіндігі әзірше жеткілікті тиімді пайдаланылмайды. Осы аталған мәселелерді шешу мақсатында ҚР мемлекеттік көлік саясатының тұжырымдамасында айтылған негізгі басымдықтардың бірі Қазақстан көлік кешенін халықаралық көлік жүйесіне кіргізу және елдің транзиттік әлеуетін дамыту [6].

Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетін зерттеуді жалпы логистика және оның түсінігінің табиғатын анықтау бұл тақырыпты жан-жақты зерттеуге жол ашады. «Логистика» термині гректің «логистика» сөзінен шыққан, ол «ойлау, есептеу, орындылық» дегенді білдіреді. Рим империясында бұл термин «азық-түліктің таралуы» деп түсіндірілді. Византияда логистика әскери жабдықтауды ұйымдастыру және әскерді басқару тәсілі ретінде қарастырылды. Тарихи тұрғыдан алғанда, логистика тәжірибелік қызмет ретінде әскери істің арқасында дамыды. Біздің дәуіріміздің бірінші мыңжылдығында бірқатар елдердің әскери лексиконында тасымалдауды басқару, әскерді қаруландыру, әскерлерді жоспарлау және материалдық ресурстармен қамтамасыз ету, қорларды ұстау қызметі логистикамен байланысты болды. XX ғасырдың басында логистика әскери ғылым болып саналды. Логистикалық қағидалар мен үлгілер бірінші және екінші дүниежүзілік соғыстарда кеңінен қолданылды. Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде логистика АҚШ армиясында материалдық-техникалық жабдықтауда белсенді пайдаланылды, бұл әскери өнеркәсіптің, артқы және алдыңғы қатарлы жабдықтау базалары мен көліктің нақты өзара әрекеттесуін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді. Операцияларды, математикалық оңтайландыруды, желілік үлгілерді және әскери салада өзінің тиімділігін көрсеткен қолданбалы математиканың басқа әдістерін зерттеуге ұқсас, логистика біртіндеп экономикалық тәжірибе саласына көшіп, 1960-1970 жылдары экономикада кеңінен қолданыла бастады [7].

Логистикалық қатынастардың жақсы дамуы ол кез келген қоғамдық қатынастардың жетік дамуының тұтқасы болып табылады. Логистикалық қатынастардың дамуына көптеген жағдайлар себеп, соларға шолу жасар болсақ, олар мынадай жағдайлармен байланысты. Алдымен сатып алу-сату нарығындағы бәсекелестіктің дамуы. XX ғасырдың 60-шы жылдарының басына дейін дамыған нарықтық экономикасы бар елдер тез дамып келе жатқан нарыққа ие болды. АҚШ-та ол жаңа өндірістік технологияларды енгізумен, мамандандудың жоғары деңгейімен, табиғи ресурстардың көптігімен, экономиканы минималды мемлекеттік реттеумен сипатталды. Сатып алушылардың тауарларға деген сұранысы негізінен сатушылардың ұсынысынан асып түсті. Бұл жағдайда менеджменттің негізгі бағыты өнім өндірісіндегі резервтерді іздеуге бағытталды. Тауарлар, өндіріс,

көтерме және бөлшек сауда бір мақсатпен байланысты емес еді, сондықтан өндірушілер бірінші кезекте жаңа тауарлар шығару, өндірісті кеңейту және жетілдіру арқылы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға тырысты. Тауарларды тасымалдау және сақтау, тұтынушыға қызмет көрсетудің әртүрлі түрлерін ұйымдастыру жағдайлары жанданды. Бұл бәсекелестік артықшылықтарды құрудың жаңа жолдарын табу қажеттілігіне әкелді [8].

Кәсіпкерлер тауардың өзіне емес, оны жеткізу сапасына көбірек көңіл бөле бастады. Тауарларды бөлу саласындағы жұмысты жақсарту, мысалы, жаңа тауар шығаруды игеру сияқты үлкен қосымша инвестицияларды қажет етпеді және сонымен бірге өзіндік құнын төмендету, тапсырысты орындау уақытын қысқарту, жеткізудің келісілген кестесін сақтау арқылы жеткізушінің жоғары бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етті. Жеткізу саласына салынған ақша өнім берушінің нарықтағы жағдайына өндіріс саласына салынған қаражатқа қарағанда әлдеқайда күшті әсер ете бастады. Бұл жағдайда жоғары бәсекеге қабілеттілік логистикалық процесті дұрыс ұйымдастыра білуге байланысты болды. Тауарды тиімді бөлетін жеткізушілер тапсырыс құны мен орындалу уақытын төмендетуге қол жеткізді және сонымен бірге тұтынушыға тауарды дәл уақытында, қажетті мөлшерде, сапада және ассортиментте жеткізуге кепілдік берді, бұл бәсекелестікте айтарлықтай артықшылық болды.

1970 жылдардағы энергетикалық дағдарыс логистикалық қатынастардың дамуына жаңа серпіліс берді. Энергия тасымалдаушылардың құнын арттыру кәсіпкерлерді тасымалдау тиімділігін арттырудың жаңа әдістерін іздеуге итермеледі. Дәстүрлі тәсіл көлікті ұтымды ұйымдастыру болды, бірақ бұл энергетикалық дағдарыс жағдайында жеткіліксіз еді. Энергетикалық дағдарыс логистикалық процестің барлық қатысушыларының іс-әрекеттерін үйлестіруге ықпал етті — бұл кәсіпорындардағы материалдық ағындарды басқарудың жаңа тәсілі болды.

Икемді автоматтандырылған өндірістерді құрудағы ғылыми-техникалық прогресс логистикалық қатынастардың жаңа даму жағдайларын серпілтті. Байланыс және информатика саласындағы ғылыми-техникалық прогресс логистикалық қатынастардың дамуына аса зор ықпал әкелген сала болып саналады. Логистикалық басқару идеяларын іс жүзінде іске асыруға мүмкіндік берген байланыс және информатика саласындағы ғылыми-техникалық прогрестің маңызды жетістіктеріне ақпараттық технологиялардың көмегімен логистикалық процестерді басқару мен деректерді беру әрекеттері орын ала бастады. Бұл шикізат пен дайын өнім қозғалысының барлық кезеңдерін бақылауға, материалдық ағындарды басқарудың қолданыстағы схемаларындағы шығындарды анықтауға мүмкіндік берді. Сондықтан кәсіпорындардағы ағындардың барлық түрлерін ұйымдастырудың және басқарудың жаңа, тиімді әдістерін әзірлеу қажеттілігі туындады [8].

Сыртқы экономикалық қызмет ережелерін біріздендіру, оның ішінде шекаралық өткелдерде кедендік рәсімдерден өтуді оңайлату жөнінде шаралар қабылдау қажет болды. Халықаралық тарату орталықтары құрылды, Батыс Еуропа елдерінің экономикаларының интеграциясы жағдайында жүк-қойма пункттері шоғырланды, контейнерлер, жылжымалы құрам және қатынас жолдарының техникалық параметрлері біріздендірілді, тасымалдаудың жаңа технологиялары (мысалы, интермодальды) және ақпаратты өңдеу енгізілді, жүктерді автоматты қарау, қабылдау және адресстеу жүйелері қолданыла бастады.

Осылайша, логистиканың ұғымы қазіргі таңдағы бейнесіне жеткен болатын. XXI ғасырдың басындағы экономикалық, технологиялық және әлеуметтік прогрестердің нәтижесінде логистика өте қарқынды дамып кетті. Логистикалық қатынастардың көптеген түрлері пайда бола бастады, алыс мемлекеттер арасында экономикалық шығындарды түсіру үшін көптеген тиімді амалдар ойластырыла бастады. Көптеген үлкен әрі табысты логистикалық компаниялар шықты. Осының арқасында, қазір әлемде қалыптасқан, әрі тұрақты логистикалық қатынас қалыптасқан.

Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетінің дамытуда орын алатын бірнеше негізгі аспектілері бар, оларға:

1. Қазақстанның көліктік-транзиттік әлеуеті оның географиялық орналасуын және кең көліктік инфрақұрылымын айқындайды. Географиялық орналасуы: Қазақстан Еуразияның орталығында орналасқан, бұл оны стратегиялық маңызды көлік торабына айналдырады. Ол солтүстігінде Ресеймен, шығысында Қытаймен, оңтүстігінде Орталық Азиямен және батысында Батыс Сібірмен шектеседі. Бұл Қазақстанды Еуропа мен Азия арасындағы транзиттің негізгі пунктіне айналдырады.

2. Теміржол көлігі: Қазақстан оны көрші елдермен байланыстыратын тармақталған теміржол желісіне ие. Теміржол магистральдары тауарларды ел аумағы арқылы транзиттік тасымалдауда маңызды рөл атқарады.

3. Автомобиль жолдары: Қазақстанда автомобиль жолдарының желісі де дамыған, еліміздің түрлі өңірлеріне көліктік қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Бұл Қазақстан арқылы автомобиль транзитінің дамуына ықпал етеді.

4. Теңіз порты Қазақстан Каспий теңізіне қол жеткізе алады, бұл теңіз порттары мен су жолдары арқылы транзит үшін мүмкіндіктер ашады. Бұл әсіресе Орталық Азияға және одан теңіз тасымалын қамтамасыз ету үшін өте маңызды.

5. Әуежайлар: Астана мен Алматыдағы халықаралық әуежайлар әуе транзиті үшін мүмкіндіктерді қамтамасыз етеді. Бұл жолаушылар мен жүк тасымалы үшін, сондай-ақ туризм мен бизнес саласын дамыту үшін маңызды.

6. Инфрақұрылымдық жобалар: Қазақстан жаңа жолдар салуды, теміржол желілерін жаңғыртуды және әуежайларды кеңейтуді қоса алғанда, өзінің көлік инфрақұрылымын дамыту бойынша белсенді жұмыс жүргізуде. Бұл инвестициялар елдің транзиттік әлеуетін арттыруға ықпал етеді.

7. Транзиттік дәліздер: Қазақстан «Жаңа Жібек жолы» сияқты түрлі транзиттік жобаларға және елдер мен өңірлер арасындағы көлік байланысын жақсартуға бағытталған басқа да бастамаларға белсенді қатысады.

Бұл факторлар Қазақстанды халықаралық сауда мен ынтымақтастықты дамытуға ықпал ете отырып, маңызды транзиттік хабқа айналдырады.

Қазақстанның транзиттік әлеуетін дамыту бойынша қабылдаған шаралары 2022 жылы Қазақстанның транзиттегі тарихи максимумына 23,2 млн тоннаға қол жеткізуге және контейнерлік транзиттің рекордтық көрсеткішін 1,129 мыңға дейін арттыруға мүмкіндік берді. 2021 жылы барлық дәліздер бойынша Қазақстан аумағы арқылы контейнерлік транзиттің өсуі 2016 жылғы деңгейге карағанда 4,3 есе құрады. Халықаралық консультанттардың деректері бойынша Қазақстан арқылы контейнерлік транзиттің әлеуеті Қытай және Еуропа арасындағы контейнер ағынының 5-8%-ын құрайды [9]. Бұдан әрі біздің елде логистикалық қатынастардың одан әрі даму қарқыны экономиканың сүбелі салаларының біріне айналуына әкеледі. Мәселен ел аумағын немесе интеграциялық білім беруді жүктерді және жолаушыларды транзиттік тасымалдау үшін пайдалану олардың тиімді географиялық жағдайының салдары ғана емес, сонымен қатар қолайлы әлеуметтік-экономикалық жағдайдың, көлік-логистикалық операциялардың техникасы мен технологиясының дамуының, ең алдымен кедендік және басқа да бақылау функцияларын жүзеге асырудың тиімділігін қамтитын қолайлы институционалдық ұйымдық ортаның көрсеткіші болып табылады. Экспорттық-импорттық және транзиттік сауда мен тасымалдардың өзара әсері мен синергетикалық әсеріне назар аударған жөн. Транзитке қызмет көрсету әлемдік тауар алмасуға белсенді қатысумен байланысты болуы тиіс. Транзиттік қызметтің эволюциясы қалалар мен аумақтардың ауыстырып тиеу пункттерінің гүлденуіне және қаңырап қалуына әкелді. Азияда сауданы ынталандыру, жаңа маршруттарды игеру, ескілердің тартымдылығын арттыру, көліктік-транзиттік кірістер беру орындарын құру мақсатында негізгі сауда жолдарында керуен-сарайлар, қоғамдық моншалар мен кеден ғимараттарының құрылысы жүзеге асырылды. Қазіргі уақытта жүктерді транзиттік тасымалдауға қызмет көрсететін осындай ауыстырып тиеу делдалдық, сервистік пункттері көлік-логистикалық орталықтар болып табылады. Көлік-транзиттік қызметтен түсетін табысты ыңғайлы және тиімді иемдену үшін шектеулі және аз жерлерде сауда белсенділігін шоғырландыру қажет. Алайда, бұл талап осындай кірістерді алушылар шеңберін кеңейту қажеттілігіне қайшы келеді. Бұл транзиттік экономикадағы мемлекеттік басқару органдарының жоғары рөлін анықтайды.

Қазақстан Республикасындағы логистикалық қатынастардың деңгейі басқа шет ел мемлекеттерімен салыстырғанда әлдеқайда төмен екені айдан анық. Бұған әртүрлі себептерді атап өтуге болады. Мысалы, инфрақұрылымның дамымауы, бизнеске бағытталған заманауи қоймалардың мүлдем жоқтығы, теміржол және автомобиль жолдары сияқты тиісті көлік паркінің жетіспеушілігі, сапасыз автожолдар, ішкі коммуникациялардың дамымауы және логистика саласындағы мамандардың жетіспеушілігі. Тағы бір отандық нарықта кесе көлденең тұрған мәселе ол — логистикалық операторлардың төмен кәсібилігі және ұсынылатын қызметтер түрінің аздығы. Логистика саласында аса маңызды орын алатын қойма шаруашылығының да жағдайы нашар. Бүкіл Қазақстан бойынша қоймалық жылжымайтын мүлік нарығының сыйымдылығы 2 миллион шаршы метрге тең. Жыл сайын нарықтың 20-25% өсуі болжанады [10].

Ең бәсекеге қабілетті сала — автомобиль көлігі саласы. Алайда, бұл сектордың басты проблемалары жолдардың сапасыздығы және автопаркнің жетіспеушілігі. Сарапшылардың пікірінше, негізгі себеп — Қытай мен Өзбекстан көлік-кеден қақпасындағы автомобильдердің кептелісі,

бақылаудың әлсіздігі. Нәтижесінде, шамадан тыс жүктелген машиналар біздің жолдарымызды бұзады, бұл мемлекеттің инвестицияларын пайдасыз етеді.

Теміржол көлігінде де барлық осы критерийлер өте ақсап тұр. Вагон паркінің жетіспеушілігі және жеткізілімдердің тұрақсыздығы түріндегі ұлттық оператор жұмысының төмен тиімділігі, тарифтердің тұрақты өсуі өндірушілер мен бүкіл экономиканың дамуының нақты тежегіші болып табылады. Вагондардың жетіспеушілігі, қазақстандық өндірушілердің көлемі бірнеше есе өсті, тұтынушылардың қажеттілігі де тасымалға қатысты өсті, міне осының барлығы өзінің кері әсерін көрсетеді.

Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетіне байланысты құқықтық сипаттағы мәселелер бірқатар аспектілерді қамтиды. Төменде кейбір негізгі құқықтық мәселелер келтірілген:

1. Кедендік рәсімдер және бюрократия: Кедендік рәсімдер саласындағы жақсартуларға қарамастан, шамадан тыс бюрократияға және ережелер мен нормативтердің түсініксіз болуына байланысты проблемалар әлі де бар. Бұл транзиттік процесті қиындатып, кәсіпорындар үшін шығындарды арттыруы мүмкін.

2. Нормативтік-құқықтық база: Көлік инфрақұрылымы мен транзиттік маршруттардың кейбір аспектілері қосымша заңнамалық реттеуді немесе нақтылауды қажет етуі мүмкін. Көлік транзиті саласында ашықтық пен заңды тұрақтылықты қамтамасыз ету маңызды.

3. Сапа мен қауіпсіздікті бақылау: Көлік инфрақұрылымының сапасын бақылауға және тасымалдау қауіпсіздігіне байланысты құқықтық аспектілер үнемі назар аударуды қажет етеді. Қауіпсіздік пен сапаның жоғары стандарттарын қамтамасыз ету сенімді сақтау және транзиттік тасымалдарды тарту үшін маңызды.

4. Халықаралық шарттар мен келісімдер: Транзиттік тасымалдау шеңберінде халықаралық шарттар мен келісімдер маңызды болып табылады. Қазақстан жүктер мен жолаушылардың кедергісіз қозғалысын қамтамасыз ететін келісімдерді әзірлеу және қол қою үшін басқа елдермен және халықаралық ұйымдармен белсенді ынтымақтасуға тиіс.

5. Экологиялық стандарттар және тұрақтылық: Экологиялық мәселелер мен тұрақтылыққа көбірек көңіл бөлуді ескере отырып, көлік саласындағы заңдар мен нормативтердің қазіргі экологиялық стандарттарға сәйкес келуі маңызды. Шығарындыларды және көлік қызметінің басқа экологиялық аспектілерін бақылау да маңызды рөл атқарады.

6. Инвестициялық тартымдылық: Көлік инфрақұрылымына инвестицияларды реттейтін заңдар елдің шетелдік инвесторлар үшін тартымдылығына әсер етуі мүмкін. Осы саладағы заңнаманың ашықтығы мен тұрақтылығы табысты инвестициялардың негізгі факторлары болуы мүмкін.

Тағы бір назар аударатын мәселе кедендік рәсімдерге, импорт пен экспорт ережелеріне, сондай-ақ тарифтерге байланысты мәселелер және логистикалық компаниялар шекарадан өту кезінде әртүрлі кедергілерге тап болу деректері жиі кездеседі. Олардың қатарына ықтималдығы жағынан мыналардың кейбіреулерін атап өткіміз келеді.

1. Кедендік баждар мен тарифтер: кедендік баждар мен тарифтер ставкаларындағы өзгерістер тауарлардың импорты мен экспортының құнына әсер етуі мүмкін, бұл логистикалық компаниялар үшін шығындардың өзгеруіне әкеледі.

2. Кедендік рәсімдер және бюрократия: кедендік рәсімдеудің ұзақ және күрделі процедуралары жеткізілімдердің кешігуіне және логистикалық шығындардың өсуіне әкеледі.

3. Тауарлардың жіктелуі: кедендік номенклатураға сәйкес тауарлардың дұрыс жіктелуіне байланысты мәселелер туындауы мүмкін және қосымша тексерулер мен кідірістердің орын алуын туғызады.

4. Кедендік бақылау және инспекциялар: кедендік ережелер мен бақылауды біркелкі қолданбау логистикалық компаниялар үшін белгісіздік тудыруы мүмкін, әсіресе елдің әртүрлі аймақтары әртүрлі тәсілдерді қолданса.

5. Демпингке қарсы қорғау шаралары: басқа елдердің әрекеттеріне жауап ретінде демпингке қарсы баждарды немесе қорғау шараларын енгізу тауарлардың логистикалық ағымына әсер етеді.

6. Кедендік құн және тауарларды бағалау: кедендік құн мен тауарларды бағалауға қатысты келіспеушіліктер туындауы мүмкін, бұл кедендік баждардың мөлшеріне әсер етеді.

7. Электрондық кедендік декларациялау: электрондық декларациялау жүйелерін енгізу және олардың кәсіпорындардың логистикалық жүйелерімен үйлесімділігі техникалық және құқықтық қиындықтар тудыруы мүмкін.

Отандық логистикалық қатынастардың дамуына етене ықпал тигізер келесі жағдай көлік инфрақұрылымның негізгі мәселелеріне жолдардың және көлік желілерінің жағдайын жатқызамыз. Қызмет көрсетудің жеткіліксіздігі және инфрақұрылымның дамымауы логистикалық процестерді баяулатады. Инфрақұрылым және көлік саласында қазіргі таңда өткір тұрған мәселелер қатарына:

1. Ескірген немесе жеткіліксіз дамыған инфрақұрылым логистикалық қатынастар мен көлік компаниялары қатынастарының дамуына үлкен шектеулер тудырады. Жолдардың нашар жағдайы, теміржол және авиациялық маршруттардың жетіспеушілігі және порт инфрақұрылымындағы мәселелердің көп жағдайда қойылатын талаптарға сәйкес келмейтіні.

2. Көлік қауіпсіздігі: қауіпсіздік мәселелеріне жол апаттары, жүк ұрлығы және тауарларды тасымалдау қауіпсіздігіне әсер ететін қылмыстың басқа түрлерімен байланысты қатынастар орын алуы жағдайлары өзінің кері әсерін береді.

3. Экологиялық стандарттар: экологиялық стандарттар мен көлік талаптарын қатаңдату компаниялар үшін қосымша шығындар және көлік құралдарына қойылатын талаптардың өзгеруіне әкеледі.

4. Кедендік және көліктік кедергілер: кедендік рәсімдерге, шекарадағы ұзақ тексерулерге және басқа да көлік кедергілеріне қатысты мәселелер жүктердің қозғалысын бәсеңдетіп, логистикалық шығындарды арттыруы мүмкін.

5. Электрондық жүйелер және цифрлық технологиялар: Көлік және логистика саласында цифрлық технологиялар мен электрондық жүйелердің жеткіліксіз дамуы жүктерді тиімді басқару мен бақылауды қиындатуы мүмкін.

Сақтау және тасымалдау стандарттары: әр саланың тауарларды сақтау және тасымалдау шарттарына өзіндік талаптары бар. Қазақстан Республикасында сақтандыру және тасымалдау стандарттары саласында әртүрлі құқықтық мәселелерге әкеліп соқтыратын жағдайлар қатарына назар аударар болсақ:

1. Жүктерді сақтандыру: тасымалдау процесінде жүктерді жеткіліксіз немесе қанағаттанарлықсыз сақтандыру салдарынан жүктің құнын толық қамтымауды немесе жүктің жоғалуы немесе зақымдануы жағдайында сақтандыру өтемақысын алудың қиындығын қамтуы мүмкін.

2. Жүк және тасымалдау қауіпсіздігі стандарттары: қауіпсіздік стандарттарын сақтау, әсіресе қауіпті жүктерді тасымалдау бөлігінде, басты мәселе болып табылады. Бұл стандарттарды сақтамау ауыр зардаптарға, соның ішінде заңды санкцияларға әкеледі.

3. Құжаттама және келісімдер: тасымалдау құжаттамасының жеткіліксіз немесе түсініксіз болуына байланысты мәселелер туындауы мүмкін. Бұған толық емес немесе дұрыс емес жүк құжаттары, келісімшарттар және даулар туындаған жағдайда қолданылуы мүмкін басқа құжаттармен байланысты мәселелерді көрсетуге болады.

4. Көлік құралдарын сақтандыру: көлік құралдарын сақтандырудың болмауы немесе жеткіліксіздігі логистикалық компаниялар мен тасымалдаушылар үшін қаржылық тәуекелдер тудыруы мүмкін.

5. Электрондық құжаттама: электрондық құжаттама мен цифрлық технологияларға көшу электрондық құжаттар мен қолтаңбаларды тануға байланысты құқықтық мәселелерді де тудыруы мүмкін.

Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетінің тағы бір бағыты логистикалық қауіпсіздік: жүк пен көлік қауіпсіздігіне қатысты заңдар мен ережелер де қиындық тудыруы мүмкін. Бұған сақтандыру талаптары мен тасымалдау кезіндегі қауіпсіздік шаралары кіреді. Қазақстан Республикасында тасымалдардың логистикалық қауіпсіздігі саласында әртүрлі құқықтық мәселелер орын алады. Тасымалдау қауіпсіздігін қамтамасыз ету кезінде назар аударатын мәселелер қатарына:

1. Ұрлық пен тонауға қарсы тұру: тасымалдау процесінде ұрлық пен тонаудың алдын алу шараларының жеткіліксіздігінен жүктерді ұрлау қаржылық шығындар мен қызметкерлердің қауіпсіздігіне қауіп төндіреді.

2. Кедендік бақылау және контрабанда: контрабандаға және шекара арқылы тауарлардың заңсыз қозғалысына байланысты кедендік ережелерді сақтау және жүктерді бақылау заңды қиындықтар тудыруы мүмкін.

3. Орау және жүк қауіпсіздігі стандарттары: тауарлар мен сақтандырудың жоғалуына әкелуі мүмкін; орау және жүк қауіпсіздігі стандарттарын сақтамау салдарынан туатын мәселелер.

4. Киберқауіпсіздік: логистикалық процестердің цифрлық трансформациясы аясында киберқауіпсіздік саласында проблемалар туындауы мүмкін, соның ішінде хакерлік шабуылдар мен деректердің бұзылуы. Логистикадағы сәтті цифрлық трансформация үшін мемлекеттік органдармен белсенді қарым-қатынас жасау, заңнамадағы өзгерістерді қадағалау, құқықтық стратегияларды құру және цифрлық қауіпсіздік пен деректердің құпиялылығы саласындағы стандарттарды сақтау маңызды. Бұл мәселелерді шешу Үкіметтің, бизнес қауымдастықтың және басқа да мүдделі тараптардың келісілген күш-жігерін қажет етуі мүмкін. Сонымен қатар, заңнамадағы өзгерістерді үнемі қадағалап отыру және сәйкесінше логистикалық стратегияларды бейімдеу маңызды.

5. Бақылау жүйесінің тиімділігі: бейнебақылау және бақылау жүйелерінің тиімсіздігі оқиғаларды анықтауды және қауіпсіздік жағдайларын тергеуді қиындатуы мүмкін. Осы проблемалардың алдын алу және шешу үшін логистикалық компаниялар үшін заңдарды белсенді сақтау, заманауи қауіпсіздік технологияларын енгізу, қызметкерлерді оқытуды қамтамасыз ету және тиісті қауіпсіздік және бақылау органдарымен ынтымақтастық орнату тетіктерін нақтылау керек.

Осы мәселелерді шешу Қазақстанның көлік-транзиттік әлеуетін неғұрлым тиімді пайдалануға және халықаралық ынтымақтастық үшін қолайлы орта құруға ықпал етуі мүмкін.

Қорытынды

Қазақстан Республикасындағы логистика саласындағы экономикалық және құқықтық мәселелер әртүрлі болуы мүмкін және осы қызметтің әртүрлі аспектілеріне қатысты болуы мүмкін. Логистикалық қызмет көрсету саласындағы ықтимал экономикалық және құқықтық мәселелерге жалпы шолу жасай отырып, келесі негізгі қорытындыларды ұсынамыз.

Қазіргі таңда отандық логистикалық қатынастардың ішінде аса алаңдатушылық білдіретін кейбір құқықтық мәселелерді көрсеткіміз келеді. Солардың бірі — қазіргі кезде жолаушылардың ең көп наразылық білдіретін мәселесі көлік құралдарының тасымалдауды уақытылы жүзеге асырмауымен байланысты. Көбінесе поезбен тасымалданушы тараптар тасымалдаушының уақытылы жеткізбеу, кешігу мәселелеріне көп наразылық білдіріп жатқанын көреміз. Бұл жөнінде біздің заңнама мәселені келесі нұсқада шешеді: «Жолаушыларды, багажды, жүк-багажды және почта жөнелтілімдерін темір жол көлігімен тасымалдау қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің 2015 жылғы 30 сәуірдегі № 545 бұйрығы сәйкес Қағиданың 15-тарауында былай деп көрсетілген: «Пайдаланылмаған жол жүру құжаттары (билеттер) үшін төлемдерді қайтару тәртібі 263-тармақшасына сәйкес жолаушылар поезының кешіккені үшін айыппұл төлеу жолаушының өтініші бойынша кідірістің әрбір толық сағаты үшін жол жүру құжаты (билеті) құнының үш пайызы мөлшерінде, бірақ жол жүру құжатының (билетін) құнынан аспайтын мөлшерде, осы поездда нақты жол жүргені туралы белгісі бар жол жүру құжатын (билеті) көрсеткен кезде жүргізіледі» деп көрсетілген [11]. Біздің ойымызша бұл жерде тұтынушылардың құқығын қорғау жағдайына сәйкес кешіккен әр сағатта билет құнының үш пайызы және билеттің құнынан аспайтын көлемде қаражаты қайтарылатындығын бекіткен және пайыздық салынатын төлем өте аз секілді. Себебі кейде ол көліктер өте ұзақ уақытқа кешігеді, сонымен қатар ол жолаушының жол жүру барысындағы жоспарларына нұқсан келеді. Сол себепті осы бұйрықтың 263-тармағына өзгеріс енгізе отырып, тасымалдауды жүзеге асырушы тарапқа салынатын төлем әр кешіккен сағатқа елу пайызға және билет құнымен шектелмеуі тиіс. Сондай-ақ «жолаушы өтініші бойынша» деген жерін алып тастау керек деп ойлаймыз. Себебі бізде көбіне халық осы құқығын қорғауға жүгіне қоймайды. Тасымалдаушы кінәлі болса онда бұзылған құқық жалпы тіркеліп тасымалданушыларға шығындар автоматты түрде қайтарылатын тетік бекітілуі тиіс.

Қазіргі таңда тағы бір аса алаңдатушылық туғызып отырған жағдай ол Қазақстанға түсетін қыруар пайданың біздің елді теріс айналдырып отырған «шетелдік рұқсат» құжатымен байланысты мәселе. Қазақстан Республикасының «Халықаралық қатынастағы автомобильмен тасымалдауларында рұқсат беру жүйесін қолдану қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің 2015 жылғы 27 наурыздағы № 353 бұйрығының 1-бөлімінің 15-тармақшасына сәйкес «Шетелдік рұқсат — Қазақстан Республикасы ратификациялаған Халықаралық шарттарға сәйкес Қазақстан Республикасының тасымалдаушыларына шет мемлекеттің аумағымен жүріп өтуіне рұқсат (келуге, кетуге және транзитпен жүріп өтуіне әмбебап рұқсат, сондай-ақ екінші елдің аумағынан үшінші елдің аумағына тасымалдаулар жүргізуге» [12] қатысты жағдайды талқылағымыз келеді. Осы құжат негізінде біздің жүк тасымалдаушылар қандайда бір шет елге бару үшін сол мемлекет тарапынан шетелдік рұқсат

қағазы беріледі, сол құжат негізінде ол шет мемлекеті аумағына тасымалдау қатынастарын жүзеге асыруға немесе транзитпен өтуге рұқсат алады. Бұл тек кедендік одақ мемлекеттерінен басқа шетелдермен байланысты тасымалдау қатынастарына қатысты. Кедендік одақ елдері арасында бұл жөнінде еш мәселе жоқ. Енді ол одақта жоқ өзге шетел мемлекеттері арасында тасымалдау жасау үшін сол елдің үкіметі мен біздің елдің үкіметі арасында арнайы келісім жасалып, бір-біріне шетелдік тауар тасымалына қатысты шетелдік рұқсат бланкілерімен алмасу квотасына рұқсат беріледі. Осы рұқсаттар көлемі аса шектеулі болады. Мысалы Литвамен Қазақстан арасында жылына мың көлікпен жүк алып өту шетелдік рұқсаты берілді делік. Ол мың дана біздің елге келіп облыстар, қалалар арасында бөлінгенде құмға су құйғандай көрінбей кетеді. Егер орташа есеппен Алматы қаласының өзінде бес жүзге жуық тасымалдаумен айналысатын ұйымдар бар десек, оның жоқ дегенде 200-і осы шетелдік рұқсатқа мұқтаж. Ал бізде қаншама облыс, қалалар және ондағы тасымалдаушылардың санын есептегенде шетелдік рұқсат құжаты елге мардымсыз болып қалады. Шетелдік рұқсаттарды алмасу тәртібі осы бұйрықтың 2-бөлімінің 1-тармақшасында «шетелдік рұқсаттарды алмасу және үлестіру квотасын айқындау» және 9-тармақшасында «Алмасу квотасы» көрсетілген. Аталған бұйрық Қазақстан Республикасы Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің интернет-ресурсында орналастырылған. Осы бұйрықтың 10-тармақшасында шетелдік рұқсат бланкілерімен алмасу квотасын белгілеу мәселесі бойынша тиісті мемлекеттердің құзыретті органдарымен келіссөздер жүргізуді қамтамасыз ету үшін уәкілетті орган ағымдағы жылдың 10-қазанына дейінгі мерзімде отандық тасымалдаушылардың шетелдік рұқсаттарға деген қажеттілігінің саны туралы шетелдік рұқсатты беру және пайдалану статистикасы негізінде жалпы жиынтық өтінімді қалыптастырады делінген. Енді осы жағдайға сәйкес біраз мәселелердің орын алатыны ақиқат. Шетелдік рұқсаттарды алмасу және үлестіру квотасын айқындау тетігі жалпы шикі екендігі байқалады.

Біріншіден, болашақта кімнің қанша тасымалдау келісімдеріне отыратындығы белгісіз. Екіншіден, мемлекеттік құзыретті органдарының осы қатынастарды реттеуге қатысты нақты ашық жұмыс істейтін тетіктері қалыптасқан болуы тиіс. Қаншама тасымалдау қатынастарымен айналысатын субъектілер ағымдағы жылдың 10-қазанына дейінгі мерзімде отандық тасымалдаушылардың шетелдік рұқсаттарға деген қажеттілігінің саны туралы ақпараттың тіркелетіндігін білмейді. Сол себепті мемлекеттік құзыретті органдар осы мәселе бойынша өздерінің жергілікті логистикалық қатынастармен айналысушы субъектілерімен шетелдік рұқсат бланкілерімен алмасу квотасын белгілеу жағдайларын жүйелеп нақты бірізділікке келтірулері тиіс. Сонымен қатар тараптар арасындағы нақты жауапкершіліктер анықталуы тиіс.

Тағы бір күрделі отандық логистикада орын алып отырған мәселе Ресей мен Украина елдері арасындағы текетіреспен байланысты. Ресей мемлекетіне өзге шетелдердің санкциясы салынған сәттен бастап жүк тасымалдаумен айналысатын ұйымдарының жағдайы мүшкіл болды. Шетелдік жүк тасымалдаушы ұйымдар сол сәтте отандық тасымал нарығына еніп шетелдік қатысуы бар ұйымдарға айналып, Қазақстан атынан тасымалдау шараларын жүзеге асыруды үдетті. Өз көліктерін қазақстандық номерлерге қайта тіркеп, жұмыстарын өрге дөңгелетуде. Ал қазақстандық көліктер болса не Ресейде, не Украинада дәл осылай тіркеле алмайды, себебі бұл елдердің үкіметі өздерінің жүк тасымалдаушы ұйымдарының құқықтарын қорғайды. Бізге тіркелген релаканттар біздің елдің номерін алып, ойланбастан алыс шетелдерге еш кедергісіз тасымалын жасап, саудасын жүргізіп, өзіне, өз еліне пайдасын түсіріп жүре береді. Ал, біз болсақ, мемлекетке түсетін қаншама пайдадан қағылудамыз. Сол себепті бұндай релоганттарға қатысты автокөліктерді тіркеумен байланысты тетіктерді заң жүзінде шектеуіміз керек. Кейінгі кезде осы мәселенің көтерілуіне байланысты шетелдік рұқсат бланкілерімен алмасу квотасына қатысты мәселе өте өткір болып тұр. Себебі, шетелдік рұқсат бланкілеріне тапшылық туып, қара нарықта олардың заңсыз сатылу жағдайлары орын алуда. Сондықтан біздің ойымызша, осы мәселелерді дереу шешетін нақты заңдар қабылдануы тиіс.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасы Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adilet-ti-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333>.

- 2 Цветков В.А. Формирование эволюционной модели транспортно-транзитной системы России в условиях интеграции и глобализации / В.А. Цветков, К.Х. Зоидов, А.А. Медков. — М.: ИПР РАН; СПб.: Нестор История, 2014. — 800 с.
- 3 Бродель Ф. Что такое Франция? Книга вторая: Люди и вещи / Ф. Бродель. — Ч. 2: «Крестьянская экономика» до начала XX в.; пер. с фр. — М.: Изд-во Сабашниковых, 1997. — 511 с.
- 4 Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV–XVIII вв. / Ф. Бродель. — Т. 2. Игры обмена. 2-е изд.; пер. с фр. Л.Е. Куббеля. — М.: Изд-во «Весь мир», 2007. — 672 с.
- 5 Зоидов К.Х. Инвестиционное развитие транзитной экономики стран Центральной Азии / К.Х. Зоидов, А.А. Медков. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://file:///D:/Userdata/Downloads/innovatsionno-investitsionnoe-razvitie-tranzitnoy-ekonomiki-stran-tsentralnoy-azii.pdf>.
- 6 Ильясова Г.А. Көлік құқығы кешенді құқық саласы ретінде [Электрондық ресурс] / Г.А. Ильясова // Қарағанды университетінің хабаршысы. Құқық сериясы. — 2010. — № 4 (60). — Б. 130-135. Қолжетімділік тәртібі: https://rep.ksu.kz/bitstream/handle/data/8954/PBD_vestniki_2010%2860%294_pravo-4.
- 7 Алесинская Т.В. Основы логистики. Общие вопросы логистического управления / Т.В. Алесинская. — Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2005. — 121 с.
- 8 Лавриков И.Н. Транспортная логистика: учеб. пос. / И.Н. Лавриков, Н.В. Пеньшин. — Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВО «ТГТУ», 2016. — 92 с. — ISBN 978-5-8265-1568-6.
- 9 Транзит грузов через Казахстан увеличился. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.apk-inform.com/ru/news>.
- 10 Шодыров Е. Склады, вагон и маленькая тележка / Е. Шодыров // National Business. — 2006. — № 3. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-problemy-i-tendentsii-razvitiya-rynka-transportno-logisticheskikh-uslug-v-kazahstane>.
- 11 «Жолаушыларды, багажды, жүк-багажды және почта жөнелтілімдерін темір жол көлігімен тасымалдау қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің 2015 жылғы 30 сәуірдегі № 545 бұйрығы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/>.
- 12 «Қазақстан Республикасының халықаралық қатынастағы автомобильмен тасымалдауларында рұқсат беру жүйесін қолдану қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің 2015 жылғы 27 наурыздағы № 353 бұйрығы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500011704>.

Р.А. Тоқатов, А. Сабыржан

Эффективность формирования логистических отношений в современных геополитических условиях, проблемы и их правовое регулирование

Целью исследования статьи является изучение экономических и правовых аспектов транспортно-транзитного потенциала Казахстана, определение государством его экономической эффективности и возможностей механизмов правового регулирования. В исследовании использованы фундаментальные и прикладные, правовые сравнения, правовые статистические, системные, логические, функциональные методы научного исследования, рассмотрены основные направления определения транспортно-транзитного потенциала Казахстана и развития правоприменительной практики. Изучены правовые основы законодательства Казахстана для внедрения эффективных экономических и правовых механизмов, зарубежный опыт, а также механизмы и направления формирования легитимных условий, обеспечивающие комфортную возможность их развития путем исследования обстоятельств, послуживших основой для получения прибыли отечественной экономике через развитие транспортно-транзитного потенциала Казахстана. Выводы, сделанные в результате исследования, заключаются в том, что для получения максимальной прибыли для государства через развитие транспортно-транзитного потенциала Казахстана необходимо создать правовые основы, регулирующие правильное и эффективное использование международных транспортных коридоров, проходящих через территорию страны. Неэффективные правовые механизмы в развитии транспортно-транзитного потенциала Казахстана не позволяют применять правовые нормы. Поэтому очень важно на современном этапе окончательно рассмотреть основы правового регулирования логистических отношений, обслуживающих международные грузоперевозки Казахстана, и уделить особое внимание проведению научных исследований в этом направлении. Практическая значимость исследования заключается в том, что для развития транспортно-транзитного потенциала Казахстана необходимо осуществить предпринимаемые государственные меры и, как следствие, создать основы социально-экономического развития. Результаты исследования позволяют совершенствовать отношения в сфере оказания логистических услуг по международным грузоперевозкам для полноценного использования транспортно-транзитного потенциала Казахстана.

Ключевые слова: логистика, транспорт, транзит, потенциал, предотвращение правонарушений, железнодорожный транспорт, географическое положение, морские порты, шоссе, транспортная инфраструктура, релокант.

The effectiveness of the formation of logistics relations in modern geopolitical conditions, problems and their legal regulation

The purpose of the research in the article is to study the economic and legal aspects of the transport and transit potential of Kazakhstan, to determine to the state its economic efficiency and the possibilities of legal regulation mechanisms. The research uses fundamental and applied, legal comparisons, legal statistical, system, logical, functional methods of scientific research. The main directions of determining the transport and transit potential of Kazakhstan and the development of law enforcement practice. Foreign experience has been studied, the legal foundations of the legislation of Kazakhstan for the introduction of effective economic and legal mechanisms have been studied. The mechanisms and directions of the formation of legitimate conditions that provide a comfortable opportunity for their development will be studied by studying the circumstances that served as the basis for making a profit to the domestic economy through the development of the transport and transit potential of Kazakhstan. The conclusions drawn as a result of the study are that in order to obtain maximum profit from the state through the development of transport and transit potential of Kazakhstan, it is necessary to create a legal framework regulating the correct and effective use of international transport corridors passing through the territory of the country. Inefficient legal mechanisms in the development of Kazakhstan's transport and transit potential do not allow the application of legal norms. Therefore, it is very important at the present stage to finally consider the basics of legal regulation of logistics relations serving international cargo transportation in Kazakhstan, and pay special attention to conducting scientific research in this direction. The practical significance of the study lies in the fact that in order to develop the transport and transit potential of Kazakhstan, it is necessary to implement the state measures taken and, as a result, create the foundations of socio-economic development. The results of the study will allow improving relations in the provision of logistics services for international cargo transportation for the full use of the transport and transit potential of Kazakhstan.

Keywords: logistics, transport, transit, potential, crime prevention, rail transport, geographical location, seaports, highways, transport infrastructure, relocation.

References:

- 1 Qazaqstan Respublikasy Prezidenti Qasym-Zhomart Toqaevtyн «Adiletти Qazaqstannyn ekonomikalyq bagdary» atty Qazaqstan khalqyna Zholdaуy [Message from the President of the Republic of Kazakhstan K.-Zh. Tokayev to the people of Kazakhstan «Economic orientation of just Kazakhstan» dated 01.09.2023]. *www.akorda.kz*. Retrieved from <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyн-adiletти-kazakstannyn-ekonomikalyq-bagdary-atty-kazakhstan-halkyna-zholdaуy-18333> [in Kazakh].
- 2 Czvetkov, V.A., Zoidov, K.Kh., & Medkov, A.A. (2014). Formirovanie evoliutsionnoi modeli transportno-tranzitnoi sistemy Rossii v usloviiakh integratsii i globalizatsii [Formation of an evolutionary model of the transport and transit system of Russia in the context of integration and globalization]. Moscow: IPR RAN; Saint Petersburg: Nestor Istoriia [in Russian].
- 3 Brodel, F. (1997). Chto takoe Frantsiia? Kniga vtoraiа: Liudi i veshchi [What is France? Book Two: People and Things]. Chast 2. "Krestianskaia ekonomika" do nachala XX veka [Part 2: "Peasant economy" before the beginning of the XX century]. Moscow: Izdatelstvo Sabashnikovyykh [in Russian].
- 4 Brodel, F. (2007). Materialnaia tsivilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV–XVIII vv. [Material civilization, economy and capitalism, XV–XVIII centuries]. Tom 2. Igrы obmena — Vol. 2. Sharing Games. (2nd ed). Moscow: Izdatelstvo «Ves mir» [in Russian].
- 5 Zoidov K.Kh., & Medkov, A.A. Investitsionnoe razvitie tranzitnoi ekonomiki stran tsentralnoi Azii [Investment development of the transit economy of the Central Asian countries]. Retrieved from <https://file:///D:/Userdata/Downloads/innovatsionno-investitsionnoe-razvitie-tranzitnoy-ekonomiki-stran-tsentralnoy-azii.pdf>.
- 6 Ilyasova, G.A. (2010). Kolik qyqygy keshendi quqyq salasy retinde [Transport law as a complex branch of law]. *Qaragandy universitetinin khabarshysy — Bulletin of Karaganda University*, 4(60), 130-135. *rep.ksu.kz*. Retrieved from https://rep.ksu.kz/bitstream/handle/data/8954/PBD_vestniki_2010%2860%294_pravo-4 [in Kazakh].
- 7 Alesinskaya, T.V. (2005). Osnovy logistiki. Obshhie voprosy` logisticheskogo upravleniia [Basics of logistics. General issues of logistics management]. Taganrog: Izdatelstvo Taganroгskogo radiotekhnicheskogo instituta [in Russian].
- 8 Lavrikov, I.N. & Peshin, N.V. (2016). Transportnaia logistika: uchebnoe posobie [Transport logistics: training manual]. Tambov: Izdatelstvo FGBOU VO «TGTU» [in Russian].
- 9 Tranzit gruzov cherez Kazakhstan uvelichilsia [Cargo transit through Kazakhstan has increased]. *www.apk-inform.com*. Retrieved from <https://www.apk-inform.com/ru/news> [in Russian].
- 10 Shodyrov, E. (2006). Sklady, vagon i malenkaia teleshka [Warehouses, a wagon and a small cart]. *National Business*, 3. *cyberleninka.ru*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-problemy-i-tendentsii-razvitiya-rynka-transportno-logisticheskikh-uslug-v-kazhstane> [in Russian].

11 "Zholashylardy, bagazhdy, zhuk-bagazhdy zhane pochta zhoneitilimderin temir zhol koligimen tasymaldau qagidalaryn bekitu turaly" Qazaqstan Respublikasy Investitsziialar zhane damu ministrinin 2015 zhylgy 30 sauirdegi No 545 biurygy [Order of the Minister for investment and development of the Republic of Kazakhstan dated April 30, 2015 No. 545 on approval of the rules for the carriage of passengers, baggage and postal items by rail]. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/kaz/> [in Kazakh].

12 Qazaqstan Respublikasynyn khalyqaralyq qatynastagy avtomobil men tasymaldaularynda ryqsat beru zhuiesin qoldanu qagidalaryn bekitu turaly Qazaqstan Respublikasy Investitsziialar zhane damu ministrinin 2015 zhylgy 27 nauryzdagy N 353 buirygy [Order of the Minister for investment and development of the Republic of Kazakhstan dated March 27, 2015 No. 353 on approval of the rules for the application of the permit system in road transportation of the Republic of Kazakhstan in international relations]. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500011704> [in Kazakh].

М.Т. Акимжанова*, Г.А. Ильясова

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

(E-mail: akimzhanova.marzhan@mail.ru, G.Iliasova@mail.ru)

Scopus Author ID: 57204332730, Scopus Author ID: 57197811182

ORCID ID: 0000-0002-4440-3819, ORCID ID: 0000-0002-6289-8325

Researcher ID WOS: AAR-6742-2020

Қазақстан Республикасының цифрлық кеңістігіндегі баланың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері

Интернет-технологиялардың қарқынды дамуы барлық жастағы пайдаланушылар санының, соның ішінде деструктивті ақпараттың тұтынушылары болып табылатын балалар санының күрт өсуіне әкелді. Қазіргі заманғы әлемдік тенденциялар қауіп-қатерлер мен онлайн-тәуекелдердің жаңа форматтарының пайда болуын білдіреді. Балалар ғаламдық Интернет желісінің белсенді пайдаланушылары болып саналады және олардың көпшілігі виртуалды кеңістіктегі ақпараттың қауіптілігін білмейді, атап айтқанда алкогольді, есірткіні тұтынуды, зорлық-зомбылық пен қатыгездікті, агрессивті және суицидтік мінез-құлықты және т.б. Авторлар кибербуллинг сияқты ақпараттық қауіптердің сипаттамаларын анықтаған, балалар суицидінің проблемаларын, оның ішінде әлеуметтік желілердегі «өлім топтары» деп аталатын ойындардың зиянын қарастырған. Бүгінгі күнде мемлекет тарапынан іс-шаралар жоспарлары ұсынылды, сондай-ақ жаһандық ақпараттық кеңістікте баланың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін алдын алу шаралары жүргізілуде. Мақалада осы мәселе бойынша жарияланымдарда, сондай-ақ Қазақстан Республикасы мен шет мемлекеттердің нормативтік-құқықтық актілерін шолу негізінде еліміздегі және басқа елдердегі ақпараттық қауіпсіздік мәселесін шешудің мысалдары келтірілген. Мәселені одан әрі зерделеу және ақпараттық қатерлер мен онлайн-тәуекелдердің туындауын болдырмауға бағытталған профилактикалық іс-шараларды әзірлеу қажеттілігі мәселелері ашылған. Осындай құқықбұзушылықтардың алдын алу мақсатында әлеуметтік және құқықтық бағыттағы шараларды әзірлеудің орындылығы туралы қорытынды жасалды. Жүргізілген зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасында балалардың ақпараттық қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру бойынша авторлар ұсынған ықтимал шаралар болып саналады.

Кілт сөздер: бала, ақпараттық қауіпсіздік, бала құқықтары, ақпарат, зиянды ақпарат, қорғау, Интернет, кибербуллинг, қорлау.

Kipicne

Бүгінде әлем өзінің дамуының жаңа кезеңіне енуде. Ақпараттық саланың қарқынды дамуын одан әрі күшейтетін жаһандану үрдісі жалғасуда. Технологиялардың дамуы, жаңа цифрлық және ақпараттық коммуникациялық құралдардың жаппай енуі қазіргі заманғы медиа кеңістікті түбегейлі өзгертті. Елдің бірыңғай ақпараттық кеңістігінің орнықты жұмыс істеуі мен қауіпсіздігін дамыту және қамтамасыз ету мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтарының бірі [1]. Адамның және азаматтың ақпаратқа қол жеткізуге конституциялық құқығын жүзеге асырудан, оны физикалық, рухани және ақыл-ой дамуына ықпал ететін, заңнамаға қайшы келмейтін қызметті іске асыру мақсатында пайдаланудан, жеке қауіпсіздікті қамтамасыз етуге байланысты ақпаратты қорғаудан тұратын ақпараттық кеңістіктегі адамның мүдделерін қамтамасыз ету Қазақстан Республикасының мемлекеттік мүдделерінің негізгі құрамдас бөлігі болып саналады. Сонымен қатар, қазіргі заманғы Интернет кеңістігі жалпы алғанда барлық пайдаланушылар үшін тәуекелдерді, қауіптерді туғызушы, алайда осы пайдаланушылардың ең осалы балалар.

Балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелеріне, аталған санаттың мазмұнына, балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінің ұйымдастырушылық негізінің жұмыс істеуіне, ақпараттық технологиялардың дамуына қарай ақпараттық саладағы қауіптерден қорғаудың басым бағыттарына ғылыми қызығушылық одан сайын арта түсуде. Осыған байланысты Қазақстан Республикасында балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етумен және баланың психикалық денсаулығына зиян келтіруі мүмкін ақпараттық сын-қатерлер мен

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: akimzhanova.marzhan@mail.ru

тәуекелдерге уақытында ден қоюмен байланысты үрдістерді құқықтық реттеу мәселелері өте өзекті болып табылады. Қазақстан Республикасында балалардың ақпараттық қауіпсіздігінің құқықтық аспектілерімен байланысты зерттеулердің саны жоқтың қасы, бұл мәселелердің ауқымын түсінуді және онымен күресудің тиімді стратегияларын әзірлеуді қиындатады.

Жаңа қауіптер мен сын-қатерлер жағдайында, жаһандық ақпараттық қоғамның трансшекаралық ғылыми құқықтық мәселелердің өзектілігі мен ақпараттық және деструктивті әсерге қарсы іс-қимылдың жаңа тәсілдерін әзірлеу балалардың ақпараттық қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз етудің маңызды міндеттерімен айқындалады. Авторлық тәсіл балалардың ақпараттық қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету және ақпараттық құқық ғылымының осы бағытына назар аудару үшін кешенді ғылыми зерттеу жүргізу қажеттілігімен анықталады.

Қазақстан Республикасының, шет мемлекеттердің нормативтік-құқықтық актілері, сондай-ақ балалардың ақпараттық қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету саласындағы стратегиялық және доктриналық міндеттерді айқындайтын құқықтық құжаттар зерттеу пәні болып табылады.

Мақаланың мақсаты — балалардың ақпараттық қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз етудің өзекті теориялық және тәжірибелік мәселелерін анықтау және шешу, осы саладағы заңнаманы әзірлеу, сонымен қатар оны жетілдіру жөніндегі ұсыныстарды ғылыми негіздеу.

Берілген мақсатқа жету үшін келесідей міндеттерді қойылған:

- балалардың ақпараттық қауіпсіздігін зерттеуде теориялық-әдіснамалық және доктриналық негіздерге талдау жүргізу;
- балалардың денсаулығы мен дамуына ақпараттың зиян келтіруінің онлайн-тәуекелдерінің қасиеттері мен тенденцияларын зерттеу;
- балаларды ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы отандық заңнаманы жетілдіру жөніндегі ұсыныстар әзірлеу.

Арнайы әдебиеттерді талдау бүгінгі таңда балалардың ақпараттық қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету мәселесі аз зерттелгенін және жеке зерттеуді қажет ететіндігін айтуға мүмкіндік береді. Ақпараттық саладағы мемлекеттің қауіпсіздігін қоса алғанда, ақпараттық қауіпсіздікті құқықтық қамтамасыз етуге қатысты жекелеген мәселелер зерттелді. Осы және басқа да өзекті мәселелерді Т.А. Полякова, А.И. Алексенцев, В.Н. Лопатина және басқалар зерттеді. Кибербуллингтің құқықтық аспектілерін С.К. Кумисбеков пен М.Т. Акимжанова қарастырған.

Әдістер мен материалдар

Зерттеудің әдіснамалық негізі талдау, синтез, формалды-логикалық, логикалық-құқықтық әдістер сияқты танымның жалпы теориялық және жеке ғылыми әдістері болды. Берілген әдістерді қолдану балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша қатынастарды құқықтық реттеуді ерекшеліктерін талдауға мүмкіндік берді.

Формальды-логикалық әдіс қолданылып жүрген заңнама нормаларын талдау кезінде, негізгі ұғымдардың мазмұнын анықтауда, қарастырылып отырған мәселе шеңберінде қорытынды алу мақсатында материалды жүйелеуде қолданылды. Салыстырмалы құқықтық әдіс тенденцияларды анықтауға және шет мемлекеттердің тәсілдерін салыстыруға ықпал етті. Эмпирикалық мәліметтерге талдау жасалды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Бүгінгі таңда ақпараттық сала қоғамның әрбір мүшесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігінің саяси, экономикалық және басқа да құрамдас бөліктерінің, оның ішінде ақпараттық қауіпсіздіктің жай-күйіне белсенді әсер ететін қоғам өмірінің жүйе құраушы факторы болып саналады. Адамның ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы маңызды бағыттардың ішінде балалардың ақпараттық ортадағы мүдделерін қорғауды атап өту қажет. Бұл олардың жасына, физиологиялық және психологиялық ерекшеліктермен белгіленген, сондай-ақ кәмілетке толмаған балалар басқаларға қарағанда денсаулыққа және рухани қалыптасуға зиян келтіретін ақпараттың теріс әсеріне көбірек ұшырауына байланысты. Ақпараттық кеңістіктегі баланың заңды мүдделері «Бала құқықтары туралы» Конвенцияның 17-бабында айқындалған, онда «...қатысушы мемлекеттер бұқаралық ақпарат құралдарының маңызды рөлін мойындайды және баланың әртүрлі ұлттық және халықаралық көздерден алынған ақпараттар мен материалдарға, әсіресе әлеуметтік, рухани және моральдық әл-ауқатқа, сондай-ақ баланың сау физикалық және психикалық дамуына ықпал етуге бағытталған осындай материалдар мен ақпаратқа

қол жеткізуін қамтамасыз етеді», - деп көрсетілген. Сондай-ақ, «Бала құқықтары туралы» Конвенцияда қатысушы мемлекеттер баланы оның әл-ауқатына зиян келтіретін ақпарат пен материалдардан қорғаудың тиісті қағидаттарын әзірлеуді көтермелейтіні бекітілген [2].

Мобильді Интернетті дамыту арқылы әлеуметтік желілер ел халқының кем дегенде жартысы, негізінен жастар үшін негізгі ақпарат көзіне айналды (2021 жылғы әлеуметтік зерттеулердің, яғни респонденттердің 45,2%-ы ақпаратты әлеуметтік медиадан алуды таңдайтынын көрсетті). Медиа кеңістікте әртүрлі манипуляторлық технологияларды қолдана отырып арандатушылық және дискредитивтік контент таралу қаупі балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету маңыздылығын көрсетеді, өйткені жасына байланысты балалар ұсынған ақпараттың нақты сапасын тану қабілетіне ие бола алмайтындықтан, заңсыз, этикалық емес, сенімсіз және зиянды болу қаупін көрмейді және мүмкін болатын тәуекелдерді түсінбейді, оларда әлі де айырмашылық жіктері қалыптаспаған. Балалардың құқыққа қарсы қол сұғушылықтардан ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мемлекеттің құзыреті болып табылады, өйткені ол жалпыға бірдей міндетті тыйымдарды, оның ішінде әртүрлі сипаттағы зиянды ақпаратты таратуға тыйым салуды белгілейді.

Ақпараттық қауіпсіздік — бұл мемлекеттік, қоғамдық және мүдделер арасындағы нақты қатынасты орнату, ақпараттық құқықтарды жүзеге асыру және мемлекеттік басқару органдарының тіршілік әрекетінің ақпараттық кеңістігіне басып кіруін талап ететін көп қырлы мәселе. Ақпараттық қауіпсіздікті талқылауда, ғылыми дереккөздерде бұл ұғымның мазмұнды толуы туралы бірыңғай түсінік жоқ екенін атап өткен жөн [3; 147]. Т.А. Полякованың пікірі бойынша «..ақпараттық қауіпсіздік — бұл ақпараттық кеңістіктегі мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету қағидатына сәйкес келетін ішкі және сыртқы сипаттағы қауіптерден адамның, қоғамның және мемлекеттің мүдделерінің тепе-теңдігіне негізделген ақпараттық кеңістіктегі елдің мемлекеттік мүдделерінің қорғалу жағдайы» [4; 11]. И.Л. Бачило «Ақпараттық құқық құрылымдағы ақпараттық қауіпсіздік сияқты институттың мәні мемлекетті, жекелеген мекемелердің және әрбір жеке тұлғаның ақпараттық-коммуникациялық жиынтығының жай-күйін қамтамасыз ететін құқықтық, ұйымдастырушылық, техникалық шараларды жүзеге асыру болып табылады», – деп тұжырымдайды [5; 81]. Профессор А.И. Алексеев «ақпараттық қауіпсіздік» және «зиянды ақпараттан қорғау» ұғымдарының арақатынасын егжей-тегжейлі қарастырды, оның пікірінше, зиянды ақпараттан қорғау қауіпсіздіктің үш компонентінің бірі болып табылады. Ақпараттық қауіпсіздік ақпараттық қатынастар субъектілерінің ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыруды, ақпараттың қауіпсіздігін, сондай-ақ субъектілерді теріс ақпараттық әсерден қорғауды қамтамасыз етеді. Автордың бұл тұжырымымен келіспеуге болмайды. Өйткені субъектінің, берілген жағдайда баланың ақпараттық қауіпсіздіктің негізгі компоненттерін барынша толық ұсынған [6; 12].

Ақпараттық қауіпсіздікті нормативтік қамтамасыз ету жүйесі тұрақты дамуда, жаңа нормативтік актілер қабылдануда, өйткені жалпы сипаттағы қолданыстағы құқықтық нормалар қарастырылып отырған саладағы, әсіресе балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағытындағы құқықтық қатынастарды реттеуді толық қамтамасыз ете алмайды. Ақпараттық заңнама Қазақстан Республикасының қарауына жатқызылды, ақпараттық технологияларды қолдану саласындағы мемлекеттік реттеудің мазмұны «Ақпараттандыру туралы» 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418–V Қазақстан Республикасы Заңының қолданыстағы редакциясына сәйкес балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуді дербес ұстаным ретінде көздейді [7]. Елімізде ақпараттық қауіпсіздігі мәселесін шешу мақсатында Президент Қ.-Ж. Тоқаевтың Жарлығымен Қазақстан Республикасының ақпараттық доктринасы қабылданды.

Ақпараттық доктрина елдің ақпараттық қауіпсіздігін адамның, мемлекеттің жеке тұлғаның конституциялық құқықтары мен бостандықтары, тәуелсіздігі, азаматтар арасында отандық медиа өнімдердің бәсекеге қабілеттілігі мен сұранысын арттыруды жүзеге асыратын ішкі және сыртқы сипаттағы ақпараттық қатерлерден қорғалу жағдайы ретінде қарастырады [1]. Осы құжаттың тұжырымдамасын ескере отырып, балаларға ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қажетті көңіл бөлмейді деп санаймыз, өйткені қорғауға жататын заңды мүдделер тізімін, жоғарыда аталған субъектілердің ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету құралдары мен күштерін, ең маңызды қауіптерді және т.б. анықтау қажет болады. Бала — бұл құқық субъектісі, жеке тұлға, қоғам мүшесі, сәйкесінше баланың ақпараттық саладағы мүдделерін қорғау объектісі ретінде қарау керек. Бұл маңызды міндетке 2018 жылы қабылданған «Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қол жеткізуге қызмет етеді, ол ақпараттық кеңістіктегі балалардың ақпараттық қауіпсіздігінің негіздерін қамтамасыз етудің ең

маңызды бастапқы нүктесі болды. Аталған құжатта «балалардың ақпараттық қауіпсіздігі», «балаларды олардың денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін ақпараттан қорғау», «балалардың ақпаратқа қол жеткізуі» сияқты анықтамалар бекітілді, балаларға тыйым салынған контенттің тізбесі бекітілді, ақпараттық өнімдер үшін жас шектеулері белгіленді.

2018 жылғы 2 шілдедегі № 169 «Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабында «Балалардың ақпараттық қауіпсіздігі — балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін олардың денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін ақпараттан қорғауды қамтамасыз ету» деп көрсетілген. Демек 1-бапқа сәйкес балалардың денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін ақпараттан қорғау балалардың ақпараттық қауіпсіздігі мақсатында жүргізілетін құқықтық, ұйымдастырушылық, техникалық және басқа да шаралар жиынтығы берілген. Сондай-ақ, балалардың денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін ақпараттың екі түрі және белгілі бір жас санатындағы балалар арасында таралуы шектеулі ақпарат анықталды [8]. Балалардың ақпараттық қауіпсіздігі мәселелерін құқықтық реттеу тұрғысынан оларды қорғауға құқығы, ата-аналардың немесе балалардың басқа да заңды өкілдерінің қорғау жөніндегі міндеттері, жоғарыда аталған нормативтік құқықтық акт, біздің ойымызша, ең мағыналы болуы керек. Заң нормаларын жүйелі талдау ата-аналардың немесе балалардың басқа да заңды өкілдерінің міндеттерін, сондай-ақ ақпараттық өнімді өндірушілердің міндеттерін анықтауға мүмкіндік бермейді.

Ақпараттық кеңістікте балаларды қорғау саясатын қалыптастыру мақсатында «Балалардың денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін ақпараттан қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес ақпараттық өнімнің балалардың белгілі бір жас топтарын (6, 12, 16) қабылдауына жол берілуі туралы ақпараттық белгілер қолданылады. Бірақ, біздің ойымызша, бұл әсер балалардың білім беру мекемесінде немесе үйде ата-ана немесе педагогикалық бақылау болған кезде ақпаратқа қол жетімділігін ескере отырып мүмкін болады. Әсіресе гаджеттердің, мобильді құрылғылардың кең таралуын ескерсек, жоғарыда аталған нормаларды іске асыру тиімділігі төмен. Барлық ата-аналар балаға қандай да бір теріс ақпараттың әсер ету дәрежесін түсінбейді, тиісінше, балалардың ақпараттық тәуелділігінің пайда болу фактілеріне қарамастан, оны шектеу бойынша шаралар қабылданбайды. Интернет отбасы, мектеп сияқты дәстүрлі институттарды алмастыра отырып, өскелең ұрпақты әлеуметтендірудің, білім берудің және ағартудың маңызды институтына айналды, баланың телекоммуникациялық байланысқа басымдығы пайда болды. Алайда, баланың «ақпараттық» тәуелділігі бар деп ата-аналарды кінәләу біздің ойымызша әділетсіз болып көрінеді. «Балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету тек белгілі бір отбасының анықтаушы рөлі бар кездегі мемлекеттік және қоғамдық әсер ету кезінде ғана мүмкін» деген идея даулы болып келеді. Көптеген отбасылар заңнамамен тағайындалған «анықтаушы» рөлді ұйымдастырушылық немесе уақыт ресурстарына да ие емес. Тыйым салуды, шектеулерді белгілеуде, мемлекеттік бақылауды (қадағалауды) жүзеге асыруда басым рөл мемлекетке тиесілі болса да, ата-ана бақылауын орнату міндеті (және оны ұйымдастырудың күрделілігі операторға байланысты) отбасына жүктелген сияқты [9; 71].

Балалардың бақыланбайтын коммуникацияларды пайдалануының және оның психикалық денсаулығы мен әл-ауқатына қауіп төндіретін тыйым салынған мазмұнға қол жеткізудің онлайн-тәуекелдері жасөспірімдердің суицид қаупін арттыратын материалдарға қол жеткізу; секталарға, терроризмге қатысу қаупі; киберқауіпсіздік (кибербуллинг); Интернет-маркетинг пен алаяқтық мәмілелерге байланысты тәуекелдер; дербес деректердің құпиялылығына байланысты тәуекелдер болып табылады, соның ішінде әлеуметтік желілерді ықтимал салдарларды білмей пайдалану және т.б. Онлайн-тәуекелдер төрт түрге бөлінеді: контенттік, коммуникативті, техникалық және тұтынушылық. Контенттік тәуекелдермен кез келген жерде тап болу ықтималдығы жоғары: әлеуметтік желілерде, блогтарда, торрент-сайттарда, жеке деректері бар парақшалар және видеопарақшаларында. Контенттік тәуекелдердің ішінде ең көп тарағандары: зорлық-зомбылық, қатыгездік немесе кісі өлтіру туралы сексуалдық бейнелер мен ақпарат. Ал коммуникативті тәуекелдерге блогтар, форумдар, танысу сайттары, әлеуметтік желілер, (ICQ, Googletalk, Skype), онлайн мессенджерлерде және чаттарда сөйлесуде тап болуы мүмкін. Тұтынушылық тәуекелдер көбінесе сапасы төмен тауарларды сатып алу, әртүрлі жалған өнімдер, контрафактілі және жалған өнімдерді сатып алу, тауар немесе қызметке қол жеткізбестен ақшаны жоғалту, алаяқтық мақсатында жеке ақпаратты ұрлаудан тұрады. Техникалық тәуекелдер компьютердің бағдарламалық жасақтамасына, онда сақталған ақпаратқа, оның құпиялылығын бұзуға немесе зиянды бағдарламалар арқылы ақпаратты ұрлауға қауіп төндіретін мүмкіндіктермен анықталады [10; 21].

Біздің еліміздегі балалардың қауіпсіздігіне кері әсер етуі мүмкін ең өзекті қауіптерді қарастырған жөн. Коммуникациялық қауіптердің ішінде киберқорқыту көш бастап тұр. Өткен жылы жасөспірімдерді әлеуметтік желіде қорлаған, жәбірлеген немесе қудалауға тап болған ақпарат тарады. Баланы жәбірлеу (буллинг) — қорлау сипатындағы жүйелі (екі және одан көп) әрекеттер, қудалау және (немесе) қорқыту, оның ішінде қандай да бір әрекетті жасауға немесе жасаудан бас тартуға мәжбүрлеуге бағытталған әрекеттер, сол сияқты жария түрде немесе бұқаралық ақпарат құралдары және (немесе) телекоммуникация желілерін пайдалана отырып жасалған дәл сол әрекеттер (кибербуллинг) [11]. Кибербуллинг үрдісінде психикалық зорлық-зомбылықтың барлық түрлері қолданылады, мысалы, кісі өлтіру қаупі, жәбірленушіге немесе оның туыстарына қатысты зорлық-зомбылық, олардың ақпаратын, аудио және бейнематериалдарды немесе жәбірленушіге жария етуді қаламайтын басқа деректерді тарату, бопсалау, жала жабу және т.б.

Жоғарыда атап өткеніміздей, пайдаланушылардың ең белсенді бөлігі ретінде қорлауға ең осал кәмебетке толмаған балалар. Бұл балалар мен жасөспірімдердің психологиялық және эмоционалдық жағдайына қатты әсер етуі мүмкін. Мамандардың айтуы бойынша, елдегі әрбір бесінші бала кибербуллингтің құрбаны болған. Сауалнамаға қатысқан 11-15 жас аралығындағы оқушылардың 17 пайызы бір айдан астам уақыт бойы мектепте буллингке ұшырады, ал 20 пайызға жуығы қудалауға қатысты. Буллингке көбінесе қала мектептерінде оқитын 11-13 жас аралығындағы ұл балалар ұшырайды. Кибербуллингтің қауіптілігі — бұл жастар арасындағы суицид деңгейінің көбеюіне ықпал етуі мүмкін. Соңғы онжылдықта жастар арасындағы суицид деңгейінің күрт өсуі байқалады. Ұлттық денсаулық статистикасы орталығы (NCHS) 2020 жылы АҚШ-тың 10 мен 34 жас аралығындағы тұрғындарының өлімінің екінші негізгі себебі суицид екенін анықтады [12; 88]. Қазіргі қазақстандық қоғамның өзекті мәселелерінің бірі — балалар мен жасөспірімдер арасындағы аутоагрессивті мінез-құлық пен суицид. Республикадағы балалар ортасында бұл құбылыстың жиілігі тұрақты жоғары: 2020 жылы — 144 дерек (307 — оқталу дерегі), 2021 жылы — 175 факті (373 — оқталу дерегі), 2022 жылы — 155 факт (309 — оқталу дерегі), 2023 жылдың 6 айында — 95 факті (207 — оқталу дерегі) [13]. Елімізде өз-өзіне қол жұмсауға бейім балаларды, олардың психоэмоционалды жағдайын және олармен жұмыс істейтін мамандардың біліктілігін арттыру мәселесі өткір тұр. Виртуалды ортада зиянды ақпаратты тарату арқылы жеке адамға зиян келтіретін әрекеттердің заңсыздығы мен азғындық деректердің шекаралары шартты болып табылады және бұл сала заңнамалық тұрғыдан жергілікті түрде реттелмеген күйінде қалады. Сондай-ақ, Қазақстанда кибербуллингке байланысты зерттеулердің жеткілікті саны жоқ, бұл мәселенің ауқымын түсінуді және онымен күресудің тиімді стратегияларын әзірлеуді қиындатады. Қазіргі уақытта кибербуллинг үшін жауапкершілік жоқ, өйткені бұл түсінік күрделі термин, яғни қылмыстың көптеген түрлерін: бопсалау, қорқыту, өзін-өзі өлтіруді қамтиды. Қазақстанның құқықтық тәжірибесінде бұл әлеуметтік құбылыс бар, бірақ бірақ ол үшін Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің жекеленген бабы көзделмеген. Қорқытудың талданатын түріне қатысты Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің бабын, қате түсініктемелерді, жазбаларды әлеуметтік желілердегі жарияланымдар үшін диспозиция ретінде қарастыруға болады. Мысалы, бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникация желілерін пайдалана отырып, қорлағаны үшін қылмыстық қудалау Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 131-бабында, ал жала жапқаны үшін әкімшілік жауапкершілік 73-3-бапта және Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексте көзделген. Қазақстан Республикасының Қылмыстық және Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексте баптардың болуына қарамастан, оларға жеке шағымдар іс жүзінде азаматтық сот ісін жүргізу қағидалары бойынша қаралады. Осы баптар бойынша ақталғаннан немесе істі тоқтатқаннан кейін жекелеген айыптаушылар мен олардың қорғаушылары ұқсас азаматтық істер бойынша талапкер болады және соттардың бұл дауды қайта қарауына әкеледі. Жеке айыптау статистикасы бұл әрекеттерді жасауға қылмыстық тыйым салудың мүлдем тиімсіз екенін көрсетеді. Шағымдардың аз ғана бөлігі сотқа жетеді, олардың ішінен он шақтысына ғана үкім шығарады. Елде жыл сайын «өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу» бабы бойынша 500-ге жуық іс тіркеледі және олардың тек 1%-ы сотқа дейін жетеді. Осы баптар бойынша қаулылар аз мөлшерде ғана қабылданады [12; 89].

Бұл деректердің барлығы Интернетті бақылаусыз пайдаланудан туындаған әртүрлі қауіп-қатерлерге байланысты балаларға, жасөспірімдерге, сондай-ақ олардың ата-аналарына бағытталған бірқатар шараларды әзірлеу мен жүзеге асырудың маңыздылығы мен қажеттілігін көрсетеді. Республикадағы мемлекеттік билік органдарының бірқатар есеп беру құжаттарын талдау осы бағытта жұмыс жүргізіліп жатқанын анықтайды. Осылайша, мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша

балаларды зорлық-зомбылықтан, суицидтің алдын алудан қорғау және олардың құқықтары мен күш-жігерін қамтамасыз етудің 2023-2025 жылдарға арналған кешенді жоспары бекітілді, онда балалардың зорлық-зомбылықтан, қорқытудан және қатігездіктен қорғау құқығын іске асыруға арналған бөлім бар [13]. Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау саласында жүйелі мәселелер байқалады, олардың бірі білім беру ұйымдарында қорқытудың алдын алудың кешенді бағдарламаларының болмауы. Мектептегі жеке қарым-қатынастан кейін жиі пайда болатын кибербуллинг ауқымды зиян келтіруі мүмкін, өйткені ол жәбірленуші балаға кез келген уақытта әсер етіп, кең аудиторияға тез жетуі мүмкін. Сонымен қатар, технология кибербуллинг қаупінің ұзақтығын арттыруға ықпал етеді, өйткені хабарламалар ұзақ уақыт бойы жарияланып, көшірілуі мүмкін. Офлайн кеңістікте жәбірлеу және кибербуллинг зиянды мінез-құлық үлгілерінің қатал циклін қалыптастыру арқылы бір-бірін азықтандырады. Осыған байланысты Қазақстан Республикасында қысқа мерзімді шаралар ретінде білім беру ұйымдарында жәбірленудің (буллингтің) алдын алу жөніндегі бағдарламаны (финдік Kiva бағдарламасының тәжірибесі бойынша) әзірлеу және бекіту жоспарлануда [13]. Мемлекеттің кейбір мектептерінде мектеп әкімшілігінен, мұғалімдер ұжымынан, ата-аналар комитетінің өкілдерінен, психологтан және белсенді оқушылардан тұратын буллингке қарсы комитеттер құрыла бастады. Бұл бірлестіктің негізгі мақсаты — буллингтен қауіпсіз ортаны қалыптастыру, туындаған кезде балаларға олардың проблемаларын шешу әдістерін үйрету, ақпараттық үгіт жүргізу және қудалау фактілері бойынша өтініштерді қарау және жедел әрекет ету [12; 91].

Балалардың денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін ақпараттың келесі түрі порнографиялық сипаттағы ақпаратпен байланысты, сондай-ақ қазіргі уақытта біздің балалар есірткі, темекі шегу немесе алкогольді насихаттаумен, зиянды бағдарламалармен және Бүкіләлемдік жүйедегі алаяқтықпен, сондай-ақ олардың әлеуметтік желілердегі жеке ақпараты оларға қарсы қолданылуымен бетпе-бет келеді. Балалар мен жасөспірімдердің «ВКонтакте», «Facebook» әлеуметтік желілеріне жаппай қосылуын көптеген ыңғайлы қызметтердің болуымен түсіндіруге болады, бірақ цензураның болмауы және жазасыздық көбінесе жағымсыз, кейде кездері қайғылы оқиғаларға әкеледі. Мұндай желілер заманауи контекстік жарнама жүйелерімен жабдықталған, олардың көмегімен жастарға қауіпті ойлар мен идеяларды оңай енгізуге болады, өйткені мұндай жарнамаға тек порнография ғана емес, сонымен қатар алкогольді насихаттау, сондай-ақ зорлық-зомбылық тудыратын ойындар енгізіледі. Жастарды қызықтыруы мүмкін әлеуметтік ресурстарда жаңа әлеуметтік бағдарламалық жобаларды іске қосу арқылы ұйымдастыруда жасөспірімдердің тұрақсыз психикасына максималды психологиялық әсерге қол жеткізуге тырысады, көбінесе жастар жаргондарын, балағат сөздерді, нәсілшілдікке, ксенофобияға және ұлттық төзімсіздікке жасырын және айқын шақыруларды қолданады [14; 26]. «Өлім топтарын», яғни жасөспірімдерді суицидке итермелейтін әлеуметтік желілердегі қауымдастықтарды атап өткен жөн. «Өлім топтары» деректерінің бірнеше атаулары бар мысалы, әйгілі «Синий кит», «Новый путь», «Тихий дом» және суицидтік контентке ие өзге де топтар.

Ресей Федерациясында байланыс және Интернет саласын қадағалайтын Роскомнадзор мемлекеттік қадағалау органы бар. Аталған орган мемлекеттің өз аумағында желідегі сайттарға үнемі мониторинг жүргізіп, олардың қызметін тексеріп отырады. Бұл бөлімнің қызметкерлері кез келген сайтты, тіпті оның жұмысы Ресей Федерациясының заңнамасына сәйкес келмесе бұғаттай алады. Сондықтан кез келген сайт иесі өзінің ресурсына мемлекет тарапынан «тыйым салынуы» мүмкін екенін білуі керек. Содан кейін бұл деректер тыйым салынған ақпараттың бірыңғай тізіліміне енгізіледі. Сондай-ақ, әлеуметтік желілердің мониторингіне психолог мамандары қатысады, олар қиын психологиялық жағдайға тап болған жасөспірімдерге қолдау көрсетеді [15]. Балалардың психологиясына әсер ететін «ойындардың» кең таралуына байланысты 2017 жылы Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің «Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу» және 110.1 «Өз-өзіне қол жұмсауға итермелеу немесе өз-өзіне қол жұмсауға ықпал ету» деген 110-бабына өзгертулер енгізілді. Осы баптарға сәйкес аталған қылмыстарды заң шығарушы ауыр қылмыстар санатына жатқызады және іс жүзінде қоғамдық қауіптілік дәрежесі бойынша қасақана өлтіруге теңестірді [16; 112].

Балалардың ақпараттық қауіпсіздігінің өзекті мәселелерінің бірі — наркотикалық және психотроптық (немесе ақымақтық) құралдарды қолдануға итермелейтін ақпарат. Ынталандырушы фактор ретінде: «бәрі сияқты болуға» ұмтылу, сенімділік сезімін ояту, мүмкін қызығушылық болуы мүмкін.

Қазіргі жағдайда құқық қорғау органдарының қызметіндегі өзекті мәселелердің бірі — ғаламдық желі арқылы есірткі құралдарының таралуына қарсы күрес. Есірткі бизнесіне қарсы күрестің

тиімділігін арттыру үшін Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша 2025 жылға дейін Кешенді жоспар әзірленді. Оның негізгі мақсаттары есірткінің аса қауіпті түрлерінің, оның ішінде синтетикалық түрлерінің айналымын төмендету, есірткіге тәуелділерді ерте анықтау және есепке алу жүйесін енгізу, уәкілетті органдардың құзыретін арттыру және материалдық-техникалық базасын нығайту. Интернет желісінде деструктивті материалдарды анықтау бойынша орталық, жергілікті, мемлекеттік және құқық қорғау органдары арасындағы өзара іс-қимылды үйлестіруді қамтамасыз ету үшін «Кибернадзор» ақпараттық жүйесі іске қосылды. Атап айтқанда, бұл заманауи аппараттық-бағдарламалық жабдық әлеуметтік желілер мен веб-сайттар арқылы есірткінің таралу деректерін анықтауды автоматтандыруға мүмкіндік береді, ал жүйе онлайн режимде электрондық дүкендерді бұғаттауды қамтамасыз етеді [17]. Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасын талдау «есірткі, психотроптық заттарды немесе сол тектестерді, прекурсорларды насихаттау немесе заңсыз жарнамалау» Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 299-1-бабына сәйкес қылмыс үшін жауапкершілік біздің ойымызша, жасалған әрекеттің қоғамдық қауіптілік дәрежесіне сәйкес келмейді деген қорытындыға келеміз [18]. Қылмыстық саясатты жеңілдету бағытында өзгерту зиянды ақпаратты тарататын адамдарға жауапкершіліктен бас тартуға мүмкіндік береді. Салдардың қауіптілігін ескере, мүлікті тәркілей отырып, үш жылдан он жылға дейінгі бас бостандығынан айыру мерзімдерін қайта қарау орынды болып көрінеді. Балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласында Қазақстан Республикасының заңнамасы әлемнің бірқатар жетекші елдерінен (АҚШ, Канада, Германия, Ұлыбритания, Нидерланды, Дания, Жапония және т.б.) артта қалып отыр.

Еуропа елдерінде 2012 жылы «Балаларға арналған ең жақсы Интернетті қалыптастырудың Еуропалық стратегиясы» қабылданды. Оны ұялы байланыс операторлары, ұялы телефон өндірушілері және әлеуметтік медиа провайдерлері қабылдады, олар барлық мүдделі тараптардың күш-жігерін келесі мәселелерді шешуге бағыттауды ұсынды:

– Интернетте жағымды контент құру (бұл ең алдымен, балаларға желідегі жұмыс туралы жағымды түсінік қалыптастыруға мүмкіндік беретін шығармашылық және білім беру ресурстары туралы);

– халықтың Интернет сауаттылығын арттыру: азаматтарды онлайн-қауіпсіздік негіздеріне оқыту, барлық еуропалық мектептерде тиісті сабақтар өткізу;

– контентті таңбалауды және жас параметрлерін енгізу арқылы қауіпсіз Интернет ортасын қалыптастыру; ата-ана бақылауының мүмкіндіктерін кеңейту;

– балаларға жыныстық зорлық-зомбылық және оларды жыныстық қанау көріністері бар материалдармен күресу [19; 88].

Ірі Интернет-компаниялар, Apple, Facebook, Google, Microsoft, Blackberry және т.б. сияқты жаһандық нарық көшбасшылары (31 компания) балаларға арналған ең жақсы Интернетті құру коалициясына бірікті (CEO Coalition to make a Better Internet for Kids), бұл бүкіл әлемдегі балалар үшін қауіпсіз Интернет ортасын қалыптастыру саласындағы негізгі шешімдерді әзірлеуге түрткі болды. Балалардың мүдделерін қорғайтын экономикалық емес ұйымдардың өкілдерімен, заңгерлермен және ғылыми қоғамдастықпен өз ұсыныстарын талқылау арқылы жұмыс істеудің бес бағыты анықталды:

– балалар үшін қауіпті контентке шағымдануға мүмкіндік беретін қарапайым, бірақ сенімді құралдарды жасау: кез келген құрылғыда қарапайым және пайдаланушыларға көрінетін шағым беру мүмкіндігі балаларға қауіпті материалдарды тез анықтауға және тиісті шараларды қабылдауға мүмкіндік береді;

– пайдаланушының жасына сәйкес келетін қауіпсіздік параметрлері: әдеттегідей есептік жазбаны әртүрлі жас топтарының қажеттіліктеріне сәйкес келтіретін параметрлер, мысалы, берілген пайдаланушы туралы ақпарат, оның контактілері мен фотосуреттері кез келген адамға немесе тек тар шеңберге қол жетімді болатындығын анықтайтын параметрлер;

– Интернет-контент классификациясын енгізу: желіде орналастырылған ақпараттық өнімдердің әртүрлі түрлеріне сәйкес келетін және сонымен бірге ата-аналарға түсінікті болатын контенттің жас таңбалауын пысықтау;

– ата-аналық бақылау қызметін біріктіру, оның мүмкіндіктерін кеңейту: қызмет неғұрлым ыңғайлы және түсінікті болса, соғұрлым тезірек пайдаланушылар оны игере бастайды;

– балаларға жыныстық зорлық-зомбылық материалдарын жою: Интернеттен балаларға жыныстық зорлық-зомбылық материалдарын жоюға ұмтылу, осы мәселелер бойынша құқық қорғау органдарымен және сенім телефондарымен белсенді жұмыс істеу [19; 89].

Балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін құқықтық реттеудің шетелдік тәжірибесін талдау жалпы тенденцияларды ғана емес, сонымен қатар әртүрлі тәсілдерді де көрсетеді. Мәселен, АҚШ-та балалардың қатысуымен ақпарат өндіруді көздейтін балалар домендік аймағы — kids.us. жұмыс істейді. Канадада бейне өнімдерінің жас классификациялық жүйесі бар және провинциялық жүйелерде әртүрлі болуы мүмкін. Балаларға қауіпті деп танылған контентке: зорлық-зомбылық, жалаңаштық, эротика, жаман сөз, қорқыныш, қатыгездік, қорқыту көріністері, дөрекі (тұрпайы, балағат) сөйлеу болып саналады. Германияда кәмелетке толмағандарды ақпараттың деструктивті әсерінен қорғау жүйесінде зорлық-зомбылықты дәріптейтін, садизммен, гомосексуализммен және педофилиямен порнографияны көрсететін ақпараттық өнімдерді өндіру, тарату және әкелу; кәмелетке толмағандарға порнографиялық материалдарды сату немесе мұндай материалдарды кәмелетке толмағандар үшін қолжетімді жерлерде жариялау үшін жауапкершілік, жанжалды шешудің негізгі құралы ретінде насихатталған, ауқымды түрде көрсетілген зорлық-зомбылық, кісі өлтіру және қатыгездік зиянды болып саналады. Ұлыбританияда әр түрлі жас классификациясындағы ақпараттық өнімдер үшін дифференциалды эфир уақыты қолданылады. Алкоголь, есірткі, темекі шегуді ынталандыратын, зорлық-зомбылық (әсіресе отбасылық), балағат сөздер, жыныстық қатынас пен жалаңаш денені көрсететін әдепсіз мазмұны бар ақпараттық өнімдер балалар үшін қауіпті болып саналады. Мұндай шектеулер тіпті апаттар мен шабуылдарды бейнелеу сияқты белгілі бір мазмұнды көрсетуге рұқсат етілмеген уақытта эфирге шығатын жаңалықтар бағдарламаларына қатысты қолданылады. Тиісті бейне сериясы бар жаңалықтардың толық нұсқасы кешкі уақытта, яғни сағат 21.00-ден кейін таратылады. Франция елінде сағат 22.30-ға дейін телеэфирде және радиоэфирде, сағат 20.30-ға дейін жарнамаларда эротикалық және зорлық-зомбылықты құрайтын ақпараттық өнімді көрсетуге тыйым салынған. Осы мемлекетте теледидардағы балалар мен жасөспірімдердің сезімдерін қорғауды қамтамасыз ететін мемлекеттік орган жоғары аудиалды кеңесі қызмет етеді. Киноөнімдерге жас шектеулері белгіленген. Нидерландының «Кейквейзер» аудиовизуалды өнімді таңбалау жүйесін құру, ол бес жас маркерлерінің жиынтығы және олармен бірге жүретін алты контент сипаттамасы: қорқыныш, зорлық-зомбылық, эротика, есірткіні (алкогольді) теріс пайдалану, ұрысу, кемсітушіліктен тұратын тәжірибесі. Егер жағымсыз ақпарат кездесе, ақпаратты тұтынушы арнайы телефон нөмірі арқылы шағым бере алады [10; 38]. Қытайдағы Интернет қолданушылар балаларын қорғаудың ең маңызды әдісіне кәмелетке толмағандардың хабардарлығы мен дағдыларын арттыру болып табылады. ҚХР-да 2016 жылы киберқауіпсіздік туралы арнайы заң қабылданды («Cybersecurity Law of the People's Republic of China»), бұл Интернет желісінде балалардың физикалық және психикалық денсаулығына қауіп төндіретіндердің қызметін заңды түрде тоқтатуға мүмкіндік береді [20; 54].

Балалар қауіпсіздігі бойынша ТМД елдерінің заңнамасы дамуда. Сонымен, «Кәмелетке толмағандарды зиянды әсерден қорғау туралы» арнайы заң Грузияда қолданылады және балаларды кино, видео, телефильмдер мен баспа өнімдерін көрсетуге байланысты зиянды әсерден қорғауды реттейді. Литва Республикасының «Кәмелетке толмағандарды қоғамдық ақпараттың теріс әсерінен қорғау туралы» Заңына сәйкес балаларды кәмелетке толмағандардың физикалық, рухани және адамгершілік дамуына теріс әсер ететін қоғамдық ақпараттан қорғау шаралары айқындалған, Украинаның «Қоғамдық моральды қорғау туралы» Заңында балаларды жыныстық немесе эротикалық сипаттағы өнімдердің теріс әсерінен қорғаудың арнайы шаралары бар.

Қорытынды

Осылайша, қорытындылай келе, қазіргі қоғамның алдында азаматтардың қазіргі шындықтың ажырамас бөлігі ретінде виртуалды кеңістіктегі теріс ақпараттық әсерден қауіпсіздігін қамтамасыз етудің ерекше міндеті тұрғанын атап өтуге болады.

Өскелең ұрпақ физикалық, психологиялық және әлеуметтік жетілмегендіктен ең осал ретінде күшейтілген қорғауды талап етеді. Сондықтан балалар бірінші кезекте теріс ақпараттық әсерден қорғауды қажет етеді. Қазақстан Республикасында балалардың ақпараттық қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру мақсатында мынадай ұсынымыз бар:

– балалардың теріс ақпаратқа қол жеткізуін шектеу мақсатында ғаламдық желідегі сайттың шектеулі жиынтығына Интернет-қолжетімділік қызметтерін ұсыну қажет, баланың білім беру және ойын-сауық қажеттіліктері үшін қауіпсіз Интернет-сервистердің санын көбейту керек деп санаймыз;

– Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын сақтау тұрғысынан Интернет-ресурстарға, оның ішінде әлеуметтік желілерге мониторинг жүргізу, себебі бұл баланың рухани және адамгершілік дамуына зиян келтіретін ақпараттың таралуына қарсы тұру құралдарының бірі болып табылады. Қатыгездікке, зорлық-зомбылыққа және суицидке табынуды насихаттайтын материалдардың негізгі бөлігі «ВКонтакте», «Mail.ru», «Facebook» және т.б. әлеуметтік желілерінде таратылғандықтан, балалар мен жасөспірімдер үшін қауіпсіз ортаға ықпал ететін саясаттар мен стандарттарды енгізу үшін алдын алу жұмыс жүргізіп, онлайн-платформа иелерімен ынтымақтастық орынды деп санаймыз;

– ақпараттық ортаның жағымсыз әсерінен балаларға көмек пен кеңес ала алатын психологиялық орталықтар мен сенім телефондарын құру;

– ата-аналар балаларының желідегі белсенділігін қадағалап, оларды дұрыс іс-әрекеттерге үйрете алатындай, балалардың Интернет-технологияларды қауіпсіз пайдалануы мәселелері бойынша алдын алуға әңгімелер жүргізе алатындай ата-аналар семинарлары мен ақпараттық қауіпсіздік курстарын өткізу;

– жеке деректерді қорғауды және теріс әсерлердің алдын алуды қамтамасыз ететін қауіпсіз балалар қосымшалары мен онлайн-құралдарын әзірлеуді қолдау және ынталандыру (баланың Интернет желісіндегі іс-әрекеттерін талдауға мүмкіндік беретін «ата-ана бақылауы» бағдарламасының түрі бойынша);

– балалардың мүддесі үшін қабылданған шаралар мен басқару шешімдерінің нақты тиімділігіне сүйене отырып, қолданыстағы заңнама мен құқық қолдану тәжірибесіне тұрақты мониторинг жүргізу.

Жоғарыда аталған шараларды іске асыру жиынтығында Қазақстан Республикасында балалар үшін неғұрлым қауіпсіз ақпараттық орта құруға ықпал етуі мүмкін деп санаймыз. Сондай-ақ, ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуын және осы бағыттағы қауіптердің тұрақты эволюциясын ескере отырып, мемлекеттік органдарда балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласында қосымша шаралар бойынша жұмыс жүргізілуі қажет.

Әдебиеттер тізімі

1 «Қазақстан Республикасының Ақпараттық доктринасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 20 наурыздағы № 145 Жарлығы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://akorda.kz/ru/ob-utverzhdenii-informacionnoy-doktriny-respubliki-kazahstan-2025248>

2 «Бала құқықтары туралы Конвенцияны ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 8 маусымдағы қаулысы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B940001400_

3 Белякова Е.Г. Информационная культура и информационная безопасность школьников / Е.Г. Белякова, Э.В. Загвязинская, А.И. Березенцева // Образование и наука. — 2017. — Т.19. № 8. — С. 147–162; Гольяпина И.Ю. Нормативно-правовое обеспечение информационной безопасности детей / И.Ю. Гольяпина, Д.Ф. Мухаметова // Инновационная экономика и общество. — 2017. — № 3 (17). — С. 71–79; Дадаева М.С. Государственная система кибербезопасности и предупреждение экстремизма среди несовершеннолетних / М.С. Дадаева // Современные научные исследования и разработки. — 2018. — Т. 1, № 5 (22). — С.183–185.

4 Полякова Т.А. Правовое обеспечение информационной безопасности при построении информационного общества в России: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Т.А. Полякова. — М., 2008. — 38 с.

5 Бачило И.Л. Информационное право: учеб. для академического бакалавриата / И.Л. Бачило. — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд-во «Юрайт», 2017. — 398 с.

6 Алексенцев А.И. Сущность и соотношение понятий «защита информации», «безопасность информации», «информационная безопасность» / А.И. Алексенцев // Безопасность информационных технологий, 1999. — № 1. — С. 12–19.

7 «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V Заңы (2023.10.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37847228#activate_doc=2

8 «Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 2 шілдедегі № 169-VI Заңы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000169>

- 9 Гольяпина И.Ю. Нормативно-правовое обеспечение информационной безопасности детей / И.Ю. Гольяпина, Д.Ф. Мухаметова // Инновационная экономика и общество. — 2017. — № 3 (17). — С. 71–79.
- 10 Дети в информационном обществе: инф.-метод. пос. — Нур-Султан: Изд-во ИП «БиКА», 2019. — 66 с.
- 11 «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345-ІІ Заңы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51032460#activate_doc=2
- 12 Күмісбеков С.К. Қазіргі кезеңдегі кибербуллингтің алдын алу мәселелері / С.К. Күмісбеков, С.М. Сабитов, М.Т. Акимжанова // Қарағанды университетінің хабаршысы. — 2022. — № 1(105). — Б. 85-95.
- 13 «Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, суицидтің алдын алу және олардың құқықтары мен саламаттығын қамтамасыз ету жөніндегі 2023–2025 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 31 тамыздағы № 748 қаулысы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000748>
- 14 Дубов С.С. Информационная безопасность ребенка в цифровом пространстве Российской Федерации / С.С. Дубов, В.В. Линьков, М.А. Карбаинова // Росс. технол. журн. — 2019. — № 7(4). — С. 21–30.
- 15 «Синий кит» вернулся в новом обличье. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://iz.ru/697537/anzhelina-grigorian-vladimir-zykov/sinii-kit-vernulsia-v-novom-obliche>
- 16 Иксанов Р.А. Информационная безопасность ребенка в сети Интернет / Р.А. Иксанов, З.И. Бикамова, Ю.Р. Гимазетдинова // Междунар. журн. гуманитар. и строит. наук. — 2018. — № 5. — С. 111–114.
- 17 «Кибернадзор» обеспечит блокировку продажи наркотиков в Интернете. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://el.kz/ru/kibernadzor-obspechit-blokirovku-prodazhi-narkotikov-v-internete_67786/
- 18 Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2023.12.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294#activate_doc=2
- 19 Шпагина Е.М. Информационная безопасность в контексте защиты прав детей в Российской Федерации / Е.М. Шпагина // Психология и право. — 2016. — Т. 6. № 4. — С. 86–94.
- 20 Остроушко А.В. Защита информационной безопасности несовершеннолетних в КНР / А.В. Остроушко, А.А. Букалеров, С.А. Букалеров // Legal Bulletin. — 2018. — Т. 3. № 1, 2. — С. 53–58.

М.Т. Акимжанова, Г.А. Ильясова

Вопросы обеспечения информационной безопасности ребенка в цифровом пространстве Республики Казахстан

Стремительное развитие Интернет-технологий повлекло резкое увеличение количества пользователей всех возрастов, в том числе и детей, которые являются потребителями различной, в том числе и деструктивной информации. Современные мировые тенденции сегодня сигнализируют о возникновении новых форматов угроз и онлайн-рисков. Дети являются активными пользователями глобальной сети Интернет, причем большинство из них не подозревают об опасности, которую может содержать информация в виртуальном пространстве, а именно пропаганда потребления алкогольных, наркотических средств, насилия и жестокости, агрессивного и суицидального поведения и т. д. Авторами выявлены и даны характеристики информационных угроз, таких как кибербуллинг, рассмотрены проблемы детских суицидов, которые совершаются посредством «групп смерти» в социальных сетях. Представлены планы мероприятий со стороны государства, а также выделены профилактические меры для обеспечения информационной безопасности ребенка в глобальном информационном пространстве. В статье приведены примеры решения проблемы информационной безопасности в Республике Казахстан и других странах на основе обзора публикаций по данной проблематике, а также нормативно-правовых актов Республики Казахстан и зарубежных государств. Раскрыты вопросы необходимости дальнейшего изучения проблемы и разработки профилактических мероприятий, направленных на предотвращение возникновения информационных угроз и онлайн-рисков. Сделаны выводы о целесообразности разработки мер как социальной, так и правовой направленности с целью предупреждения подобных правонарушений. Результатами проведенного исследования явились предложенные авторами возможные меры по совершенствованию системы правового обеспечения информационной безопасности детей в Республике Казахстан.

Ключевые слова: ребенок, информационная безопасность, права ребенка, информация, вредная информация, защита, Интернет, кибербуллинг, травля.

M.T. Akimzhanova, G.A. Ilyassova

Issues of ensuring the information security of the child in the digital space of the Republic of Kazakhstan

The rapid development of social resources of Internet technologies has led to a sharp increase in the number of users of all ages, among them children, who are consumers of various, including destructive information. Today, modern global trends signal the emergence of new formats of threats and online risks. Children are active users of the global Internet, and most of them are unaware of the danger that information in the virtual space may contain. To be more precise, it is the propaganda of the consumption of alcohol, drugs, violence and cruelty, aggressive and suicidal behavior, etc. The authors identified and gave characteristics of information threats, such as cyberbullying, considered the problems of child suicides that are committed through “death groups” in social networks. We have presented action plans on the part of the state, and also highlighted preventive measures to ensure the information security of the child in the global information space. The article provides examples of solving the problem of information security in the Republic of Kazakhstan and other countries based on a review of publications on this issue, as well as regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan and foreign countries. We have revealed the issues of the need for further study of the problem and the development of preventive measures aimed at preventing the occurrence of information threats and online risks. In order to prevent such offenses, conclusions are drawn about the expediency of developing measures of both social and legal orientation. The results of the study were possible measures proposed by the authors regarding the improvement of the system of legal provision of information security of children in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: child, information security, child's right, information, harmful information, protection, Internet, cyberbullying, bullying.

References

- 1 «Qazaqstan Respublikasynyn Aqparattyq doktrinasyn bekitu turaly» Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin 2023 zhylqy 20 nauryzdaqy N 145 Zharylqy [Decree of the president of the Republic of Kazakhstan dated March 20, 2023 “On approval of the information doctrine of the Republic of Kazakhstan”]. *Akorda.kz*. Retrieved from <https://akorda.kz/ob-utverzhdennii-informacionnoy-doktriny-respubliki-kazahstan-2025248> [in Kazakh].
- 2 «Bala quyqytary turaly Konventsiiany ratifikatsiialau turaly» Qazaqstan Respublikasynyn Zhoqarqy Kenesinin 1994 zhylqy 8 mausymdaqy qaulysy [Resolution of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan dated June 8, 1994 “On ratification of the convention on the rights of the child”]. *Adilet.zan.kz*. Retrieved from https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B940001400_ [in Kazakh].
- 3 Boliakova, E.G., Zagviiazinskaia, E.V., & Berezentseva, A.I. (2017). Informatsionnaia kultura i informatsionnaia bezopasnost shkolnikov [Information culture and information security of schoolchildren]. *Obrazovanie i nauka — Education and science*, 19 (8), 147–162 [in Russian]; Goltiapina, I.Yu., & Mukhametova, D.F. (2017). Normativno-pravovoe obespechenie informatsionnoi bezopasnosti detei [Regulatory and legal provision of information security of children]. *Innovatsionnaia ekonomika i obshchestvo — Innovative economy and society*, 3 (17), 71–79 [in Russian]; Dadaeva, M.S. (2018). Gosudarstvennaia sistema kiberbezopasnosti i preduprezhdenie ekstremizma sredi nesovershennoletnikh [State cybersecurity system and prevention of extremism among minors]. *Sovremennye nauchnye issledovaniia i razrabotki — Modern scientific research and development*, 1, 5 (22), 183–185 [in Russian].
- 4 Poliakova, T.A. (2008). Pravovoe obespechenie informatsionnoi bezopasnosti pri postroenii informatsionnogo obshchestva v Rossii [Legal provision of information security in building an information society in Russia]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
- 5 Bachilo, I.L. (2017). Informatsionnoe pravo [Information law]. (5th edition, revised and expanded). Moscow: Izdatelstvo «Yurait» [in Russian].
- 6 Aleksentsev, A.I. (1999). Sushchnost i sootnoshenie poniatii «zashchita informatsii», «bezopasnost informatsii», «informatsionnaia bezopasnost» [The essence and correlation of the concepts of “information protection”, “security of information”, “information security”]. *Bezopasnost informatsionnykh tekhnologii — Information technology security*, 1, 12–19 [in Russian].
- 7 «Aqparattandyru turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2015 zhylqy 24 qarashadaqy N 418-V Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated November 24, 2015 No 418-V “On informatization”]. *Online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37847228#activate_doc=2 [in Kazakh].
- 8 «Balalardy densaulyqy men damuyna zardabyn tizigetini aqparattan qorqau turaly» 2018 zhylqy 2 shildedegi N 169-VI Qazaqstan Respublikasynyq Zany [Law of the Republic of Kazakhstan “On protection of children from information harmful to their health and Development” Law of the Republic of Kazakhstan dated July 2, 2018 No. 169-VI]. *Adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000169> [in Kazakh].
- 9 Goltiapina, I.Yu., & Mukhametova, D.F. (2017). Normativno-pravovoe obespechenie informatsionnoi bezopasnosti detei [Regulatory and legal provision of information security of children]. *Innovatsionnaia ekonomika i obshchestvo — Innovative economy and society*, 3 (17), 71–79 [in Russian].
- 10 (2019). Deti v informatsionnom obshchestve [Children in the Information Society]. Nur-Sultan: Izdatelstvo IP «BiKA» [in Russian].

- 11 «Qazaqstan Respublikasyndaqy balanyn quyqytary turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2002 zhylqy 8 tamyzdaqy N 345-II Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated August 8, 2002 No. 345-II “On the rights of the child in the Republic of Kazakhstan”]. *Online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51032460#activate_doc=2 [in Kazakh].
- 12 Kumisbekov, S.K., Sabitov, S.M., & Akimzhanova, M.T. (2022). Qazirgi kezendegi kiberbullingtin aldyn alu maseleleri [Cyberbullying prevention problems of at the present stage]. *Qaragandy universitetinin khavarshysy — Bulletin of the Karaganda University*, 1(105), 85-95 [in Kazakh].
- 13 «Balalardy zorlyq-zombylyqtan qorqau, suitsidtin aldyn alu zhane olardyn quyqytary men salamattyqyn qamtamasyz etu zhonindegi 2023–2025 zhyldarqa arnalqan keshendi zhospardy bekitu turaly» Qazaqstan Respublikasy Ukimetiniq 2023 zhylqy 31 tamyzdaqy N 748 qaulysy [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 31, 2023 No 748 “On approval of the Comprehensive Plan for the protection of children from violence, suicide prevention and ensuring their rights and well-being for 2023-2025”]. *Adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000748> [in Kazakh].
- 14 Dubov, S.S., Linkov, V.V., & Karbainova, M.A. (2019). Informatsionnaia bezopasnost rebenka v tsifrovom prostranstve Rossiiskoi Federatsii [Information security of a child in the digital space of the Russian Federation]. *Rossiiskii tekhnologicheskii zhurnal — Russian Technological journal*, 7(4), 21–30 [in Russian].
- 15 «Sinii kit» vernulsia v novom obliche [The “Blue Whale” has returned in a new guise]. *iz.ru* Retrieved from <https://iz.ru/697537/anzhelina-grigorian-vladimir-zykov/sinii-kit-vernulsia-v-novom-obliche> [in Russian].
- 16 Iksanov, R.A., Bikamova, Z.I., & Gimazetdinova, Yu.R. (2018). Informatsionnaia bezopasnost rebenka v seti Internet [Information security of a child on the Internet]. *Mezhdunarodnyi zhurnal gumanitarnykh i stroitelnykh nauk — International Journal of Humanities and Construction Sciences*, 5, 111-114 [in Russian].
- 17 «Kibernadzor» obespechit blokirovku prodazhi narkotikov v Internete [“Cyber surveillance” will ensure the blocking of drug sales on the Internet]. *el.kz* Retrieved from https://el.kz/ru/kibernadzor-obespechit-blokirovku-prodazhi-narkotikov-v-internete_67786/ [in Russian].
- 18 Qazaqstan Respublikasynyn 2014 zhylqy 3 shildedegi N 226-V Qylmystyq kodeksi [Criminal code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V]. *Online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294#activate_doc=2 [in Kazakh].
- 19 Shpagina, E.M. (2016). Informatsionnaia bezopasnost v kontekste zashchity prav detei v Rossiiskoi Federatsii [Information security in the context of the protection of children's rights in the Russian Federation]. *Psikhologiya i pravo — Psychology and law*, 6 (4), 86–94 [in Russian].
- 20 Ostroushko, A.V., Bukalero, A.A., & Bukalero, S.A. (2018). Zashchita informatsionnoi bezopasnosti nesovershennoletnikh v KNR [Protection of information security of minors in China]. *Legal Bulletin*, 3(1, 2), 53–58 [in Russian].

А.Б. Назаралиева*, А.Н. Ниязова

Кыргызско-Российский Славянский университет имени Б.Н. Ельцина, Бишкек, Кыргызстан
(E-mail: anara.niyazova@gmail.com; nazarialieva.ab@gmail.com)

Споры о прекращении права на земельные участки: обзор судебной практики

Статья посвящена исследованию круга вопросов, возникающих в судебной практике по земельным спорам. Судебные тяжбы, возникшие из земельных правоотношений, занимают немалое место среди разбирательств в судах Кыргызской Республики. В этой связи представляется важным провести анализ и систематизацию существующей практики в указанной области. Особый интерес вызывают проблемы, возникающие при изъятии и выкупе земельных участков, в том числе для государственных и общественных нужд. Авторы данного исследования предприняли попытку изучить указанные выше вопросы, привести примеры представляющих интерес судебных кейсов, а также предложили возможные пути усовершенствования норм законодательства в данной сфере. В рамках настоящего исследования были использованы как общенаучные методы, так и специально-правовые, такие как формально-юридический и сравнительно-правовой. Несомненно, вопросы прекращения права на земельные участки, в том числе и на территории Кыргызской Республики, являются актуальными с точки зрения теоретического исследования, имея при этом значимость практического характера. Проведение анализа и статистики рассмотренных гражданских, экономических и административных дел, в особенности связанных с земельно-правовыми вопросами, осуществляемых на постоянной основе, содействовало бы информированности и правовой грамотности сторон для правильного и юридически выверенного обращения в суд.

Ключевые слова: право на земельный участок, право собственности, прекращение права на земельный участок, земельный участок, земельный спор, выкуп земельного участка, изъятие, судебная практика, вещные права, сделки.

Введение

Прекращение права на земельный участок — это колоссальная обширная и интересная тема для изучения как с теоретической, так и с практической точки зрения. Конечно, когда речь идет о праве на земельный участок, первое, что рассматривается в подавляющем большинстве научных работ в юриспруденции, — это вопросы права собственности на землю, однако не стоит забывать, что спорные моменты возникают также и при реализации иных вещных прав на землю.

Обзор существующей судебной практики представляется разумным начать с рассмотрения нормативной базы, касающейся указанной выше темы. Кроме основных (Гражданского кодекса Кыргызской Республики (далее — ГК КР)), Земельного кодекса КР (далее — ЗК КР)), Гражданского процессуального кодекса КР (далее — ГПК КР)), Административно-процессуального кодекса КР (далее — АПК КР)) нормативных правовых актов, важно упомянуть Постановление Пленума Верховного Суда Кыргызской Республики № 13 от 31.05.2018 г. «О некоторых вопросах, возникающих при рассмотрении дел об оспаривании решений, действий (бездействия) государственных органов и органов местного самоуправления, связанных с предоставлением и изъятием земельных участков» [1]. Нормами указанного Постановления охватывается огромный пласт особенностей изучения земельных споров, заключающихся в обжаловании решений уполномоченных органов. Вместе с тем земельные споры включают в себя множество разнообразных ситуаций, которые могут быть рассмотрены как в соответствующих органах, так и в судебном порядке. В настоящей статье более подробно остановимся на судебных спорах, связанных с прекращением права на землю.

Методы и материалы

В рамках настоящего исследования были использованы как общенаучные методы исследования, так и специально-правовые методы, такие как формально-юридический и сравнительно-правовой.

*Автор-корреспондент. E-mail: anara.niyazova@gmail.com

При написании настоящей статьи было исследовано кыргызстанское законодательство, регулирующие вопросы земельных правоотношений, а также была рассмотрена существующая судебная практика. Проанализированы научные труды кыргызстанских и зарубежных учёных-цивилистов.

Результаты и их обсуждение

Согласно ст. 119 ЗК КР, споры, которые вытекают из земельных правоотношений, разрешаются уполномоченным государственным органом, предоставившим земельный участок. В случае несогласия землепользователя с решением уполномоченного государственного органа земельные споры рассматриваются в судебном порядке [2]. Вместе с тем важно иметь в виду, что земельные споры, связанные с предоставлением, изъятием и прекращением права на земельный участок, могут разрешаться только судом. В соответствии со ст. 32 ГПК КР для земельных споров действует исключительная подсудность, то есть иски о правах на земельные участки, участки недр, обособленные водные объекты, здания, сооружения и другие объекты, прочно связанные с землей, в том числе иски об освобождении недвижимого имущества от ареста, должны предъявляться по месту нахождения этих объектов или арестованного имущества [3].

Если обратиться к статистическим данным, то стоит отметить, что отдельной статистики по рассмотрению земельных споров нет, тем не менее есть общие цифры, согласно которым в 2022 г. в суды первой инстанции поступило 121 754 дела, что на 35 % больше, чем в 2021 г., в том числе 79 757 гражданских дел (2021 г. — 71 084), что на 12,2 % больше данных 2021 г.; 3802 административных дел (2021 г. — 3488), что на 9 % больше, чем в 2021 г. [4].

При этом к наиболее часто встречающимся в судебной практике земельным спорам относятся: споры о границах земельных участков; об определении порядка использования земельного участка; иски о разделе земельной доли, об её истребовании; иски об устранении препятствий в пользовании земельным участком; иски о расторжении договора аренды и взыскании платы; споры, связанные с действиями (бездействием) жайыт комитета, вытекающие из прав на пастбища; об установлении права собственности по состоявшейся сделке, а также заявления, рассматриваемые в порядке особого производства [5]. Из всего сказанного выше можно сделать вывод об остроте и своевременности совершенствования законодательства, что позволит решить вопросы по правильному рассмотрению судебных земельных споров.

В Постановлении Пленума Верховного Суда КР «О некоторых вопросах, возникающих при рассмотрении дел об оспаривании решений, действий (бездействия) государственных органов и органов местного самоуправления, связанных с предоставлением и изъятием земельных участков» вопросам прекращения права на землю посвящены пункты с 32 по 41. Одним из важнейших принципов при разрешении споров об оспаривании решений, действий или бездействия государственных органов и органов местного самоуправления, связанных с предоставлением и изъятием земельных участков, является обеспечение судами точного соблюдения требований процессуального закона. Как известно, изъятие имущества является исключительной мерой, применяемой только в случаях, прямо предусмотренных законодательством. Изъятие может быть произведено только судом и только после письменного предупреждения землепользователя, за исключением случаев изъятия участка для государственных и общественных нужд; неиспользования участка или его части, предназначенного для нужд сельского хозяйства, в течение трех лет; аннулирования права пользования недрами согласно соответствующим нормам о недрах. Таким образом, точное соблюдение процессуальных механизмов на практике при разрешении земельных споров, в том числе связанных с обжалованием государственных актов, обеспечивает окончательность и законность выносимых судебных решений по ним. Существующая судебная практика по спорам, связанным с землей, достаточно обширна и при этом не систематизирована, в связи с тем, что как такового системного общего обзора судебной практики по указанной категории дел не имеется. При этом, благодаря существующей базе данных решений, определений и постановлений судебных органов, можно рассматривать отдельные судебные акты для анализа конкретных ситуаций и кейсов. Рассмотрим некоторые из них, прямо относящиеся к теме прекращения права на землю.

Первое судебное дело, которое мы рассмотрим в рамках настоящей статьи, это иск, направленный на оспаривание акта, изданного муниципалитетом. Постановлением Мэрии г. Ош от 26 ноября 2013 г. были внесены изменения в предыдущее Постановление Мэрии от 24 июля 2012 г. о строительстве дороги в черте города, в связи с чем были даны указания службам Мэрии о подготовке проектно-строительной документации, в том числе об определении видов построек и домостроений, ко-

торые подпадают под строительство дороги. Также указанным Постановлением было установлено провести работу по выкупу земельных участков у собственников, подпадающих под снос, на основании Генерального плана г. Ош. Собственники домостроений, 23 человека, обратились в суд с заявлением о признании недействительным Постановления Мэрии г. Ош от 26 ноября 2013 г., а также об исключении земельных участков и личных подсобных хозяйств из списка, подлежащих изъятию для муниципальных общественных нужд.

Суды первых двух инстанций в удовлетворении заявления отказали.

Судебная коллегия по административным и экономическим делам Верховного Суда Кыргызской Республики согласилась с выводами нижестоящих судов и установила следующее. В соответствии с п. 1 ст. 68 ЗК КР изъятие (выкуп) земельного участка для государственных и общественных нужд может производиться на основании договора между уполномоченным органом и собственником земельного участка или землепользователем. В случае несогласия собственника земельного участка или землепользователя с изъятием (выкупом) или его условиями уполномоченный орган вправе обратиться в двухмесячный срок в суд с иском о возмездном изъятии (выкупе) земельного участка с момента получения отказа.

Верховный Суд КР счел, что из содержания Постановления Мэрии г. Ош от 26 ноября 2013 г. не усматривается изъятие земельных участков заявителей. Таким образом, данное Постановление не нарушает права и законные интересы заявителей и соответствует требованиям ст. 68 ЗК КР. В части доводов заявителей о том, что, в соответствии с п. 6 ст. 32 ЗК КР, земельный участок для обслуживания жилого дома и ведения личного подсобного хозяйства не подлежит изъятию для государственных, муниципальных и общественных нужд, суды установили, что данный вопрос решается в судебном порядке в соответствии со ст. 68 ЗК КР [6].

Какие выводы можно сделать из приведенного выше судебного акта? Как показывает практика, часто при обращении в суд с иском, заявитель недостаточно четко формулирует свои требования, смутно представляя, какое итоговое решение ему необходимо получить от судебной тяжбы. Это в равной мере касается и дел, связанных с земельными правоотношениями. В указанном выше кейсе Постановление муниципального органа было направлено не на изъятие земельных участков, а на определение зданий и строений, подпадающих под строительство дороги, после чего соответствующие службы должны были провести работу по выкупу земельных участков. Согласно ст. 68 ЗК КР, ставится знак равенства между такими понятиями, как выкуп и изъятие. В правовой литературе, в свою очередь, обозначены различные мнения относительно соотношения этих двух терминов. К примеру, по мнению А.И. Дихтяр и Е.С. Клейменовой, выкуп можно определить как одну из форм изъятия земельного участка, которая может применяться только к собственнику земельного участка, и находящимся на нем иных недвижимых объектов, при этом различая выкуп как процесс, соглашение о выкупе как двустороннюю или многостороннюю сделку [7]. Представляется, что у изъятия как процесса принудительная природа, по сравнению с выкупом. В соответствии с приведенным выше Постановлением Мэрии г. Ош муниципальные службы (УМС) должны были провести переговоры с собственниками и совместно установить цены для дальнейшего заключения договора.

Резюмируя сказанное выше, необходимо отметить, что дефиниции «изъятие» и «выкуп» необходимо четко определить в тексте ГК КР и ЗК КР для того, чтобы исключить разночтения и подмену терминов.

Следующее судебное разбирательство, которое можно рассмотреть в рамках настоящей статьи, это дело о договорных отношениях по аренде земельного участка. В 2009 г. Решением Тош-Булакского айылокмоту № 9 «О переводе и предоставлении земельного участка в аренду» ОсОО «Х» предоставлен во временное пользование земельный участок сроком на 49 лет из земель пастбищных угодий 0,2 га под строительство ГЭС, восстановления подводящего канала к бывшей ГЭС площадью 10,7 га. Вместе с тем указанным решением на ОсОО «Х» была возложена обязанность по внесению оплаты стоимости возмещения потерь сельскохозяйственного производства и упущенной выгоды, арендной платы в соответствии с условиями договора, а также начала строительства в течение трех месяцев с окончанием согласно проекту и в срок. 16 апреля 2009 г. между Тош-Булакским айылокмоту и ОсОО «Х» заключен договор аренды указанного выше земельного участка сроком на 49 лет с арендной платой в размере 50 000 сом в год. В результате айылокмоту обратился в суд с иском о расторжении договора аренды, а также об изъятии у ОсОО «Х» в пользу Тош-Булакского айылокмоту земельного участка. Суды первой и апелляционной инстанции удовлетворили иск айылокмоту, судебная коллегия Верховного Суда КР в последующем поддержала данные решения, опи-

раясь на следующее. Истец исполнил свои обязательства по договору, передав ответчику земельный участок, являющийся предметом договора аренды. Между тем ОсОО «Х» (ответчик) свои обязательства по оплате арендной платы исполнило частично, не выплатив всю установленную договором сумму. Более того, с момента заключения договора аренды земельного участка ответчик к освоению земельного участка не приступил, что подтверждается показаниями истца, кроме того, данные обстоятельства ответчиком не оспорены, что в соответствии с ч. 4 ст. 70 ГПК КР доказыванию не подлежит. Истец направлял письма об устранении нарушений договора в адрес ответчика в рамках досудебного урегулирования спора.

Как известно, согласно пп. 4 и 8 п. 1 ст. 66 ЗК КР одним из исключительных случаев изъятия земельного участка является неиспользование участка несельскохозяйственного назначения в течение 5 лет, а для целей строительства объектов с использованием возобновляемых источников энергии в течение 3 лет, а также невнесение арендных платежей за земельный участок, который предоставлен из земель государственной или муниципальной собственности, в течение шести месяцев или в иные сроки, обговоренные в заключенном договоре. В рассматриваемом деле имело место подобное неиспользование ОсОО «Х» не проводило каких-либо определенных работ на объекте аренды почти 10 лет, в том числе частично не исполнило свои обязанности по уплате арендных платежей.

Исходя из приведенного реального примера, можно сделать определенные выводы. Когда речь идет о земельных правоотношениях, реализованных на основе заключенного между сторонами договора аренды, обращение в суд с иском об изъятии объекта аренды возможно только в связке с требованием о расторжении договора аренды. Вместе с тем, как видно из судебного решения, истцом (Таш-Булакским айылокмоту) не было заявлено требования о взыскании невыплаченных арендных платежей за фактическое пользование земельным участком, несмотря на то, что законодатель дает подобное право собственнику земли. Второй момент, оставляющий вопросы, это то, что ответчик (ОсОО «Х») не был привлечен к административной ответственности за неиспользование земельного участка. Ведь, как указано в ст. 65 ЗК КР, изъятие земельного участка применяется только судом после письменного предупреждения собственника земельного участка или землепользователя об устранении имеющегося нарушения, привлечения физического или юридического лица к административной ответственности, за исключением случаев, предусмотренных пп. 2, 3 и 7 п. 1 ст. 66 ЗК КР. Таким образом, до проведения изъятия земельного участка ОсОО «Х» должно было быть привлечено к административной ответственности, однако, это сделано не было, о чем в своей кассационной жалобе указывал ответчик. Учитывая, что рассматриваемое нарушение по неиспользованию участка длилось почти 10 лет, то в указанные периоды действовал Кодекс об административной ответственности (до 1 января 2019 г.) [8], затем Кодекс Кыргызской Республики о нарушениях (до 28 октября 2021 г.) [9]. В Кодексе об административной ответственности на тот момент существовала ст. 110 о наложении штрафа за неиспользование земельных участков без уважительных причин. В дальнейшем в Кодексе КР о нарушениях применялась ст. 170 о наложении штрафа за нарушение правил использования земель, в том числе требований природоохранного режима использования земель. В настоящее время в действующем Кодексе КР о правонарушениях имеет место ст. 239 для установления ответственности за аналогичные правонарушения [10].

Таким образом, следует признать, что механизмы изъятия земельного участка несовершенны и на практике возникают вопросы, требующие проработанности на законодательном уровне в самом ближайшем будущем.

Выводы

Как видим из приведенных примеров, судебные споры, возникающие из земельных правоотношений, достаточно сложны и требуют в большей степени юридического внимания, как теоретического, так и практического свойства. В то же время глубокий анализ и подробная статистика рассмотренных гражданских, экономических и административных дел, связанных с прекращением права на землю, проводящиеся на постоянной основе, содействовали бы информированности и правовой грамотности сторон для правильного и юридически выверенного обращения в суд.

Резюмируя сказанное выше, можно констатировать следующее:

– очевидно, что необходима более развёрнутая проработка механизма изъятия недвижимого имущества, в том числе и земельных участков;

- необходимость чёткого определения, обязательно ли привлечение к административной ответственности до применения других видов ответственности за земельные нарушения вплоть до принудительного прекращения права на землю;
- разграничить понятия «изъятие» и «выкуп» в Гражданском и Земельном кодексах для исключения расхождений с существующей практикой.

Список литературы

- 1 Постановление Пленума Верховного Суда Кыргызской Республики № 13 от 31.05.2018 г. «О некоторых вопросах, возникающих при рассмотрении дел об оспаривании решений, действий (бездействия) государственных органов и органов местного самоуправления, связанных с предоставлением и изъятием земельных участков». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://sot.kg/post/o-nekotoryh-voprosah-voznikayushih-pri-rassmotrenii-del-ob-osparivanii-reshenij-dejstvij-bezdejstviya-gosudarstvennyh-organov-i-organov-mestnogo-samoupravleniya-svyazannyh-s-predostavleniem-i-izyatie> (Дата обращения: 07.07.2023).
- 2 Земельный кодекс Кыргызской Республики от 2 июня 1999 года №45. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/8> (Дата обращения: 07.07.2023).
- 3 Гражданский процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 25 января 2017 года №14. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111521?cl=ru-ru> (Дата обращения: 07.07.2023).
- 4 Анализ статистических данных по рассмотренным судами первой инстанции делам, связанным с семейным насилием, за 2019, 2020 и 2021 годы. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://sot.kg/statistics/main/index.php> (дата обращения: 07.07.2023).
- 5 Айтбаева И.М. Рассмотрение местными судами земельных споров / И.М. Айтбаева. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://admin-vshp.sot.kg/public/sites/3/2019/11/Zemelye-spory-russkij.pdf> — 2022. — 79 с.
- 6 Постановление Судебной коллегии Верховного Суда КР, г. Бишкек, от 19 декабря 2016 года, дело № АД-000019/16 МО, надзорное производство № 6-1027/16АД. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.toktom.kg/Toktom/DocumentList/Page?documentListId=e2af3c4a-8ec0-42da-a9ab-15888828ac53&page=0&documentFtsExpr=%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%BE%20%E2%84%96%20%D0%90%D0%94-000019%2F16%20%D0%9C%D0%9E>
- 7 Дихтяр А.И. Изъятие (выкуп) земельного участка для государственных и муниципальных нужд: вопросы теории и практики: прак. пос. / А.И. Дихтяр, Е.С. Клейменова. — Система ГАРАНТ. — 2008. — 144 с.
- 8 Кодекс об административной ответственности от 4 августа 1998 г. №114. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/6> (Дата обращения: 12.07.2023).
- 9 Кодекс Кыргызской Республики о нарушениях от 13 апреля 2017 года №58. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111565?cl=ru-ru> (Дата обращения: 12.07.2023).
- 10 Кодекс Кыргызской Республики о правонарушениях от 28 октября 2021 г. № 128. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112306?cl=ru-ru> (Дата обращения: 12.07.2023).

А.Б. Назаралиева, А.Н. Ниязова

Жер учаскесіне құқықтың тоқтатылуы туралы даулар: сот практикасына шолу

Мақала жер даулары бойынша сот практикасында туындайтын мәселелер шеңберін зерттеуге арналған. Жер қағынастарынан туындаған даулар Қырғыз Республикасының соттарындағы сот талқылауларында айтарлықтай орын алады. Осыған байланысты аталған саладағы қолданыстағы тәжірибені талдау және жүйелеу маңызды болып саналады. Жер учаскелерін алып қою немесе сатып алу кезінде, оның ішінде мемлекеттік және қоғамдық қажеттіліктер үшін туындайтын мәселелер ерекше қызығушылық тудырады. Бұл зерттеудің авторлары жоғарыда аталған мәселелерді зерттеп, қызығушылық тудыратын сот істеріне мысалдар келтіруге тырысқан, сондай-ақ аталған саладағы заңнама нормаларын жетілдірудің мүмкін жолдарын ұсынған. Осы зерттеу аясында жалпы ғылыми әдістер де, формальды-құқықтық және салыстырмалы-құқықтық сияқты арнайы-құқықтық әдістер де қолданылды. Қырғыз Республикасының аумағында жер учаскелерін пайдалануды құқықтық тоқтату мәселелері теориялық зерттеу тұрғысынан өзекті болып табылатыны сөзсіз, сонымен қатар оның практикалық сипаттағы маңыздылығы жоғары. Сотта қаралған азаматтық, экономикалық және әкімшілік істерге, әсіресе жер-құқықтық мәселелерге байланысты істерге тұрақты негізде талдау мен статистикалық мәліметтерді жүргізу тараптардың сотқа дұрыс және заңды түрде тексерілген өтініш жасау үшін тараптардың хабардар болуына және құқықтық сауаттылығына жәрдемдесетін болады.

Кілт сөздер: жер учаскесіне құқық, меншік құқығы, жер учаскесіне құқықты тоқтату, жер учаскесі, жер дауы, жер учаскесін сатып алу, алып қою, сот практикасы, заттай құқықтар, мәмілелер.

A.B. Nazaralieva, A.N. Niyazova

Disputes on the termination of the right to land plots: a review of judicial practice

The article is devoted to the study of the range of issues arising in the judicial practice on land disputes. Lawsuits arising from land legal relations occupy a significant place among ongoing proceedings in the courts of the Kyrgyz Republic. In this connection, it is important to analyze and systematize the existing practice in this area. Of particular interest are the problems arising from the seizure and redemption of land, including for state and public needs. The authors of this study made an attempt to study the proposed issues, give examples of judicial cases of interest, and also suggested possible ways to improve the norms of legislation in this area. In the framework of this study, both general scientific methods and special legal methods, such as formal legal and comparative legal methods, were used. Undoubtedly, the issues of termination of rights to land plots, including on the territory of the Kyrgyz Republic, are relevant from the point of view of theoretical research, while also having practical significance. Carrying out analysis and statistics of considered civil, economic and administrative cases, especially related to land legal issues, carried out on an ongoing basis, would contribute to the awareness and legal literacy of the parties for correct and legally verified appeal to the court.

Key words: right to a land plot, ownership right, termination of the right to a land plot, land plot, land dispute, redemption of a land plot, withdrawal, judicial practice, property rights, transactions.

References

- 1 Postanovlenie Plenuma Verkhovnogo Suda Kyrgyzskoi Respubliki N 13 ot 31.05.2018 goda «O nekotorykh voprosakh, voznikayushchikh pri rassmotrenii del obosparivaniy reshenii, deistvii (bezdeistviia) gosudarstvennykh organov i organov mestnogo samoupravleniia, svyazannykh s predostavleniem i iziatiem zemelnykh uchastkov» [Decree of the Plenum of the Supreme Court of the Kyrgyz Republic No. 13 dated May 31, 2018 “On some issues arising when considering cases of challenging decisions, actions (inaction) of state bodies and local governments related to the provision and withdrawal of land plots]. *sot.kg*. Retrieved from <http://sot.kg/post/o-nekotorykh-voprosakh-voznikayushchikh-pri-rassmotrenii-del-ob-osparivaniy-reshenij-dejstvij-bezdejstviya-gosudarstvennykh-organov-i-organov-mestnogo-samoupravleniya-svyazannykh-s-predostavleniem-i-izyatie> [in Russian].
- 2 Zemelnyi kodeks Kyrgyzskoi Respubliki ot 2 iyunia 1999 goda № 45 [Land Code of the Kyrgyz Republic dated June 2, 1999 No. 45]. *cbd.minjust.gov.kg*. Retrieved from <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/8> [in Russian].
- 3 Grazhdanskii protsessualnyi kodeks Kyrgyzskoi Respubliki ot 25 yanvaria 2017 goda № 14 [Civil Procedure Code of the Kyrgyz Republic dated January 25, 2017 No.14.]. *cbd.minjust.gov.kg*. Retrieved from <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111521?cl=ru-ru> [in Russian].
- 4 Analiz statisticheskikh dannykh po rassmotrenniu sudami pervoi instantsii delam, svyazannym s semeinym nasiliem, za 2019, 2020 i 2021 gody [Analysis of statistical data on domestic violence cases considered by the courts of first instance for 2019, 2020 and 2021.]. *sot.kg*. Retrieved from <http://sot.kg/statistics/main/index.php> [in Russian].
- 5 Aitbaeva, I.M. (2022). Rassmotrenie mestnymi sudami zemelnykh sporov [Consideration of land disputes by local courts]. *admin-vshp.sot.kg*. Retrieved from <http://admin-vshp.sot.kg/public/sites/3/2019/11/Zemelnye-spory-russkij.pdf> [in Russian].
- 6 Postanovlenie Sudebnoi kollegii Verkhovnogo Suda KR, g. Bishkek, ot 19 dekabria 2016 goda, delo № AD-000019/16 MO, nadzornoe proizvodstvo N 6-1027/16 AD [Resolution of the Judicial Collegium of the Supreme Court of the Kyrgyz Republic in Bishkek, December 19, 2016, case No AD-000019/16 MO, supervisory proceedings No. 6-1027/16AD]. Retrieved from <https://online.toktom.kg/Toktom/DocumentList/Page?documentListId=e2af3c4a-8ec0-42da-a9ab-15888828ac53&page=0&documentFtsExpr=%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%BE%20%E2%84%96%20%D0%90%D0%94-000019%2F16%20%D0%9C%D0%9E> [in Russian].
- 7 Dikhtiar, A.I., & Kleimenova, E.S. (2008). Iziatie (vykup) zemelnogo uchastka dlia gosudarstvennykh i munitsipalnykh nuzhd: voprosy teorii i praktiki: prakticheskoe posobie [Withdrawal (purchase) of a land plot for state and municipal needs: questions of theory and practice: a practical guide]. Sistema GARANT [in Russian].
- 8 Kodeks ob administrativnoi otvetstvennosti ot 4 avgusta 1998 goda № 114 [Code of Administrative Responsibility dated August 4, 1998 No. 114]. *cbd.minjust.gov.kg*. Retrieved from <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/6> [in Russian].
- 9 Kodeks Kyrgyzskoi Respubliki o narusheniakh ot 13 apreliia 2017 goda № 58 [Code of the Kyrgyz Republic of violations dated April 13, 2017 No. 58]. *cbd.minjust.gov.kg*. Retrieved from <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111565?cl=ru-ru> [in Russian].
- 10 Kodeks Kyrgyzskoi Respubliki o pravonarusheniakh ot 28 oktiabria 2021 goda № 128 [Code of the Kyrgyz Republic of Offenses dated October 28, 2021 No. 128]. *cbd.minjust.gov.kg*. Retrieved from <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112306?cl=ru-ru> [in Russian].

N.R. Maxatov^{1*}, A.S. Zhamalbekova²

¹*Caspian University, Almaty, Kazakhstan;*

²*Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
(E-mail: as7d@bk.ru nureke259@mail.ru)*

Notary's executive inscription

In the article, the authors consider the work of a notary as an activity aimed not only at preventing legal conflicts, but also at assisting in resolving conflicts during the notary's execution of an executive inscription. In this regard, the authors analyze the structure of the legal conflict, as well as the functional and procedural role of the notary in the process of resolving it. Executive inscription, according to the authors, is at the peak of its popularity, acting as an extrajudicial form, it (executive inscription) seeks to help in the restoration of those civil rights that have been subjected to violations, and for this purpose the mechanism is used to recover from debtors in favor of creditors money or property, and the main advantage is that the protection is carried out without mandatory recourse to the court. The theoretical elaboration of the notary's executive inscription is little represented by the works of modern authors. The authors note that although a notary has the right to make an executive inscription according to the indisputable requirements of the creditor, nevertheless notaries practice this notarial action, but not without consequences for themselves.

Keywords: notary; executive inscription; indisputability; proceedings for the execution of an executive inscription.

Introduction

The notary, as a special institution of the legal system of society, realizes public interest by creating favorable conditions for the economic activities of subjects of legal relations. It carries out the tasks of ensuring the stability of civil circulation and economic development [1; 174].

The state has always referred the notary to the sphere of protection of property rights of individuals and legal entities. Notarial acts certifying property rights have always been a means of protecting real and binding rights [2; 10].

In the conditions of dynamic development of civil turnover, the need for prompt and effective means of confirmation and protection of rights and legitimate interests of its participants is becoming more and more apparent. In Kazakhstan, judicial form of rights protection is most often preferred. This situation is conditioned, first of all, by the fact that it is judicial acts, created within the framework of a special procedural form, is provided with the power of state coercion, which makes them the most effective means of protection of rights.

However, such a load on the judiciary and enforcement bodies causes a number of problems related to the quality of justice, unreasonably long court proceedings, insufficient awareness of citizens about the activities of the judicial system, ineffective execution of judicial acts, lack of necessary conditions for the implementation of justice and other problems. In addition, the lack of an effective system for the enforcement of enforcement documents also contributes to the formation in society of legal nihilism, disrespect for the law and the court, disregard for one's civil and other obligations established by law, the development of corruption, and the encouragement of unlawful behavior.

Jurisdictional bodies other than courts have great potential in ensuring the protection of the rights and legitimate interests of participants in civil turnover. In particular, the notary, which is an effective means of confirmation and protection of civil rights in the framework of undisputed jurisdiction, but the shortcomings of normative-legal regulation do not allow it to realize its full potential.

Currently, it can be said that state policy is aimed at solving existing problems in this area. This is evidenced by the presence of a number of special programs, as well as the measures provided for by them to reform the judicial system, notary systems and executive proceedings, improve the legal regulation of their activities.

One of the directions of development of the notary and notarial activity is the expansion of the range of notarial acts that have the force of executive documents.

* Corresponding author. E-mail: as7d@bk.ru

Materials and methods

The methodological basis of the study was formed by general scientific methods (analysis, synthesis, deduction, induction, generalization, analogy, transition from abstract to concrete), methods of theoretical analysis (system approach, combination of historical and logical), methods of empirical research (comparison, grouping, statistical analysis) and others.

While adhering to a generally systematic approach, such private-scientific methods as historical-legal, formal-legal, and comparative-legal were applied.

The system approach, allowing analyzing and synthesizing data obtained as a result of various studies, made it possible to form a holistic view of the subject of study, to identify a variety of links of its components and to bring them together in a single theoretical picture.

Results and Discussion

In the Republic of Kazakhstan for more than fifteen years there was no public procedure for the execution of notarial acts, and the notary's executive inscription was excluded from the types of notarial acts back in 2000.

Since January 1, 2016, amendments to the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 14, 1997 "On Notary" have been enacted, the innovations consist in giving notaries the right to perform two new actions: conducting conciliation procedures, expressed in the notarial certification of the agreement on dispute resolution, as well as the execution of executive inscriptions [3].

According to V.V. Argunov executive inscription officially certifies the emergence and existence of borrowing legal relations of the parties to the obligation [4]. According to A.V. Artamonova and Yu.O. Milinova, an executive inscription represents an exceptional additional opportunity for debt collection, or vindication of the debtor's belongings against the creditor, through a simpler procedure [5; 89].

As D. Kenshimova notes, the executive inscription is an alternative to writ proceedings, proceeding from the significant simplification of the recovery of property from the debtor for indisputable claims, which is due to the need to reduce the burden on judicial authorities, to release from the burden of indisputable cases in the field of both private and public legal relations. The notary's executive inscription has the force of an executive document and is the most important legal instrument capable of providing a quick and effective resolution of claims of an indisputable nature [6].

It should be noted that modern legislation does not provide a legal definition of the concept of "executive inscription". And in this regard, in order to ensure the unity of judicial practice of application by the courts of the legislation governing the issues of notaries making an executive inscription, the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan issued a Normative Decision "On the application of legislation by the courts when considering cases on contesting an executive inscription" [7].

Paragraph 2 of this resolution provides that the executive inscription is a notary's order to collect a certain sum of money due to the debtor from the debtor or to recover other movable property.

At the same time, the procedure for its commission is regulated by a special law — "On the Notary" and the Rules for notarial actions by notaries [8].

The purpose of the notary's executive inscription is that on its basis money can be recovered or property from the debtor can be claimed out of court.

An executive inscription is made on documents that establish a debt.

On the basis of the executive inscription, debt collection is carried out for the following indisputable requirements:

- 1) on the fulfillment of an obligation based on a notarized transaction, including the fulfillment of dispute settlement agreements certified by a notary as a pre-trial settlement in cases established by this Law or stipulated by a contract;
- 2) on the fulfillment of an obligation based on a written transaction, the deadline for the fulfillment of which has come and non-fulfillment of the obligation is recognized by the debtor, including in response to a claim sent to the claimant as part of the pre-trial dispute settlement procedure;
- 3) on the fulfillment of the obligation based on the protest of a bill of exchange in non-payment, non-acceptance and updating of the acceptance made by a notary;
- 4) on the reclamation of the leased item in accordance with the leasing agreement or the laws of the Republic of Kazakhstan;
- 5) on foreclosure on the subject of collateral after the expiration of the loan repayment period presented by the pawnshop to the pledging debtor;

6) on debt collection from owners of premises (apartments) who evade participation in mandatory expenses for the maintenance of the common property of the condominium object, approved by the Law of the Republic of Kazakhstan “On Housing Relations”, with the exception of claims for the recovery of additional expenses;

7) on debt collection on the basis of public contracts for services actually consumed (electricity, gas, heat, water, etc.), as well as other contracts for services according to established tariffs, the payment term for which has come;

8) on the recovery of lease payments due to their non-payment within the terms established by the lease agreement;

9) on the collection of wages accrued but not paid to the employee and other payments, including the collection of mandatory pension contributions to the Unified Funded Pension Fund;

10) on the execution of agreements on the settlement of disputes concluded as a participatory procedure.

The collection of penalties (fines), interest, if any, is carried out on the basis of an executive inscription, with the exception of bank loans, with the written recognition of the debtor of an unfulfilled obligation.

The execution inscription shall be made when the debtor recognizes guilt in the unfulfilled obligation; the notary confirms the fact of recognition of guilt in the unfulfilled obligation, unless the contract provides for a different mechanism for the recovery of penalties (fines), interest.

The notary's executive inscription is an executive document that is subject to enforcement (paragraphs 11-1) of paragraph 1 of Article 9 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Enforcement Proceedings and the status of bailiffs”) [9].

The notary's executive inscription is regarded as a means of combating an unscrupulous debtor, a way of protecting the creditor's interests.

Despite the positive aspects of this institute, we believe that it has not yet fully worked in Kazakhstan. In practice, there are still problems.

For example, the issue of documents for which debt collection is carried out in an indisputable manner on the basis of executive inscriptions is debatable. The list of requirements for which debt collection is carried out in an indisputable manner on the basis of inscriptions is legislatively fixed, however, there is no list of documents for which it is possible to collect debt by means of an executive inscription. For example, an executive inscription can be issued for any property obligation based on a notarial transaction; what specific written transactions allow for a notary to apply to a notary for an inscription if their terms are violated; what requirements apply to the latter transactions? These issues are not fully regulated by law.

The problem of determining the indisputability of the requirement as the conditions for the implementation of the executive inscription. An executive inscription shall be executed if: the submitted documents confirm the indisputability of the debt or other liability of the debtor to the recovered; no more than three years have passed since the date when the right to claim (application) arose. The greatest complexity of interpretation is the condition of indisputability. The notary shall ascertain from the collector the absence of a dispute between the parties regarding both the fact of existence of the debt and its amount, in connection with which the collector shall submit relevant documents on this account — correspondence between the parties, an act signed by the parties on the amount of the debt as of a certain date, a claim, a response to it, etc. The scope of these documents is not established by law. In each case, the notary shall make sure, at his own risk and responsibility, that there is no dispute about the right. In this direction, there are no requirements for written transactions that guarantee that claims arising from transactions are undisputed [10].

Unfortunately, it should be noted that the execution of the executive inscription can be easily canceled. The debtor shall have the right, within ten working days from the date of receipt of a copy of the executive inscription, to send objections to the declared claim to the notary who made the executive inscription in writing with notice. The law does not require the objection to be motivated. Upon receipt of such an objection, the notary issues a resolution on the cancellation of the executive inscription.

If an objection is not received by the notary after the above period, as well as upon receipt of a notification of the delivery of a copy of the executive inscription to the debtor, the notary issues an executive inscription to the recovered for its execution. If, by the notary's resolution, the perfect executive inscription on the debtor's objection is not canceled, the executive inscription is challenged in court.

And in this case, the court most often cancels the notary's executive inscription. Accordingly, when making an executive inscription for a notary, the risk of being involved in a lawsuit is great with all the prospects that follow from it.

Conclusion

The notary in Kazakhstan is intended to ensure in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan the protection of the rights and legitimate interests of citizens and legal entities by notaries of notarial actions provided for by legislative acts on behalf of the Republic of Kazakhstan.

When performing notarial acts, the notary shall be guided by general rules, characteristic for the performance of all notarial acts, and special rules, characteristic for the performance of individual notarial acts.

On the territory of the Republic of Kazakhstan, the fundamental law in the field of notarization is the Law "On Notary" and the Rules for notarial actions.

Since January 1, 2016, notaries in Kazakhstan have been granted the right to issue an executive inscription.

The notary's executive inscription ensures a faster and more effective implementation of the protection of the violated right, especially according to such criteria of cases as collection of rent arrears from the tenant under rental agreements, collection of collateral relations, where delaying the process, unnecessary red tape lead to negative consequences.

Its action consists in the operational and real restoration of violated subjective rights. The use of a simplified procedure for extrajudicial protection of the law, in particular the execution of an executive inscription by a notary, the constitutional principle of guaranteeing the protection of the rights and interests of citizens increases the effectiveness and effectiveness of their use in practice.

However, with all the obvious simplicity of using the executive inscription, there is some stagnation in their implementation. The absence of a legally enshrined procedure for its commission and, importantly, the procedure for the execution by bailiffs of the executive inscription is to blame.

The Institute of executive inscriptions refers to non-judicial forms of protection of creditors' interests and provides it by formalizing debt collection from unscrupulous debtors in a simplified manner without calling them to the notary office.

An executive inscription is made at the place of registration or the place of residence of the debtor (individual), if another address is not indicated in the contract, if the debtor is a legal entity, then at the place of its registration or the location of its permanent body.

For a number of material and legal requirements, their formal indisputability is quite obvious, that is, the claims of the plaintiff (applicant) are firmly substantiated and documented, and the defendant cannot raise any objections on the merits.

Some scholars conclude that as the general conditions for the execution of the executive inscription, it is necessary to introduce a rule according to which the creditor, in all cases without exception, must document the fact of notifying the debtor of the need to pay off the debt.

In the opinion of other scientists, the best option to ensure confirmation of the indisputability of the debt would be for the notary to obtain the debtor's consent to the execution inscription, which is sent immediately before the performance of this notarial act. According to other scientists, the best way to ensure the confirmation of the indisputability of the debt could be to obtain the consent of the debtor by a notary to make an executive inscription, which is sent immediately before the commission of this notarial action.

At present, there are still many questions concerning the executive inscription, both in theory and in practice, which gives grounds for formulating proposals for amendments to the legislation on notary.

This research has been/was/is funded by the Science Committee of the Ministry of Education and «Science of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP 19174965)».

References

- 1 Корсик К.А. Исполнительная надпись нотариуса как способ разрешения юридических конфликтов / К.А. Корсик // Актуальные проблемы российского права. — 2021. — Т. 16. № 11. — С. 174–179.
- 2 Алферов И.А. Возникновение и развитие нотариальных учреждений в России / И.А. Алферов // Законодательство. — 2006. — № 1. — С. 8–14.
- 3 Закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 г. № 155 «О нотариате» // Ведомости Парламента Республики Казахстан. — 1997. — № 13, 14. — Ст. 206.
- 4 Аргунов В.В. Судебный приказ и исполнительная надпись / В.В. Аргунов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://base.garant.ru/3540541>.

5 Артамонова А.В. Исполнительная надпись нотариуса как способ взыскания долгов / А.В. Артамонова, Ю.О. Милинова // Вестн. совр. исслед. — 2018. — № 3.1 (18). — С. 88–92.

6 Кеншимова Д. Исполнительная надпись — новый вид нотариального действия / Д. Кеншимова. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://mangystaumedial.kz/ru/zakon_i_pravo/87104.

7 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 26 мая 2022 г. № 6 «О применении судами законодательства при рассмотрении дел об оспаривании исполнительной надписи». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P220000006S/info>.

8 Приказ министра юстиции Республики Казахстан от 31 января 2012 года № 31 «Об утверждении Правил совершения нотариальных действий нотариусами» // «Казахстанская правда». — 2012. — 26 мая. — № 154–156 (26973–26975); «Егемен Қазақстан» 2012 жылдың 26 мамырындағы № 269–273 (27347); 08.06.12 ж. № 306–307 (27381); Собрание актов центральных исполнительных и иных центральных государственных органов Республики Казахстан. — № 1.— 2012. (Дата выхода тиража 18.05.2012 г.).

9 Закон Республики Казахстан от 2 апреля 2010 г. № 261–IV «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» // «Казахстанская правда». — 2010 . — 20 апр. — № 97, 98 (26158–26159).

10 Бурибаев Е.А. Почему в нотариальной практике «не приживается» исполнительная надпись? / Е.А. Бурибаев. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz>.

Н.Р. Максатов, А.С. Жамалбекова

Нотариустың атқарушылық жазбасы

Мақалада нотариаттың жұмысын тек даулардың алдын алуға ғана емес, сонымен қатар нотариустың атқарушылық жазба жасау барысында дауларды шешуге жәрдемдесуге бағытталған қызмет ретінде қарастырған. Осыған байланысты авторлар құқықтық даудың құрылымын, сондай-ақ оны шешу процесінде нотариустың функционалдық және іс жүргізу рөлін талдаған. Атқарушылық жазба, авторлардың пікірінше, қазіргі жағдайда үлкен сұранысқа ие, соттан тыс форма ретінде әрекет етеді, ол (атқарушылық жазба) бұзылған азаматтық құқықтарды қалпына келтіруге көмектесуге тырысады және бұл үшін борышкерлерден ақша қаражатын несие берушілердің пайдасына өндіріп алу немесе мүлікті талап ету механизмі қолданылады, ал басты артықшылығы — бұндай қорғау міндетті түрде сотқа жүгінбей жүзеге асырылады. Нотариустың атқарушы жазбасының теориялық дамуы қазіргі авторлардың еңбектерінде аз кездеседі. Авторлар нотариус несие берушінің даусыз талаптары бойынша атқарушы жазба жасауға құқылы болғанымен, нотариустар бұл нотариаттық әрекетті өздері үшін салдарсыз емес, тәжірибеде қолданатынын атап өтеді.

Кілт сөздер: нотариат, нотариус, атқарушылық жазба, даусыздық, атқарушылық жазба жасау жөніндегі іс жүргізу.

Н.Р. Максатов, А.С. Жамалбекова

Исполнительная надпись нотариуса

В статье рассмотрена работу нотариата как деятельность, направленная не только на предотвращение юридических конфликтов, но и на содействие в разрешении конфликтов в ходе совершения нотариусом исполнительной надписи. В связи с этим авторы подвергают анализу структуру юридического конфликта, а также функциональную и процессуальную роль нотариуса в процессе его разрешения. Исполнительная надпись, по мнению авторов, находится на пике своей популярности, выступая внесудебной формой, она (исполнительная надпись) стремится к тому, чтобы помочь в восстановлении тех гражданских прав, что подверглись нарушениям, а для этого используется механизм взыскания с должников в пользу кредиторов денежных средств или истребования имущества, а главное преимущество в том, что защита осуществляется без обязательного обращения в суд. Теоретическая разработанность исполнительной надписи нотариуса мало представлена работами современных авторов. Авторы отмечают, что, хотя нотариус вправе совершить исполнительную надпись по бесспорным требованиям кредитора, тем не менее нотариусы практикуют данное нотариальное действие, но не без последствий для себя.

Ключевые слова: нотариат, нотариус, исполнительная надпись, бесспорность, производство по совершению исполнительной надписи.

References

- 1 Korsik, K.A. (2021). Iсполnitelnaia nadpis notariusa kak sposob razresheniia yuridicheskikh konfliktov [Notary's executive inscription as a way to resolve legal conflicts]. *Aktualnye problemy rossiiskogo prava — Actual problems of Russian law*, 16 (11), 174–179 [in Russian].
- 2 Alferov, I.A. (2006). Vozniknovenie i razvitie notarialnykh uchrezhdenii v Rossii [The emergence and development of notary institutions in Russia]. *Zakonodatelstvo — Legislation*, 1, 8–14 [in Russian].
- 3 (1997). Zakon Respubliki Kazakhstan ot 14 iulia 1997 goda № 155 «O notariate» [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 14, 1997 No. 155 “On notary”]. *Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazakhstan — Bulletin of the Parliament of the Republic of Kazakhstan*, No. 13-14, art. 206 [in Russian].
- 4 Argunov, V.V. Sudebnyi prikaz i ispolnitelnaia nadpis [Judicial order and executive inscription]. *base.garant.ru*. Retrieved from <https://base.garant.ru/3540541> [in Russian].
- 5 Artamonova, A.V., & Milinova, Yu.O. (2018). Iсполnitelnaia nadpis notariusa kak sposob vzyskaniia dolgov [The notary's executive inscription as a way of debt collection]. *Vestnik sovremennykh issledovaniy — Bulletin of Modern Research*, 3.1 (18), 88–92 [in Russian].
- 6 Kenshimova, D. Iсполnitelnaia nadpis — novyi vid notarialnogo deistviia [Executive inscription is a new type of notarial action]. *mangystaumedia.kz*. Retrieved from https://mangystaumedia.kz/ru/zakon_i_pravo/87104 [in Russian].
- 7 Normativnoe postanovlenie Verkhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 26 maia 2022 goda № 6 «O primenenii sudami zakonodatelstva pri rassmotrenii del ob osparivanii ispolnitelnoi nadpisi» [Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated May 26, 2022 No. 6 “On the application of legislation by courts when considering cases of challenging the executive inscription”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P220000006S/info> [in Russian].
- 8 Prikaz ministra yustitsii Respubliki Kazakhstan ot 31 yanvaria 2012 goda № 31 «Ob utverzhenii Pravil soversheniia notarialnykh deistvii notariusami» [Order of the Minister of Justice of the Republic of Kazakhstan dated January 31, 2012 No. 31 “On approval of the Rules for performing notarial acts by notaries”] (2012). «Kazakhstanskaia Pravda» — *Kazakhstan truth dated May 26, 154–156 (26973–26975)*; «Egemen Kazakhstan» — *Sovereign Kazakstan dated May 26, 269–273 (27347)*; 08.06.12, 306–307 (27381); *Collection of acts of central executive and other central government bodies of the Republic of Kazakhstan No. 1, 2012 (date of publication 18.05.2012)* [in Russian].
- 9 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 2 apreliia 2010 goda № 261–IV «Ob ispolnitelnom proizvodstve i statuse sudebnykh ispolnitelei» [The Law of the Republic of Kazakhstan dated April 2, 2010, № 261–IV “On enforcement proceedings and the status of bailiffs”]. «Kazakhstanskaia Pravda» — “*Kazakhstan truth*”, dated April 20, 2010, № 97–98 (26158–26159) [in Russian].
- 10 Buribayev, Ye.A. Pochemu v notarialnoi praktike «ne prizhivaetsia» ispolnitelnaia nadpis? [Why does not the executive inscription “take root” in the notarial practice?]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <https://online.zakon.kz> [in Russian].

<https://doi.org/10.31489/2023L4/112-121>

UDC 347.921(574)

S. Zhamburbayeva

*Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan
(E-mail: sabisha_zh@mail.ru)*

Agreement on legal assistance: legal regulation of the “success fee” in the Republic of Kazakhstan

The article is devoted to the study of the current legal regulation of the contract for the provision of legal assistance in the Republic of Kazakhstan, namely, the prohibition of the legislator on contracts that make the amount of payment for legal assistance provided by advocates dependent on the outcome of the case or the success of advocacy, also referred to as “success fees”, or contracts under which the lawyer receives part of the awarded amount. The paper draws attention to the difference between the regulation of the procedure for concluding paid contracts by advocates / lawyers and legal consultants, despite the fact that these subjects are equally admitted by the legislator to representation in civil proceedings. The author conducted a study and analysis of the opinions of various authors in order to understand the possible reasons for such a categorical point of view of the legislator in relation to the “success fee”, a comparative analysis is carried out between the norms of the Anglo-Saxon and Romano-Germanic systems of law in relation to this type of payment for services and remuneration, and also assesses the risk of the principal's refusal to fulfill his duty to payment for services rendered by a representative after receiving the desired positive result. In order to improve the Law “On Advocacy and Legal Assistance”, the author summarizes the need to introduce appropriate positive changes.

Keywords: civil procedural law, civil proceedings, contractual representation, representation on behalf, legal assistance, judicial procedural representation, lawyer, legal consultant, legal aid contract, success fee, remuneration of a representative.

Introduction

According to paragraph 3 of Article 13 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, everyone has the right to receive qualified legal assistance [1]. Ensuring this constitutional right to judicial protection is impossible without creating real conditions for the provision of qualified legal assistance, which in turn involves working out algorithms for paying the remuneration of a representative.

Payment of legal aid is a necessary condition for its implementation and proper functioning. Taking into account the fact that the institution of representation in the civil process is a procedural legal relationship, has internal and external sides and, accordingly, is subject to the rules of substantive and procedural regulation, it is impossible to ignore private-legal relations for the payment of lawyer services, as well as the possibility of encouragement for a quality result, especially when it comes to initially a hopeless case.

At the moment, based on the register provided by the Ministry of Justice, there are 12243 [2] active legal consultants, of which there were 7247 people during the first registration in the register of the authorized body in 2019. It is impossible to deny that the establishment by the legislator of the institute of these subjects admitted to legal practice in civil proceedings has had a significant impact on competitiveness, as a result of which it is possible to observe different costs of services provided by advocates and legal consultants.

In fact, there may be cases when a meager amount is taken for civil cases, which in their duration can reach more than one month. Thus, the contractor hardly receives a “salary” equal to the minimum standard established by the country, taking into account the total costs necessary for life, as well as for the very implementation of the representative's activities, including payment for premises, insurance, etc.

We suggest that you pay attention to the fact that a considerable part of the population of our country cannot afford qualified legal assistance, even despite the significant size of the claims against opponents. However, even in this scenario, any participant in litigation is interested in his representative acting most effectively, and often clients of lawyers are ready to encourage the achievement of the desired result financially, having received benefits in kind.

In this regard, in some countries, as in many legal systems, the regulatory structure “success fee” is used, which allows not only to postpone the payment of legal aid at the last moment of making the necessary decision by the jurisdictional authority, but also to give it a conditional character – depending on this result.

The position that exists in the modern Republic of Kazakhstan regarding the success fee is positive only with respect to legal consultants, but is strict and categorical with respect to lawyers, which in general is not only unfair, but also does not meet the socio-economic situation of the country.

Methods and materials

The methodological basis of the research was made up of general scientific methods of cognition, including both analysis and synthesis in order to decompose and combine the phenomenon under consideration into its component parts and into a single whole, induction and deduction – for the implementation of analytical reasoning from the general to the particular, analogy, consisting in the identity of the contract on legal assistance with other types of contract for the provision of services, etc. Along with general scientific methods of cognition, special legal methods were used, which made it possible to determine and clarify the special legal characteristics of the object of research. In particular, the formal legal method was used to establish definitions and to accurately follow the content of the conceptual and legal apparatus within the framework of analysis, a comparative legal method to establish links with international practical and scientific embodiments of the studied problems in this institute of civil procedural law.

In the process of writing the article, regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan were analyzed — the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, the Law of the Republic of Kazakhstan “On Advocacy and Legal Assistance”, as well as regulatory legal acts of foreign countries regulating the activities of representatives in relation to awarding a well-deserved award to a contractor under a contract for the provision of legal assistance.

The scientific and theoretical provisions of the “success fee” are studied in the works of the following authors: A. I. Bychkov, G. P. Chernyshev, A. G. Karapetov, N.S. Ermakova, A.N. Knyazev, G. A. Gadzhiev, V.A. Shvain, G. Kritzer, D.N. Azarov, etc.

Results and their discussion

The payment procedure and the amount of remuneration of the entity providing legal assistance regulated by Article 15 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Advocacy and Legal Assistance” [3] are determined by agreement of the parties.

According to Article 17 of the Law, legal assistance on a reimbursable basis is provided on the basis of a written contract for the provision of legal assistance, unless otherwise established by this Law and the laws of the Republic of Kazakhstan [3]. At the same time, in practice, other types of contracts may be concluded between the representative and the principal, including a civil law contract (GPH), a contract of assignment, etc.

The Basic Law regulating the activities of persons offering professional legal assistance has an article in its content that briefly indicates the main aspects of the content of the contract we are interested in. Thus, Article 47, under the essential terms of the contract establishing the relationship between the lawyer and the principal, implies:

1) indication of the surname, first name and patronymic (if any) of the lawyer or the name of the law firm that accepted the execution of the order as a defender or representative. According to the contract concluded between the law firm and the person who applied for legal assistance, the execution of the order as a defender or representative is accepted by a lawyer appointed by the law firm;

2) an indication of the form of organization of advocacy and the bar association, of which the lawyer who accepted the assignment is a member;

- 3) the subject of the order;
- 4) the amount and procedure for payment of legal assistance provided and reimbursement of lawyer's expenses related to defense and representation, as well as conducting conciliation procedures;
- 5) the procedure and conditions for termination of the contract [3].

However, the conditions quoted above, as you can see, relate only to lawyers, which is much more broadly prescribed than when it comes to other subjects of this activity, namely in relation to legal consultants. In this aspect, there is a brief reservation in article 76, which establishes that a legal consultant on his own behalf enters into a written contract for the provision of legal assistance with the person who applied to him. In the case of legal assistance provided by a legal consultant acting on the basis of an employment contract with a legal entity, a written contract for the provision of legal assistance to the client is concluded by a legal entity [3].

Thus, it can be concluded that the legal consultant, despite the conclusion of the same contract, is given more freedom in the process of determining the terms of the contract concluded between him and the client than the lawyer. Of course, we can talk about an analogy that can be applied to the emergence and settlement of such an agreement, but, nevertheless, the absence of a separate article in relation to legal consultants is a catchy omission on the part of the legislator. In particular, taking into account the fact that both those and other professional subjects in this field of activity are able to implement the constitutional right of citizens and legal entities to provide qualified legal assistance.

At the moment, neither the legislator, nor the Republican Bar Association, nor the Republican College of Legal Consultants have developed methodological recommendations for assessing the cost of legal services for the representation and protection of the interests of citizens and legal entities. Due to the lack of full regulation of the issue of payment assessment, entities providing legal assistance regulated by Article 15 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Advocacy and Legal Assistance" are guided by an internal assessment of their services, relying on existing practical experience and depending on the complexity of the client's request, at the same time abstractly providing for such important aspects in contracts as additional expenses during the resolution of a legal problem, etc.

At the same time, an increasing variety of billing options can be observed in foreign countries. There are many different forms of alternative payment mechanisms that lawyers engaged in private practice can turn to. Fixed-fee billing is the most popular approach to alternative payment mechanisms, but it's not the only option: contingency charges, reverse contingency fees, fixed fees, hybrid or mixed fees, success fees.

One of the less common, but still useful payment methods is the payment for "success". At first glance, the payment for success is very similar to the payment for unforeseen expenses. However, they have unique features – and advantages – that set them apart from other options.

The reward for success is a kind of alternative remuneration agreement in which the contractor under the contract for the provision of legal assistance provides his services in exchange for a percentage of the amount awarded to the client as a result of a court decision or settlement of the case. The commission is paid only in case of a successful outcome, but customers may need to pay expenses depending on what expenses are included in the original agreement.

Historically, the solution to the issue of remuneration for the work of a representative lies in the ethical and legal plane. According to legal historians, it was proposed and used in the law of Ancient Rome: court speakers and patrons of that time could count as a reward from their client only on an honorary gift (fee). For many years, the ethics of the client-lawyer relationship was in the contractual sphere, then in civil law [4; 23].

In the process of considering and discussing issues related to this type of payment for the provision of legal services, the following questions naturally arise: Should the amount of the fee depend on the case won? And how to evaluate the maximum work done by a lawyer in case of losing the case? What is the amount of gratitude measured in the case of a positive solution to the problem? The answers to these questions are still being sought by legal scholars, but most opinions boil down to the fact that it depends on various aspects: from life to professional. The amount of the fee may be affected by the volume and complexity of the work, the length of time required to complete it, the qualifications of the representative, the degree of urgency of the assignment. Early determination of the legal and factual complexity of the case, as well as the upcoming amount of labor, involves solving ethical issues and often subjective forecasting. Providing legal assistance in a case, a lawyer cannot guarantee the result, since it depends on the decision of the jurisdictional authority. In addition, even in relatively simple categories of cases, the subject of the claim often consists of claims, the final amount of which depends on the discretion of the court (compensation for moral or reputational dam-

age, an excessively large amount of contractual penalty, etc.). The existence of such requirements, largely independent of the will of the parties to the legal relationship of the representation, raises the question of determining the amount of remuneration taking into account this aleatory factor [5; 178].

No less debatable is the question of which criterion of court costs to attribute the success fee. The question of the legal nature of the “success fee”, according to A.I. Bychkov, should be solved based on the nature of the services provided, namely, to recognize such services as court costs [6; 183].

In general, paying attention to the opinions of the authors, let's consider their opinions regarding this type of remuneration in general. As with all controversial issues, there are different points of view: both positive and negative regarding the functioning of such an institution.

G.P. Chernyshev notes that, firstly, an additional payment for the successful completion of the case by a lawyer to his remuneration for the legal services rendered will be a motivation for better provision of legal services. Secondly, the “success fee” is a guarantee of the availability of justice, which is expressed in the fact that in case of insufficient funds to pay an advance for legal support of the case, the parties may provide in the agreement on the provision of legal services a condition on the dependence of the fee on the result of the lawyer's activities. Thirdly, the inclusion of a provision on the “success fee” contributes to the effective distribution of risks between the legal service provider and the principal [7; 28].

A.G. Karapetov draws attention to the fact that the prohibition of the “success fee” will be at odds with the principle of freedom of contract, according to which the parties to the contract at their discretion determine the terms of the contract, if they do not contradict the requirements of the law and other legal acts [8; 819].

N.S. Ermakova in her research notes that the consolidation of the so-called “success fee” in the legislation will have a positive impact on work, as it will motivate them to work better. In addition, the “success fee” is considered by the author as an additional condition for ensuring the availability of justice. For example, if there is a lack of money to pay for services at a fixed cost, the parties can agree that the payment of the work will depend on the outcome of the case [9; 207].

According to A.N. Knyazev, if you become a participant in a risky operation that only partially depends on the professionalism of a specialist, and to a greater extent depends on other circumstances, then this activity turns into an entrepreneurial one, which is incompatible with his special status as a human rights defender [10; 100].

At the same time, in contrast to the above opinions, G. A. Hajiyeu believes that if the amount of remuneration for the provision of legal services depends on the successful outcome of the case in favor of the principal, the lawyer will strive to win the case “at any cost”, including using illegal methods [11; 71].

I support the previous author, V.A. Schwein believes that setting the amount of remuneration depending on the outcome of the case is unacceptable. The author points out that the consolidation of such a principle in the contract will become a condition for the lawyer to use any methods and means to win the case, including illegal ones [9; 207].

G. Kritzer came to the conclusion that lawyers who work for the fee under study actually act as gatekeepers sorting out a significant number of potential clients on the grounds that their claims have no basis [12; 700; 13; 23].

D.N. Azarov believes that the existence of a condition on the fee for success can negatively affect the relationship between the client and the lawyer. The principal, due to the connection of the representative's remuneration with the outcome of the trial, may begin to abuse this provision: if the case is not resolved in his favor, he may refuse to pay the fee both for the professional's time spent and for the work done [6; 183]. According to the author, “the conditionality of the lawyer's remuneration from a positive result may lead to abuse on the part of the principal, expressed in the refusal to pay for the work done, since the case was not resolved in his favor. As a result, the effort and time spent by the lawyer are not compensated in any way”.

In the context of this point of view, we believe that a compromise between the two positions can be considered an acceptable solution to the issue of the “success fee”. Namely, remuneration should be paid for the legal services actually rendered, but at the same time, the parties to the contract may stipulate the payment of a “success fee” as a bonus, which is successfully practiced in various fields of activity [9; 27].

The analysis of various legal systems of the world shows that there are several approaches to the issue of “success fee”, which are based on different principles of its regulation.

The Anglo-Saxon system of law is mainly characterized by the resolution of the “success fee”, with the exception of certain categories of cases (criminal and family), and regulation is characterized by the principle of “what is allowed is not prohibited” [14; 268]. The most typical example is the United Kingdom, when, as

an alternative, the client can conclude an agreement to pay for the time spent by the lawyer based on his hourly rate, subject to the payment of an additional bonus – a “success fee” for a positive outcome of the case for the client. However, we note that in this country, where lawyers largely play the role of assistants to judges and depend heavily on them, until the end of the last century, such remuneration was not accepted precisely for the reason that a lawyer seeking victory at any cost could compromise his reputation as a representative of the court. Among other frequently mentioned disadvantages of this system, the “unhealthy excitement” that it introduces into the proceedings, the tendency to increase the amount of claims in the hope of getting a large sum, as well as the fact that the costs of the winning party for the services of a representative can be a heavy burden on the loser are often indicated. Therefore, it is logical that in legal systems where the losing party must fully reimburse the winner for legal costs, the “success fee” takes root with difficulty [15; 175].

In Australia, it is allowed to pay an additional fee to a lawyer in the event of a positive outcome of the case for the plaintiff, which should not exceed 25% of the amount of the usual fee fixed by the agreement. However, it is prohibited to set such a fee as a percentage of the compensation received by the client.

In Canada, this principle of remuneration is implemented only if the agreement that provides for its payment is approved by the court [16; 21].

In the state of Hawaii, the USA, as well as other states, it is allowed to make transactions under the suspensive condition of remuneration paid if the lawyer achieves a favorable result for the client. Special requirements are imposed on the content of such transactions. In particular, the condition on the success fee must be put into written form; it must contain an indication of the method of determining the amount of remuneration, the procedure for paying judicial, organizational and other expenses, and other costs of the client. In several states of America, it is prohibited to conclude agreements with the condition of a success fee, but these restrictions apply only in certain circumstances. As an example, we can cite the provisions of the ethical codes of such states as Alaska, Idaho, Illinois and others, where it is prohibited to include a condition on the success fee in the agreement on the provision of legal services to the accused in a criminal case, as well as in the provision of legal assistance to family members, provided that the payment of remuneration for services is made dependent on the preservation of marriage or the amount of alimony paid for the maintenance of a spouse (in all the listed codes, the rule is set in norm 1.5.d). Norm 2-200 and the provisions of the fourth chapter of the Rules of Professional Conduct of California Lawyers, oddly enough, do not impose special requirements on, although it contains rules on determining the excess of the fee. At the same time, chapter 4, entitled “Financial relations with the client”, separately provides for a rule on gifts coming from clients. This rule boils down to the prohibition to encourage the client to give substantial gifts or make testamentary refusals in favor of the lawyer, unless the client is a member of the lawyer's family [17].

If we talk about the countries of continental law (Austria, Belgium, Bulgaria, Great Britain, Germany, Greece, Denmark, Spain, Italy, Cyprus, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Malta, the Netherlands, Poland, Portugal, Romania, Slovakia, Slovenia, Finland, France and Switzerland), then, despite the presence of a number of However, the application of the success fee is treated quite positively.

Initially, in Germany, fees of this kind were completely prohibited, but later the Constitutional Court recognized the ban as disproportionate and unconstitutional, as a result of which the use of such fees was strengthened. A similar situation is observed in Spain, but the cancellation of the ban was influenced by another direction, namely the Law “On Competition”. The Supreme Court ruled that such a ban has a negative impact on competition, since the lawyer and his client cannot freely set the amount of the fee for the provision of legal services, and thus indirectly contributes to the establishment of a minimum fee rate. Italian legislation allows for the regulation of a lawyer's fee by an agreement between a lawyer and a client, and in its absence – in accordance with a fixed tariff system. The “success fee” in Italy is a percentage of the compensation or compensation received in the case. If the case is lost, the lawyer does not receive payment for his services, but the client undertakes to pay the costs to the winning party. Until 2015, fees were used in both criminal and civil cases in South Korea, but then the Supreme Court of South Korea ruled that agreements on the “success fee” for representation in criminal cases were invalidated as contrary to public policy. The Court considered that establishing a connection between a conditional fee in criminal cases and the results of an investigation or trial in order to obtain financial compensation is contrary to morality and public order [16; 21].

Thus, having analyzed the system of functioning of the remuneration system at the expense of the “success fee” institute, we believe that paying for success is a good option for clients who prefer predictable costs and deadlines and have clear goals. The reward structure for success is most often used for litigation, but can

be effectively applied in other areas of practice. In addition, such a fee can also act as a kind of “encouragement” or “performance reward” for persons providing legal assistance. In accordance with this condition in the contract, customers can pay a clear amount for the services of a representative in advance, but agree to an additional fee if the legal issue is successfully resolved for them.

On the one hand, a “success fee” can be beneficial by helping to encourage you to work harder to achieve a successful result in any case that a legal entity faces. In addition, this kind of remuneration can make services available to a wider range of clients who otherwise would not have the capital necessary to obtain legal services.

On the other hand, the representative knows in advance that any specific agreement is always fraught with risks, and success fees are no exception. The risks may be significantly higher, but the benefits may be the same. In this case, the person who provides the legal service should carefully weigh the chances of winning in a particular case, the number of hours required to complete the work, and the likelihood that the case may take months or even years to complete, which will cost them more than the fee they originally agreed with the client.

In the context of this risk, let us pay attention to the article “Introduction of the success fee into Russian legislation”, written by A.A. Maslov, who cited the curve of the client's “direct” gratitude to his representative in civil proceedings [18; 128] (Fig.).

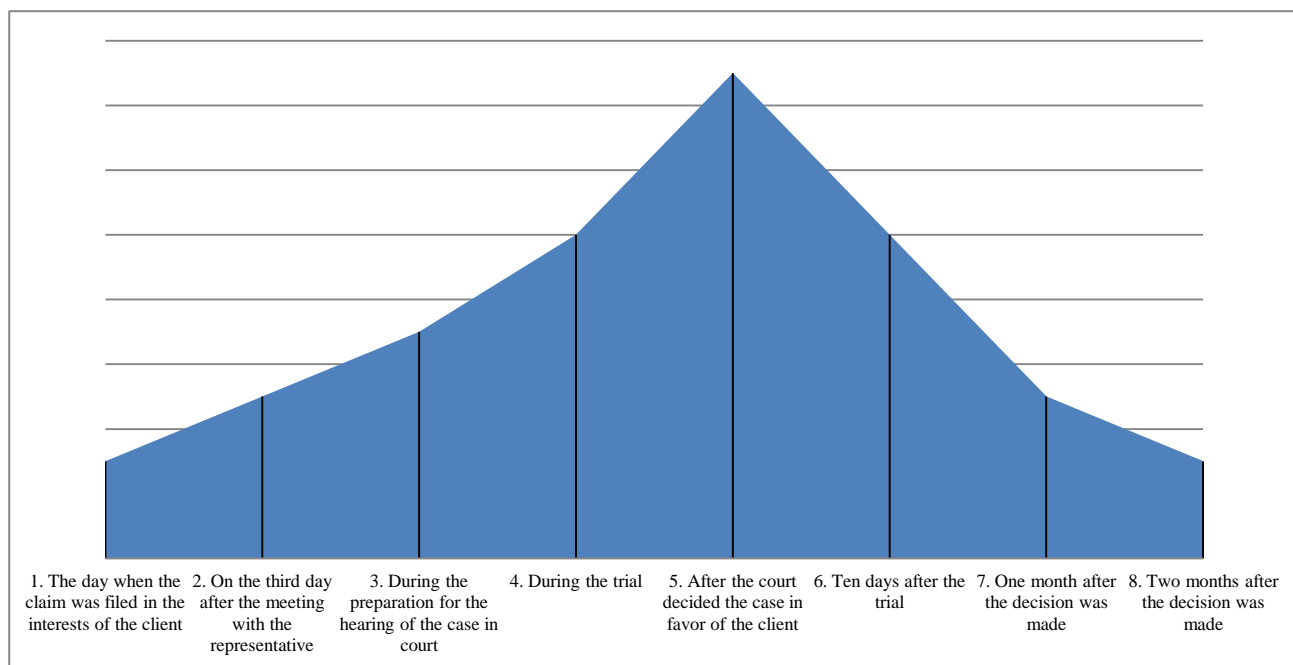


Fig. The curve of the “direct” gratitude of the client to his representative

The author reproduced the situation on a legal entity engaged in the sale of vegetable products, namely tomatoes, as a result of which the company suffered losses.

So, the first thought that arises in the subject is related to filing a lawsuit when the client thinks about his disadvantage and reproaches himself for negligent attitude in checking products that he was obliged to check before direct implementation. After analyzing the situation, an idea is illustrated on the third day, after a meeting with his representative, when the client thinks only in a negative direction, which can lead up to the bankruptcy of a legal entity. In the process of preparing the case for the trial, the principal is amazed by the resourcefulness of his representative, who not only thoroughly laid out all the issues, but also analyzed all the documents in detail, pointing out the shortcomings in the business process. During the trial, the client is amazed at the work that the representative has done and is still doing. The peak of delight is at the so-called fifth stage, which implies the successful resolution of the case and the moment when the client thinks only about what a wonderful specialist in the field of law he turned to, and he has no doubts about whether it was worth contacting anyone for help at all. With the subsequent stage, the enthusiasm goes down, as a result of which the winning side no longer takes into account the work that has been done and believes that the situation would have led to a win in any case. The extreme stage, according to the author, comes after two

months, when the categorical nature of the business entity reaches the point that he is outraged by the need to make a payment, and also illustrates his general doubts about the need for a lawsuit that only wasted his personal time.

There is no doubt that in this case, when it comes exclusively to the success fee without paying the principal amount for the work, there may be a need for a new trial, but already between a former client and a legal representative.

Conclusions

If we summarize the results of our research, we can say that there are enough topical issues in the topic under discussion that require attention and regulation by the legislator.

The “success fee” stimulates work and creates additional interest in the outcome of the case for the entity providing legal assistance. Often the client is ready to pay for legal services only if there is a result, which automatically implies mutually beneficial cooperation between the customer and the contractor. The “success fee” can also be considered as a way to make qualified legal assistance available to citizens who are unable to pay for fruitless work. In practice, there are widely known cases when unscrupulous specialists take on knowingly losing cases and deliberately delay litigation by resorting to various kinds of tricks. At the same time, they assure their client of the extraordinary complexity of the tasks they perform and the inevitable successful outcome of the case, thereby “pumping” money out of their client. Using the “success fee” as a method of paying a lawyer in this example will make such a long-term, fruitless cooperation for the principal unprofitable, first of all, for the contractor, even if this form of remuneration will be as a supplement.

The ban on remuneration in excess of the contract amount is an acute problem in the legal system of the Republic of Kazakhstan and remains one of the most controversial and discussed. The categorical point of view of the legislator regarding the application of the success fee is, on the one hand, quite justified, given the provisions that we have described above, and, in addition, in this way, the civil process proceeds according to established principles, excluding possible abuse of their duties by representatives when they seek to achieve a positive result at any cost. However, at the same time, regardless of the type of court proceedings, a professional representative providing qualified legal assistance must ensure the most effective protection of the interests of his client, therefore the level of professionalism should not change depending on the amount and order of payment of remuneration, which can only serve as an additional incentive and motivation for providing high-quality legal assistance.

The same point of view is held in the process of regulating the activities of a professional representative in many foreign countries. On this basis, it is advisable to revise article 47 of the Law “On Advocacy and Legal Assistance” and allow the parties to the contract for the provision of legal assistance to include a condition on the fee for success, if they agree on such remuneration. Among other things, the ban on receiving the “success fee” provided for, obviously, did not affect the legal consultant, which is completely unfair to the Institute of advocacy, which, unlike the first institute, has been functioning for a long time and ensures the implementation of paragraph 3 of Article 13 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

According to the author of the study, the removal of the ban on contracts that make the amount of payment for legal assistance provided by lawyers dependent on the outcome of the case or the success of advocacy, or contracts under which a lawyer receives a portion of the amount awarded, will have a positive impact on the professional activities of lawyers, which is important for the modernization of the legislation of our country.

References

- 1 Конституция Республики Казахстан. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029&mode=p&page=1.
- 2 Автоматизированная информационная система органов исполнительного производства. Министерство юстиции Республики Казахстан. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://aisoip.adilet.gov.kz/useful-info/legal-advisers?lang=ru&ysclid=ln8ol6vqxe508958913>.
- 3 Закон Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности и юридической помощи». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33024087.
- 4 Багреева Е.Г. «Гонорар успеха»: правовая и этическая природа / Е.Г. Багреева, С.В. Петухов // Евразийская адвокатура. — 2019. — № 6 (43). — С. 23–25.

- 5 Трезубов Е.С. «Гонорар успеха»: старая песня на новый лад / Е.С. Трезубов, М.А. Розе // Вестн. Кемеров. гос. ун-та. Сер. Гуманитарные и общественные науки. — 2020. — № 2 (14). — С. 177–185.
- 6 Степанова Д.Н. К вопросу о правовом регулировании гонорара успеха / Д.Н. Степанова, Н.А. Емелина // Электрон. науч. журн. «Наука. Общество. Государство». — 2020. — Т. 8. № 3 (31). — С. 180–186.
- 7 Павлова Г.Г. «Гонорар успеха» в деятельности юриста и адвоката / Г.Г. Павлова, А.Р. Хадеева // Правопорядок: история, теория, практика. — 2019. — № 4 (23). — С. 27–33.
- 8 Карапетов А.Г. Договорное и обязательственное право (Общая часть). Постат. коммент. к ст. 307–453 Гражданского кодекса Российской Федерации / отв. ред. А.Г. Карапетов. — М.: Статут, 2017. — 1120 с.
- 9 Лошкарев А.В. «Гонорар успеха» адвоката: теория и актуальные проблемы правоприменения / А.В. Лошкарев, А.И. Ширяева // Междунар. журн. гуманит. и естеств. наук. — 2021. — № 3–1. — С. 207–210.
- 10 Князев А.Н. Гонорар успеха в договоре оказания юридической помощи / А.Н. Князев // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера // Вестн. Науч.-исслед. центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкар. гос. ун-та. — 2007. — № 2. — С. 97–103.
- 11 Варфоломеев Б.В. «Гонорар успеха» в профессиональной деятельности юриста / Б.В. Варфоломеев // Скиф. — 2020. — № 5–2 (45). — С. 70–73.
- 12 Князев Д.В. Оплата юридических услуг в гражданском процессе США: гонорар успеха, американское правило и их влияние на судебную нагрузку / Д.В. Князев // Вестн. СПб. гос. ун-та. Сер. 14. Право. — 2021. — № 3. — С. 693–711.
- 13 Kritzer Н.М. Contingency fee lawyers as gatekeepers in the civil justice system / Н.М. Kritzer // Judicature. — 1997. — P. 22–29.
- 14 Ярошевская А.М. Договор о предоставлении юридических услуг: правовое регулирование «гонорара успеха» в России и опыт данного института в зарубежных странах / А.М. Ярошевская, З.Р. Бахриева // Уч. зап. Крым. федерал. ун-та им. В.И. Вернадского. Юридические науки. — 2018. — № 2. — С. 262–270.
- 15 Верещагин А. «Гонорар успеха» перед лицом конституционного правосудия / А. Верещагин // Сравнительное конституционное обозрение. — 2007. — №1 (58). — С. 173–178.
- 16 Войтов И.В. «Гонорар успеха» в России и зарубежных странах: специфика правового регулирования / И.В. Войтов, Р.А. Чеботарев // Урал. журн. правов. исслед. — 2021. — № 4 (17). — С. 19–27.
- 17 Орешин Е.В. Этико-правовое регулирование взаимоотношений адвоката и клиента в США / Е.В. Орешин // Вопросы современной юриспруденции. — 2013. — № 29. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/etiko-pravovoe-regulirovanie-vzaimootnosheniy-advokata-i-klienta-v-ssha?ysclid=lnan45ууно196229861>
- 18 Маслов А.А. Ведение гонорара успеха в российское законодательство с 2017 года / А.А. Маслов // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н.И. Лобачевского. — Право. — 2018. — № 3. — С. 127–132.

С. Жамбурбаева

Заң көмегін көрсету туралы шарт: Қазақстан Республикасында «табыс ақысын» құқықтық реттеу

Мақала Қазақстан Республикасында заң көмегін көрсету туралы шарттың қолданыстағы құқықтық реттелуін зерделеуге арналған, атап айтқанда заң шығарушының шарттарға тыйым салуы, істің нәтижесіне немесе адвокаттық қызметтің сәттілігіне байланысты адвокаттар көрсететін заң көмегіне ақы төлеу мөлшері, сондай-ақ адвокат белгіленген соманың бір бөлігін алуда жасалатын немесе «табыс ақысы» деп аталатын шарттар да қарастырылған. Жұмыста заң шығарушы осы субъектілерді азаматтық сот ісін жүргізуде өкілдік еткенге дейін бірдей жол бергеніне қарамастан, адвокаттар мен заң кеңесшілерінің өтеулі шарттар жасасу тәртібін регламенттеу арасындағы айырмашылыққа назар аударылған. Автор әр түрлі авторлардың пікірлерін зерттеп, талдап, заң шығарушының «табыс ақысына» қатысты осындай категориялық көзқарасының мүмкін себептерін түсіну үшін, қызмет пен сыйақыны төлеудің осы түріне қатысты ағылшын-саксон және роман-герман құқық жүйелерінің нормалары арасында салыстырмалы талдау жүргізген, сондай-ақ, сенім білдірушінің қажетті оң нәтиже алғаннан кейін өкіл көрсеткен қызметтерге ақы төлеу жөніндегі өз міндетін орындаудан бас тарту тәуекелі бағаланған. Жүргізілген талдау негізінде оны жетілдіру мақсатында «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңға тиісті оң өзгерістер енгізу қажеттілігі тұжырымдалған.

Кілт сөздер: азаматтық іс жүргізу құқығы, азаматтық сот ісін жүргізу, шарттық өкілдік, тапсырма бойынша өкілдік, заң көмегі, сот ісін жүргізу өкілдігі, адвокат, заң консультанты, заң көмегін көрсету шарты, табыс алымы, өкілдің сыйақысы.

С. Жамбурбаева

Договор об оказании юридической помощи: правовое регулирование «гонорара успеха» в Республике Казахстан

Статья посвящена изучению действующего правового регулирования договора об оказании юридической помощи в Республике Казахстан, а именно запрету законодателя на договоры, ставящие размер оплаты юридической помощи, оказываемой адвокатами, в зависимость от исхода дела или успеха адвокатской деятельности, также именуемые «гонорарами успеха», или договоры, по которым адвокат получает часть от присужденной суммы. Автор обращает внимание на различие между регламентированием порядка заключения возмездных договоров адвокатами и юридическими консультантами, несмотря на то, что данные субъекты одинаково допущены законодателем до представительства в гражданском судопроизводстве. Кроме того, автором проанализированы мнения различных авторов, чтобы понять возможные причины столь категоричной точки зрения законодателя в отношении «гонорара успеха», проведен сравнительный анализ между нормами англосаксонской и романо-германской систем права в отношении данного вида оплаты услуг и вознаграждения, а также оценен риск отказа доверителя от выполнения своей обязанности по оплате оказанных услуг представителем после получения желаемого позитивного результата. На основании проведенного анализа резюмирована необходимость внесения соответствующих позитивных изменений в Закон РК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» с целью его усовершенствования.

Ключевые слова: гражданское процессуальное право, гражданское судопроизводство, договорное представительство, представительство по поручению, юридическая помощь, судебное-процессуальное представительство, адвокат, юридический консультант, договор оказания юридической помощи, «гонорар успеха», вознаграждение представителя.

References:

- 1 Konstitutsiia Respubliki Kazakhstan [Constitution of the Republic of Kazakhstan]. (n.d.). online.zakon.kz. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029&mode=p&page=1 [in Russian].
- 2 Avtomatizirovannaiia informatsionnaia sistema organov ispolnitelnogo proizvodstva. Ministerstvo yustitsii Respubliki Kazakhstan [Automated information system of enforcement bodies. Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan]. (n.d.). aisoip.adilet.gov.kz. Retrieved from <https://aisoip.adilet.gov.kz/useful-info/legal-advisers?lang=ru&ysclid=ln8o16vqxe508958913> [in Russian].
- 3 Zakon Respubliki Kazakhstan «Ob advokatskoi deiatelnosti i yuridicheskoi pomoshchi» [The Law of the Republic of Kazakhstan “On advocacy and legal assistance”]. (n.d.). online.zakon.kz. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33024087 [in Russian].
- 4 Bagreeva, E.G., & Petukhov, S.V. (2019). «Gonorar uspekha»: pravovaia i eticheskaia priroda [“Success Fee”: legal and ethical nature]. *Evrasiiskaia advokatura — Eurasian Advocacy*, 6 (43), 23–25 [in Russian].
- 5 Trezubov, E.S., & Roze, M.A. (2020). «Gonorar uspekha»: staraia pesnia na novyi lad [“Success Fee”: an old song in a new way]. *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriiia Gumanitarnye i obshchestvennye nauki — Bulletin of Kemerovo State University. Series: Humanities and Social Sciences*, 2 (14), 177–185 [in Russian].
- 6 Stepanova, D.N., & Emelina, N.A. (2020). K voprosu o pravovom regulirovanii gonorara uspekha [“Success Fee”: an old song in a new way]. *Elektronnyi nauchnyi zhurnal «Nauka. Obshchestvo. Gosudarstvo» — Electronic scientific journal “Science. Society. The State”*, Vol. 8, 3 (31), 180–186 [in Russian].
- 7 Pavlova, G.G., & Hadeeva, A.R. (2019). «Gonorar uspekha» v deiatelnosti yurista i advokata [“Success fee” in the activities of a lawyer]. *Pravoporiadok: istoriia, teoriia, praktika — Law and order: history, theory, practice*, 4 (23), 27–33 [in Russian].
- 8 Karapetov, A.G. (2017). Dogovornoe i obiazatelstvennoe pravo (Obshchaia chast). Postateinyi kommentarii k statiam 307–453 Grazhdanskogo kodeksa Rossiiskoi Federatsii [Contract and obligation law (general part). Article-by-article commentary to Articles 307–453 of the Civil Code of the Russian Federation]. Moscow: Statut [in Russian].
- 9 Loshkarev, A.V., & Shiryayeva, A.I. (2021). «Gonorar uspekha» advokata: teoriia i aktualnye problemy pravoprimeneniia [Lawyer’s “Success Fee”: theory and actual problems of law enforcement]. *Mezhdunarodnyi zhurnal gumanitarnykh i estestvennykh nauk — International Journal of Humanities and Natural Sciences*, 3–1, 207–210 [in Russian].
- 10 Knyazev, A.N. (2007). Gonorar uspekha v dogovore okazaniia yuridicheskoi pomoshchi [Success fee in the legal aid contract]. *Korporativnoe upravlenie i innovatsionnoe razvitie ekonomiki Severa: Vestnik Nauchno-issledovatel'skogo tsentra korporativnogo prava, upravleniia i venchurnogo investirovaniia Syktyvskarskogo gosudarstvennogo universiteta — Corporate Governance and Innovative Development of the Economy of the North: Bulletin of the Research Center of Corporate Law, Management and Venture Investment of Syktyvkar State University*, 2, 97–103 [in Russian].
- 11 Varfolomeev, B.V. (2020). «Gonorar uspekha» v professionalnoi deiatelnosti yurista [“Success fee” in the professional activity of a lawyer]. *Skif — Skif*, 5–2 (45), 70–73 [in Russian].

12 Knyazev, D.V. (2021). Oplata yuridicheskikh uslug v grazhdanskom protsesse SShA: gonorar uspekha, amerikanskoe pravilo i ikh vliianie na sudebnuiu nagruzku [Payment for legal services in US civil proceedings: the success fee, the American rule and their impact on the judicial burden]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Seriya 14. Pravo — Bulletin of Saint Petersburg University. Series 14. Law*, 3, 693–711 [in Russian].

13 Kritzer, H.M. (1997). Contingency fee lawyers as gatekeepers in the civil justice system. *Judicature*, 22-29.

14 Yaroshevskaya, A.M., & Bahrieva, Z.R. (2018). Dogovor o predostavlenii yuridicheskikh uslug: pravovoe regulirovanie «gonorara uspekha» v Rossii i opyt dannogo instituta v zarubezhnykh stranakh [Agreement on the provision of legal services: legal regulation of the “success fee” in Russia and the experience of this institute in foreign countries]. *Uchenye zapiski Krymskogo federalnogo universiteta imeni V.I. Vernadskogo. Yuridicheskie nauki — Scientific notes of the V.I. Vernadsky Crimean Federal University. Juridical sciences*, 2, 262–270 [in Russian].

15 Vereshchagin, A. (2007). «Gonorar uspekha» pered litsom konstitutsionnogo pravosudiia [“Success Fee” in the face of constitutional justice]. *Sravnitelnoe konstitutsionnoe obozrenie — Comparative Constitutional Review*, 1 (58), 173–178 [in Russian].

16 Voitov, I.V., & Chebotarev, R.A. (2021). «Gonorar uspekha» v Rossii i zarubezhnykh stranakh: spetsifika pravovogo regulirovaniia [“Success fee” in Russia and foreign countries: specifics of legal regulation]. *Uralskii zhurnal pravovykh issledovaniy — Ural Journal of Legal Research*, 4 (17), 19–27 [in Russian].

17 Oreshin, E.V. (2013). Etiko-pravovoe regulirovanie vzaimootnoshenii advokata i klienta v SShA [Ethical and legal regulation of lawyer-client relations in the USA]. *Voprosy sovremennoi yurisprudentsii — Issues of modern jurisprudence*, 29. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/etiko-pravovoe-regulirovanie-vzaimootnosheniy-advokata-i-klienta-v-ssha?ysclid=lnan45yyno196229861> [in Russian].

18 Maslov, A.A. (2018). Vedenie gonorara uspekha v rossiiskoe zakonodatelstvo s 2017 goda [Maintaining the success fee in Russian legislation since 2017]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta imeni N.I. Lobachevskogo. Pravo — Bulletin of the Nizhny Novgorod University named after N.I. Lobachevsky, Law*, 3, 127–132 [in Russian].

К.Ю. Проскурина*

*Высшая школа права «Әділет» Каспийского общественного университета, Алматы, Казахстан
(E-mail: Kristina.Proskurina@unius.kz)*

Правовое регулирование эмиссии и обращения национальной и иностранной валюты в Республике Казахстан (финансово-правовые и гражданско-правовые аспекты)

Автором проведен анализ норм гражданского права и финансового права с целью определения предмета правового регулирования в части эмиссии и обращения денег, выраженных в национальной и иностранной валюте. С этой целью были изучены основные нормативные правовые акты Республики Казахстан в области денежного обращения, основ осуществления платежей и переводов денег, валютного регулирования и валютного контроля. Большое внимание было уделено научным трудам казахстанских и российских ученых по финансовому и гражданскому праву с целью изучения систем указанных отраслей права и интегрирования правового регулирования денежного обращения и денежной эмиссии в качестве одного из институтов (подотраслей) финансового и гражданского права. При написании настоящей статьи были использованы как общетеоретические, так и специальные методы научного познания: анализа и синтеза, сравнительно-правового анализа, герменевтики и т.п. В результате исследования были успешно достигнуты поставленные цели и задачи, определены общественные отношения в части денежной эмиссии и денежного обращения, относящиеся к предмету правового регулирования финансового и гражданского права.

Ключевые слова: деньги, национальная валюта, иностранная валюта, денежное обращение, эмиссия, электронные деньги, наличные деньги, безналичные деньги.

Введение

Деньги занимают умы миллионов людей по всему Земному шару, будучи основой интенсивно развивающихся товарно-денежных отношений, инструментом мотивации людей в их трудовой и предпринимательской деятельности, средством осуществления государством возложенных на него народом функций. Деньги представляют интерес для всех членов общества: для народа и государства, для малообеспеченных и зажиточных граждан, как материальное благо и как предмет научных исследований, проводимых как в рамках экономической, так и в рамках юридической науки.

Деньги, как и любой объективно существующий предмет, в своем жизненном цикле проходит ряд стадий: от зарождения до прекращения существования в объективной реальности, и каждая из таких стадий в условиях современного правового государства должна быть урегулирована нормами права.

В настоящее время как в отечественной, так и в зарубежной научной юридической литературе нет единого мнения о том, какие сферы жизненного цикла денег подлежат урегулированию финансовым правом и гражданским правом, возможно, деньги также подлежат урегулированию другими известными современной науке отраслями права или институтами частного/публичного права (например, цифровое право). По данному вопросу высказываются дифференцированные точки зрения, однако единого мнения в правовой науке до сих пор достигнуто не было.

В Республике Казахстан исследованием правовой природы денег занимались и продолжают заниматься известные ученые-цивилисты М.К. Сулейменов, Ф.С. Карагусов, Е.Б. Осипов и ученые в области финансового права, например, А.И. Худяков, А.Д. Жусупов, Д.К. Абжанов. Систему финансового права и особенности входящей в его состав институтов раскрыл в свое время А.И. Худяков, именно он отметил, что право денежного обращения не может входить в состав финансового права и подлежит отнесению в качестве института к гражданскому праву. В Российской Федерации финансово-правовое регулирование денег исследуется такими известными учеными, как С.В. Запольский, Л.Л. Арзуманова, А.А. Ситник, М.В. Карасева, Н.М. Артемов, О.Н. Горбунова, В.В. Бесчеревных, С.Д. Цыпкин, Е.А. Ровинский, К.С. Бельский. Следует отметить, что, несмотря на многочисленные

* Автор-корреспондент. E-mail: Kristina.Proskurina@unius.kz

исследования, проводимые в РФ, в науке финансового права до сих не пришли к единому мнению о системе финансового права и включению в нее права денежного обращения.

На современном этапе казахстанскими учеными-правоведами не проводится исследований на тему денежной эмиссии и денежного обращения, тем более не рассматриваются вопросы об эмиссии иностранной валюты банками второго уровня. Возможно, тема денег кажется достаточно изученной. Однако анализ отечественной и зарубежной научной литературы позволяет сделать вывод, что изучение правового регулирования денег не исчерпало себя, а появляющиеся в мире альтернативные платежные системы требуют своей интеграции в национальную или международную денежные системы. Именно поэтому тема настоящего исследования представляется актуальной как для Республики Казахстан, так и для мирового научного сообщества.

Объектами исследования данной научной статьи являются денежная эмиссия и денежное обращение как структурные элементы денежной системы государства.

Предметом исследования выступают финансово-правовой и гражданско-правовой аспекты регулирования общественных отношений эмиссии и обращения национальной и иностранной валюты.

Целью настоящего исследования является анализ норм финансового права и гражданского права, регулирующих эмиссию и обращение национальной и иностранной валюты, а также разграничение предмета правового регулирования указанных отраслей права.

Методы и материалы исследования

В ходе проведения настоящего исследования автором были использованы различные теоретические и эмпирические методы, включая методы анализа и синтеза, специальный метод правового анализа использованных в настоящей работе нормативных правовых актов РК, РФ и юридической литературы, формально-логический метод, а также метод герменевтики.

При подготовке настоящей научной статьи автором были проанализированы нормативные правовые акты Республики Казахстан и Российской Федерации в области правового регулирования денежного обращения и денежной эмиссии, а также научные труды казахстанских и российских ученых по финансовому праву и гражданскому праву.

Результаты и обсуждение

Не вызывает сомнений, что деньги являются объектом гражданских правоотношений в РК и РФ. На это прямо указывает п. 2 ст. 115 ГК РК, где деньги в составе имущественных благ признаны объектом гражданских правоотношений, и ст. 128 ГК РФ, где наличные и безналичные деньги в составе вещей и имущественных прав соответственно также являются разновидностью имущества и объектов гражданских прав в целом.

Большинство ученых-цивилистов РК и РФ также признают, что деньги являются объектом гражданских правоотношений (за исключением, пожалуй, тех авторов, которые в качестве единственного объекта правоотношения признают поведение или действия участников правоотношения [1; 83, 84], а также за исключением тех случаев, когда в качестве объекта признаются только наличные деньги, а существование безналичных денег отрицается вовсе [2]).

Финансовое право также регулирует общественные отношения, объектом которых выступают деньги. В РК об этом свидетельствуют правовые нормы гл. 7 Закона РК «О Национальном банке РК», в которых устанавливается денежная единица РК, законное платежное средство на территории РК, порядок выпуска в обращение, замены и изъятия из обращения национальной валюты, правовые нормы Закона РК «О валютном регулировании и валютном контроле», а также положения Закона РК «О платежах и платежных системах», который устанавливает порядок и пределы осуществления платежей и переводов наличными и безналичными деньгами.

В РФ установлены аналогичные положения в ФЗ РФ «О Центральном банке РФ (Банке России)» (правовые нормы о денежной единице в РФ, о порядке ее эмиссии, о законном платежном средстве, запрет на введение и выпуск других денежных единиц и денежных суррогатов на территории РФ), а также в ФЗ РФ «О Национальной платежной системе», где прописаны нормы права о порядке осуществления платежей в наличной и безналичной форме и переводе денег и т.п.

В финансово-правовой науке также большинство ученых считают деньги объектом финансовых правоотношений. Например, профессор А.И. Худяков указывал, что деньги являются материальным объектом финансовых правоотношений [3; 59]. Теории, в соответствии с которой деньги представляют собой объект имущественных финансовых правоотношений, придерживаются такие научные дея-

тели в отрасли финансового права, как О.Н. Горбунова [4; 46], В.В. Бесчеревных и С.Д. Цыпкин [5; 47, 48], Е.А. Ровинский [6; 46].

В указанной связи не вызывает сомнений, что деньги выступают если не единственным, то одним из немногих объектов финансовых правоотношений. На монополию правового регулирования денег претендует и финансовое, и гражданское право. В казахстанской юридической науке возникает тенденция, согласно которой финансовое право регулирует деньги в остаточной части, после гражданского права, видимо, потому, что основная часть жизненного цикла денег приходится на их обращение в товарно-денежном обороте.

Истина, как мы полагаем, где-то посередине. Деньги не могут являться ни монополией гражданского права, ни финансового права. Можно согласиться с мнением известного казахстанского цивилиста М.К. Сулейменова, который писал, что «необходимо еще уточнить понятие денег как объекта финансовых правоотношений, с тем, чтобы это понятие не перекрывалось понятием денег в гражданском праве» [7]. М.К. Сулейменов в данном случае подчеркнул, что деньги являются объектом и гражданского права, и финансового права, и в данной отрасли права деньги могут иметь свои, отличные от гражданского права, признаки и характеристики.

Возникает непростой для разрешения вопрос о пределах правового регулирования денег финансовым и гражданским правом. В настоящей работе авторами будет проведено исследование о разграничении правового регулирования эмиссии национальной и иностранной валюты и денежного обращения между финансовым правом и гражданским правом.

Правовое регулирование эмиссии национальной и иностранной валюты

В финансово-правовой науке отмечается, что «с момента выпуска и до момента изъятия из обращения, деньги выступают объектом правового регулирования со стороны государства, которое в лице законодательных органов устанавливает наименование и формы денежных знаков, находящихся в обращении, определяет порядок расчетов, устанавливает правила хранения, обмена и изъятия денежных знаков из оборота, а также регулирует иные вопросы, связанные с оборотом денег» [8; 18, 19].

В свою очередь М.В. Карасёва пишет, что «предметом финансового права являются публичные финансы. Иначе говоря, предметом финансового права являются отношения, возникающие в процессе собирания, распределения и использования публичных фондов денежных средств (государственных и негосударственных), направленных на решение публичных задач» [9; 9]. Автор считает, что отношения, регулируемые финансовым правом, могут быть разделены на имущественные и неимущественные. Имущественные отношения в финансовом праве — это отношения, возникающие по поводу денег в наличной и безналичной форме. К числу таких отношений М.В. Карасева относит отношения по уплате налогов, сборов, неналоговых платежей, парафискалитетов; отношения по перемещению денег из бюджетных и государственных внебюджетных фондов получателям этих средств [9; 16]. На последнее А.И. Худяков, вероятно, возразил бы, что перемещение денег из бюджета получателям — это уже не финансовое право, поскольку финансовое право регулирует отношения в процессе организации использования государственных денежных фондов, но не их непосредственного использования.

Сегодня перед правовой наукой стоит ряд важных вопросов, связанных с деньгами, которые нам еще предстоит решить. Как видно из представленного выше анализа, деньги одновременно служат объектом как гражданских, так и финансовых правоотношений. Соответственно, деньги могут быть урегулированы нормами обеих указанных отраслей права, правда, различным образом в связи с различием регулируемых правоотношений. В указанной связи надлежит уточнить, какие из указанных правоотношений (денежная эмиссия и денежное обращение) относятся к предмету финансового права, а какие — к предмету гражданского права.

Заслуживает особого внимания теория А.И. Худякова, в соответствии с которой в качестве института общей части финансового права предложено рассматривать институт, посвященный организации денежной системы страны [3; 42].

С экономической точки зрения в состав денежной системы входят такие элементы, как денежная единица, виды денежных знаков и порядок их обеспечения, эмиссионный механизм, порядок осуществления расчетов и кассовой дисциплины, механизм государственного денежно-кредитного регулирования, порядок установления валютного курса [10; 47]. По определению А.И. Худякова, предмет финансового права составляют «общественные отношения, возникающие в процессе формирования

государством денежной системы страны и обеспечения ее нормального функционирования, а также в процессе формирования, распределения и организации использования государственных денежных фондов» [3; 31]. Сам А.И. Худяков под денежной системой понимал «сложившиеся исторически и закрепленные национальным законодательством организационные формы функционирования денег в стране» [11; 145]. Из изложенного выше следует, что порядок эмиссии денежных знаков должен быть отнесен к правовому регулированию финансового права.

Так, например, К.С. Бельский, выделяет наличие самостоятельного института «эмиссионное право», а С.В. Запольский считает, что эмиссионное право претендует на звание подотрасли финансового права [11; 83]. Если отнесение правового регулирования порядка эмиссии национальной валюты к финансовому праву в настоящее время не вызывает сомнений, то несколько иначе дело обстоит, на наш взгляд, с эмиссией иностранной валюты.

Вопрос о правовом регулировании эмиссии иностранной валюты вызывает наибольший интерес. По общепринятому суждению, центральные банки и банки второго уровня не осуществляют эмиссию иностранной валюты, поскольку, как правило, Центральный банк обладает исключительной компетенцией на эмиссию национальной валюты и такие полномочия практически никогда не делегируются государственным органам иностранных государств или иностранным/международным организациям (исключение может составлять, например, Европейский Центральный банк, которому делегированы полномочия по эмиссии единой валюты ЕС — евро). Вместе с тем экономическая теория ясно дает понять о существовании эффекта денежной мультипликации, при котором банки эмитируют безналичные деньги посредством выдачи кредитов своим клиентам. При этом банки могут выдавать кредиты в иностранной валюте, значит, теоретически, банки могут эмитировать иностранную валюту.

Кроме того, надлежит ответить на вопрос о том, можно ли при наличии соответствующей санкции от иностранного государства относить правовое регулирование эмиссии иностранной валюты к национальному законодательству или такое правовое регулирование осуществляется в рамках международного публичного права.

В РК эмиссия иностранной валюты никаким образом не урегулирована. Предполагается, что в отсутствие специальной санкции от иностранного государства такие действия можно было бы расценивать как нарушение суверенитета иностранного государства. В ряде случаев в национальном законодательстве, которое относится к отрасли финансового права, устанавливается запрет на эмиссию других денег (или иностранной валюты).

Еще более интересным является вопрос о том, может ли все-таки правовое регулирование эмиссии национальной и иностранной валюты осуществляться гражданским правом. Ответ на данный вопрос, как нам представляется, может быть положительным в двух случаях.

Во-первых, в РК все электронные деньги должны быть номинированы в национальной валюте. А существенные условия функционирования системы электронных денег должны быть в соответствии с п. 4 ст. 13 и п. 6 ст. 43 Закона РК «О платежах и платежных системах» отражены в договоре выпуска, использования и погашения электронных денег, который по своей природе является гражданско-правовым. Соответственно, правовое регулирование эмиссии электронных денег, выраженных в тенге, устанавливается гражданским правом.

Во-вторых, в случае признания теории частных денег, такие деньги также должны обладать названием (по сути, валютой). Если такие частные деньги в каком-либо государстве будут признаны законным платежным средством, то их название в других государствах должно признаваться иностранной валютой. Правовой вакуум по данному вопросу приводит к возможности самостоятельного регулирования отношений по эмиссии частных денег на основании гражданско-правовых принципов. Так, например, криптовалюта Биткоин была признана законным платежным средством в Сальвадоре. Это привело к тому, что, согласно пп.11) п. 1 ст. 1 Закона РК «О валютном регулировании и валютном контроле», Биткоин по праву РК может быть признан иностранной валютой. Вместе с тем регулирование выпуска Биткоинов, их обращения и изъятия из обращения осуществляется по соглашению участников этой системы, то есть в рамках гражданского, а не финансового права.

Правовое регулирование обращения национальной и иностранной валюты

После эмиссии деньги в национальной или иностранной валюте вводятся в обращение. Некоторые авторы считают, что денежное обращение регулируется финансовым правом. Например, Н.М. Артёмов и И.Б. Лагутин рассматривают «право денежного обращения» как подотрасль финан-

сового права, аналогичного мнения придерживается коллектив авторов монографии «Денежное право» [8; 88]. О.Н. Горбунова рассматривает «деньги и денежное обращение» в качестве института финансового права [4; 37], а М.В. Карасёва указывает в качестве института финансового права «денежное обращение и расчеты» [8; 81].

С таким подходом не был согласен А.И. Худяков, который однозначно обозначил свою позицию, по которой в системе финансового права не может быть института (или подотрасли) денежного обращения [11; 157]. Такой же позиции придерживается Д.А. Лисицын [8; 82]. Свою теорию А.И. Худяков аргументировал тем, что «денежное обращение — это достаточно широкая категория, которая охватывает собой, в частности, расчётные правоотношения, а также ряд других явлений, принадлежность которых к гражданскому праву не вызывает сомнения» [11; 157]. Экономическая теория к денежному обороту относит движение денег между физическими лицами, между физическими и юридическими лицами, между юридическими лицами, между физическими/юридическими лицами и государством. По экономическому признаку платежи могут носить товарный и нетоварный характер (к числу последних относятся налоговые (публично-правовые) платежи в бюджет и частно-правовые, такие как дарение денег в пользу государства). К безналичному денежному обороту экономисты даже причисляют «бюджетные, внутрихозяйственные перераспределения денежных средств» [10; 54, 55]. Получается, что в денежном обращении действительно тесно переплетены публично-правовые и частноправовые аспекты, а потому право денежного обращения вряд ли можно всецело определить как институт одной из отраслей публичного или частного права.

Платежи могут быть осуществлены как по частноправовым, так и по публично-правовым основаниям, но при этом порядок осуществления платежей и переводов денег, как правило, регулируется единым нормативным правовым актом. Например, Налоговый комитет Республики Казахстан в части исполнения налогового обязательства в денежной форме отсылает к Закону РК «О платежах и платежных системах». Также и Гражданский кодекс РК в качестве общего правила устанавливает возможность осуществления расчетов в наличной и безналичной форме, однако, при этом, специальное правовое регулирование платежей также установлено Законом РК «О платежах и платежных системах». Получается, что Закон РК «О платежах и платежных системах» регулирует как публично-правовые, так и частноправовые платежи. Но в таком случае, к какой отрасли права относятся правовые нормы Закона РК «О платежах и платежных системах»? Можно ли говорить о межотраслевом институте, к предмету регулирования которого относится порядок расчетов, оспаривая тем самым отнесение законодателем указанного закона к разделу «Финансы»?

Государство в лице своих уполномоченных органов организует единую платежную систему на территории своего государства, во главе разветвленной сети которой находится Центральный банк, а структурными элементами являются банки второго уровня, клиенты этих банков и вся эта система способствует движению наличных и безналичных денег. Государство императивно в целях защиты публичных интересов устанавливает определенные ограничения при осуществлении платежей и переводов денег. Например, безналичные платежи смогут осуществляться в рамках созданной государством платежной системы на основании платежных документов, обязательная форма и реквизиты которых также устанавливаются государством. Государство создает платежную систему и императивно предписывает всем подвластным субъектам пользоваться данной системой при осуществлении безналичных расчетов. Государство также устанавливает кассовую дисциплину для юридических лиц и императивно предписывает им порядок осуществления расчетов наличными деньгами, в ряде случаев устанавливая запреты по налично-денежному расчету.

На первый взгляд может показаться, что правовое регулирование расчетных отношений относится к публичному праву, поскольку платежная система, в рамках которой обращаются деньги, является неотъемлемой частью денежной системы, правовое регулирование которой, в целях обеспечения и защиты публичных интересов должно относиться к финансовому праву как отрасли публичного права. Однако, как мы покажем далее, расчеты могут быть урегулированы различными отраслями (подотраслями) как публичного, так и частного права.

Во-первых, отметим, что отождествлять порядок осуществления расчетов и порядок осуществления платежей и переводов денег не стоит. Как правило, под расчётом понимается уплата денег по обязательствам при наличии встречного предоставления или в отсутствие такового, иначе говоря, субъект рассчитывается за что-либо. Например, порядок таких расчетов может регулироваться гражданским правом (когда речь ведется об исполнении гражданско-правовых сделок), трудовым правом (выплата заработной платы, иных выплат, связанных с трудовыми отношениями), налоговым правом

(уплата налогов, государственной пошлины, сборов) и т. п. Все эти отрасли (подотрасли) права устанавливают порядок (место, время и форму) передачи или перевода денег. Таким образом, каждая из указанных отраслей (подотраслей) права регулирует порядок расчётов в конкретных правоотношениях. При этом право не предписывает обязательного использования только наличных или только безналичных денег при осуществлении каких-либо расчетов за теми немногими исключениями, которые установлены Законом «О платежах и платежных системах». Например, не допускается осуществление платежей наличными деньгами ИП, являющимися плательщиками НДС, или юридическими лицами в пользу другого такого же ИП или юридического лица по сделке, сумма которой превышает 1000 МРП (п. 9 ст. 25 Закона РК «О платежах и платежных системах»). В остальном стороны, как правило, руководствуются собственным усмотрением.

Платежи и переводы денег, в свою очередь, есть банковские процедуры, порядок осуществления которых регулируется банковским правом. Именно в рамках банковского права устанавливаются типовые формы платежных документов, порядок и сроки их заполнения и направления, принятия или отказа в их принятии. Осуществление данных правовых норм финансовым правом необходимо для обеспечения единства банковской системы в государстве, функционирования платежной системы, правопорядка, стабильности и прозрачности денежной системы страны.

Возможно подобные отождествления (расчеты и платежи, переводы денег) происходят в результате ошибочного определения регулируемых правоотношений. Например, при исполнении гражданско-правового денежного обязательства в безналичной форме возникает целый ряд правоотношений:

1) гражданско-правовые отношения между кредитором и должником по поводу передачи денег (расчётные отношения);

2) гражданско-правовые отношения между должником и банком об осуществлении банком операции с безналичными деньгами должника как клиента банка (договорные отношения между банком и клиентом, регулируемые в РК главой 38 ГК РК);

3) гражданско-правовые отношения между кредитором и банком об осуществлении банком операции по зачислению безналичных денег на банковский счет кредитора как клиента банка (договорные отношения между банком и клиентом, регулируемые в РК главой 38 ГК РК);

4) публично-правовые отношения между государством и банком по соблюдению банком установленного государством порядка осуществления платежей и переводов денег.

Первые три группы правоотношений регулируются гражданским правом, четвёртая — финансовым правом.

В другом примере, при исполнении налогоплательщиком — физическим лицом налогового обязательства в форме наличного платежа через банк имеет место четыре вида общественных отношений:

1) публичные (налоговые) правоотношения между налогоплательщиком и государством, в рамках которых налогоплательщик исполняет возникшее у него налоговое обязательство путем уплаты налога (расчётные правоотношения);

2) публичные правоотношения между банком и государством, в рамках которых банк обязан перечислять суммы налогов в бюджет государства при получении денег в виде налогов от налогоплательщиков;

3) публично-правовые отношения между государством и банком по соблюдению банком установленного государством порядка осуществления платежей и переводов денег;

4) частноправовые отношения между банком и его клиентом (налогоплательщиком), связанные с оказанием банком клиенту услуг по осуществлению налогового платежа в бюджет государства (договорные отношения между банком и клиентом, регулируемые в РК главой 38 ГК РК).

Во втором примере уже первые три группы правоотношений, в том числе расчётные, регулируются финансовым правом, и только четвёртая группа — гражданским правом.

Можно говорить о том, что порядок осуществления платежей и переводов денег в рамках классической банковской платежной системы регулируется исключительно банковским правом (по сути, финансовым правом), а порядок расчетов — различными отраслями как публичного, так и частного права.

На территории государства также могут создаваться и функционировать альтернативные платежные системы и альтернативные платежные средства, используемые при осуществлении расчетов (например, электронные деньги). Использование в частноправовых расчетах электронных денег является правом субъектов, реализуемым ими по своему усмотрению. Государство устанавливает опреде-

ленные рамки функционирования альтернативных платежных систем посредством императивных норм, однако в большей степени правовое регулирование функционирования таких систем будет строиться с использованием диспозитивного метода на основе автономии воли сторон. Порядок выпуска, обращения и погашения электронных денег в РК определяется соответствующим гражданско-правовым договором между эмитентом и владельцем электронных денег. Поскольку в РК электронные деньги должны быть номинированы в национальной валюте, то порядок выпуска, обращения и погашения тенге может устанавливаться гражданским правом.

Как следует из изложенного выше, обращение национальной валюты в РК (порядок расчетов) регулируется как нормами финансового права, так и нормами гражданского права, трудового права, налогового права и другими отраслями права.

Говоря об обращении иностранной валюты, отметим, что одним из элементов денежной системы А.И. Худяков называл режим валютного обращения. Экономическая наука исходит из того, что структурным элементом денежной системы является порядок установления валютного курса. Валютное регулирование или установление валютного контроля подразумевает установление государством правил совершения операций с валютой (в том числе ее конвертация), соответствующих ограничений и (или) запретов, правил формирования курса национальной валюты.

В рамках финансового права ведутся дебаты относительно места валютного регулирования в системе финансового права. А.И. Худяков полагал, что режим валютного обращения должен рассматриваться в рамках института «Правовые основы денежной системы». Другие авторы полагают, что валютное регулирование, или валютный контроль, — это самостоятельный институт финансового права [4; 37], или институт права денежного обращения [8; 92], который, как мы помним, А.И. Худяков к финансовому праву не относил. Казахский законодатель Закон РК «О валютном регулировании и валютном контроле» относит к регулированию финансовых правоотношений.

Несмотря на то, что иностранная валюта является объектом гражданских правоотношений, может служить предметом купли-продажи, мены, дарения, а также выступать средством обращения (расчета), не следует забывать, что иностранная валюта — это имущество, ограниченное в обороте вследствие тех ограничений, которые установлены Законом РК «О валютном регулировании и валютном контроле».

В п. 4 ст. 127 ГК РК прямо установлено, что случаи, порядок и условия обращения иностранной валюты на территории РК устанавливается специальным законодательством — Законом РК «О валютном регулировании и валютном контроле». Иными словами, гражданское право делегирует финансовому праву регулировать расчеты по гражданско-правовым сделкам и обязательствам. В соответствии с указанным законом в РК, по общему правилу, запрещены валютные операции между резидентами РК (п. 1 ст. 6 Закона РК «О валютном регулировании и валютном контроле»). И это несмотря на то, что иностранная валюта в соответствии с п. 2 ГК РК является разновидностью денег, а субъект права собственности, объектом которого является иностранная валюта, вправе пользоваться и распоряжаться иностранной валютой по своему усмотрению.

Возникает резонный вопрос: «Может ли финансовое право осуществлять правовое регулирование оборота иностранной валюты как объекта гражданских правоотношений?» Ведь в случае с иностранной валютой государство прямо предписывает резидентам, какие сделки, операции и при каких условиях можно проводить с иностранной валютой (например, выплата вознаграждения по ценным бумагам, выраженным в иностранной валюте; оплата расходов физического лица, связанных с его командировкой за пределы государства и т.п.).

Кроме того, при осуществлении конвертации валюты (по сути, гражданско-правовой меновой сделки) стороны не свободны в установлении ее цены (валютного курса). Валютный курс либо устанавливается законодательно, либо на валютном рынке. Физические лица вправе купить или продать наличную иностранную валюту исключительно в обменных пунктах. Автономия воли сторон в таком случае направлена лишь на решение вопроса о том, осуществлять ли такую сделку или отказаться от неё.

Полагаем, что сложность установления правового регулирования эмиссионных правоотношений и правоотношений денежного обращения заключается в нескольких факторах.

Во-первых, в настоящее время продолжается научная дискуссия относительно принадлежности права денежного обращения к финансовому или гражданскому праву.

Во-вторых, необходим навык правильного определения регулируемых правоотношений. Например, надлежит отличать расчётные отношения между кредитором и должником и правоотношения

между банком и государством по поводу соблюдения банком порядка осуществления платежей и переводов денег. Существует также мнение, что публично-правовые обязательства (например, налоговые обязательства) на этапе их исполнения могут трансформироваться в гражданские правоотношения (при осуществлении банком операций с деньгами клиента) и затем снова в публично-правовые (при поступлении денег в государственный бюджет). Очевидно, что при таком подходе высока вероятность неправильного определения регулируемых правоотношений и отрасли, регулирующей эти отношения.

В-третьих, требует разрешения вопрос о возможности правового регулирования гражданских правоотношений финансовым правом (установление порядка осуществления гражданско-правовых сделок с иностранной валютой законом о валютном регулировании, относящемся к финансовому праву).

В-четвертых, важно определить, признаем ли мы наличие межотраслевых институтов, а соответственно и межотраслевых НПА. Например, можно ли признать Закон РК «О платежах и платежных системах» или Закон РК «О валютном регулировании и валютном контроле» межотраслевым?

Таким образом, на основании проведенного анализа можно сделать выводы, в соответствии с которыми в настоящее время в РК финансовое право регулирует следующие общественные отношения, возникающие и существующие по поводу эмиссии денег и их обращения:

- 1) государственная денежная эмиссия и выпуск в обращение государством (или его уполномоченными государственными органами) денег в форме национальной валюты;
- 2) установление государством национальной валюты, законного платежного средства;
- 3) валютное регулирование и валютный контроль (хотя, как было указано ранее, такой подход представляется не вполне оправданным);
- 4) порядок расчетов по публично-правовым обязательствам (уплата налогов, сборов, пошлин);
- 5) порядок осуществления банком платежей и переводов денег как банковских процедур.

В свою очередь к предмету гражданского права можно отнести следующие виды общественных отношений, связанных с деньгами, их эмиссией и обращением:

- 1) эмиссия банками второго уровня электронных денег, выраженных в национальной валюте;
- 2) эмиссия банками иностранной валюты (если признать, что банки второго уровня эмитируют иностранную валюту посредством выдачи кредитов, выраженных в этой валюте);
- 3) порядок расчетов по гражданско-правовым обязательствам.

Заключение

В результате проведенного исследования отметим, что правильность установления правового регулирования общественных отношений, связанных с эмиссией и обращением денег, связана с грамотным определением регулируемых правоотношений, с признаваемой правовой и экономической научной концепцией (что признавать деньгами, иностранной валютой, эмиссией денег, как относиться к эффекту денежной мультипликации и т. п.). Немаловажным представляется проведение обширных исследований о системе финансового права в РК и определении места права денежного обращения в одной из отраслей права или выявления межотраслевого института.

В данном исследовании авторы провели анализ финансово-правового и гражданско-правового аспектов в регулировании отношений денежной эмиссии и денежного обращения, выявили, в каких случаях и какие правоотношения подлежат урегулированию одной из изученных отраслей права. В настоящее время в РК не проводится серьезных научно-правовых исследований в сфере правового регулирования денежной эмиссии и денежного обращения. Вместе с тем эти правоотношения представляют собой важнейшие элементы денежной системы, а потому влияют на экономическую и политическую стабильность государства. Настоящая научная статья, как мы полагаем, послужит хорошим началом для проведения исследований по финансовому праву и гражданскому праву о деньгах, их эмиссии и обращении.

Список литературы

- 1 Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / О.С.Иоффе. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1949. — 144 с.

- 2 Осипов Е.Б. Проблемы правового регулирования денег по законодательству Республики Казахстан. / Е.Б. Осипов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35661844. (Дата обращения: 26.10.2022 г.)
- 3 Худяков А.И. Финансовое право Республики Казахстан: (Общая часть) / А.И. Худяков. — Алматы: Қаржы-қаражат, 1995. — 224 с.
- 4 Финансовое право: учеб. / под ред. О.Н. Горбуновой. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2001. — 495 с.
- 5 Советское финансовое право: учеб. / под ред. В.В. Бесчеревных, С.Д. Цыпкина. — М.: Юрид. лит., 1982. — 424 с.
- 6 Барышев М.И. Финансовое право: учеб. / М.И. Барышев, Б.Н. Иванов, Е.А. Ровинский; под ред. Е.А. Ровинского. — М.: Юрид. лит., 1971. — 392 с.
- 7 Сулейменов М.К. Деньги в системе объектов гражданских прав / М.К. Сулейменов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37038244. (Дата обращения: 21.10.2022 г.)
- 8 Артёмов Н.М. Денежное право (финансово-правовое регулирование обращения национальной и иностранной валюты на территории Российской Федерации): колл. моногр. / Н.М. Артёмов, Л.Л. Арзуманова, А.А. Ситник. — М.: ООО «Изд-во "Элит"», 2012. — 272 с.
- 9 Актуальные проблемы финансового и налогового права: учеб. пос. / отв. ред. М.В. Карасева. — М.: Проспект, 2020. — 272 с.
- 10 Деньги, кредит, банки: учеб. и практ. для сред. проф. обр. / В.Ю. Катасонов [и др.]; под ред. В.Ю. Катасонова, В.П. Биткова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: «Изд-во "Юрайт"», 2020. — 499 с. — (Профессиональное образование). — Текст: непосредственный.
- 11 Худяков А.И. Финансовое право Республики Казахстан. Общая часть / А.И. Худяков. — Алматы: ТОО «Баспа», 2001. — 272 с.

К.Ю. Проскурина

Қазақстан Республикасында ұлттық және шетел валютасының эмиссиясы мен айналымын құқықтық реттеу (қаржылық-құқықтық және азаматтық-құқықтық аспектілері)

Мақалада автор ұлттық және шетел валютасындағы ақшаның эмиссиясы мен айналымы тұрғысынан құқықтық реттеу пәнін анықтау мақсатында азаматтық құқық пен қаржылық құқық нормаларына талдау жүргізген. Осы мақсатта Қазақстан Республикасының ақша айналымы саласындағы негізгі нормативтік құқықтық актілері, төлемдер мен ақша аударымдары, валюталық реттеу және валюталық бақылау негіздері зерделенген. Құқықтың осы салаларының жүйелерін зерттеу және ақша айналымы мен ақша эмиссиясын құқықтық реттеу институттарының (кіші салаларының) бірі ретінде біріктіру мақсатында қазақстандық және ресейлік авторлардың қаржы және азаматтық құқық бойынша ғылыми еңбектеріне көп көңіл бөлінді. Автор мақалада ғылыми танымның жалпы теориялық және арнайы әдістерін, оның ішінде: талдау және синтез, салыстырмалы құқықтық талдау, герменевтика әдістерін және т.б. қолданған. Зерттеу нәтижесінде алға қойылған мақсаттар мен міндеттерге ойдағыдай қол жеткізілген, автор қаржылық құқық пен азаматтық құқықтың құқықтық реттеу пәніне байланысты ақша эмиссиясы мен ақша айналысы бойынша қоғамдық қатынастарды анықтаған.

Кілт сөздер: ақша, ұлттық валюта, шетел валютасы, ақша айналымы, эмиссия, электрондық ақша, қолма-қол ақша, қолма-қол емес ақша.

K. Y. Proskurina

Legal regulation of the issue and circulation of national and foreign currency in the Republic of Kazakhstan (financial legal and civil legal aspects)

The author of this study carried out an analysis of the norms of civil law and financial law in order to determine the subject of legal regulation in terms of the issue and circulation of money denominated in national and foreign currencies. For this purpose, the main regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan in the field of monetary circulation, the basics of payments and money transfers, currency regulation and currency control were studied. Much attention was paid to the scientific works of Kazakh and Russian authors on financial and civil law in order to study the systems of these branches of law and integrate the legal regulation of monetary circulation and money issue as one of the institutions (sub-branches) of financial law and civil law. When writing this scientific article, the author used both general theoretical and special methods of scientific knowledge: methods of analysis and synthesis, the method of comparative legal analysis, the method

of hermeneutics, etc. As a result of the research, the set goals and objectives were successfully achieved; the author identified social relations in terms of money issue and money circulation related to the subject of legal regulation of financial law and civil law.

Keywords: money, national currency, foreign currency, monetary circulation, emission, electronic money, cash, non-cash money.

References

- 1 Ioffe, O.S. (1949). *Pravootnoshenie po sovetskomu grazhdanskomu pravu* [Legal relations under Soviet civil law]. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta [in Russian].
- 2 Osipov, E.B. (2002). *Problemy pravovogo regulirovaniia deneg po zakonodatelstvu Respubliki Kazakhstan* [Problems of legal regulation of money under the legislation of the Republic of Kazakhstan]. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35661844 [in Russian]
- 3 Khudyakov, A.I. (1995). *Finansovoe pravo Respubliki Kazakhstan: Obshchaia chast* [Financial law of the Republic of Kazakhstan: General part]. Almaty [in Russian].
- 4 Gorbunova, O.N. (Ed.). (2001). *Finansovoe pravo: uchebnik* [Financial Law: textbook]. Moscow [in Russian].
- 5 Bescherevnykh, V.V., & Cypkin, S.D. (Eds.). (1982). *Sovetskoe finansovoe pravo: uchebnik* [Soviet Financial Law: textbook]. Moscow [in Russian].
- 6 Baryshev, M.I., Ivanov, B.N., & Rovinskii, E.A. (1971). *Finansovoe pravo: uchebnik* [Financial Law: textbook]. Y.A. Rovinskii (Ed.). Moscow [in Russian].
- 7 Sulejmenov, M.K. (2015). *Dengi v sisteme obektov grazhdanskikh prav* [Money in the system of civil rights objects]. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37038244 [in Russian].
- 8 Artjomov, N.M., Arzumanova, L.L., & Sitnik, A.A. (2012). *Denezhnoe pravo (finansovo-pravovoe regulirovanie obrashcheniia natsionalnoi i inostrannoi valiuty na territorii Rossiiskoi Federatsii): kollektivnaia monografiia* [Monetary law (financial and legal regulation of the circulation of national and foreign currencies on the territory of the Russian Federation): collective monograph]. Moscow [in Russian].
- 9 Karasjova, M.V. (Ed.). (2020). *Aktualnye problemy finansovogo i nalogovogo prava: uchebnoe posobie* [Current problems of financial and tax law: Textbook]. Moscow [in Russian].
- 10 Katasonov, V.Yu., & Bitkov, V.P. (Ed.). (2020). *Dengi, kredit, banki: uchebnik i praktikum dlia srednego professionalnogo obrazovaniia* [Money, credit, banks: textbook and workshop for secondary vocational education]. Moscow [in Russian].
- 11 Khudyakov, A.I. (2001). *Finansovoe pravo Respubliki Kazakhstan. Obshchaia chast* [Financial law of the Republic of Kazakhstan: common part]. Almaty: TOO «Başpa» [in Russian].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

- Akhmetova, N.S.** — Candidate of juridical sciences, Associate professor, Professor of Department of theory and history of state and law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan.
- Akimzhanova, M.T.** — Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Department of civil and labor law, the Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan.
- Amandykova, L.K.** — Candidate of juridical sciences, Associate professor, Astana International University, Astana, Kazakhstan.
- Baideldinov, D.L.** — Doctor of juridical sciences, Professor, Al Farabi Kazakh National University. Almaty, Kazakhstan.
- Birmanova, A.I.** — PhD, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law, the Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan.
- Daurembekov, Ye.K.** — PhD, Senior Lecturer of the Department of Criminal Law Disciplines, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
- Hoffmann, T.** — PhD, Associate Professor, Private Law at TalTech Law School, Tallinn University of Technology, Tallinn, Estonia.
- Ilyassova, G.A.** — Candidate of juridical sciences, Full Professor, Research Professor at the Department of civil and labor law, the Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan.
- Juchnevicius, E.** — PhD, Professor of the University of Gdansk, Poland.
- Khlus, A.M.** — Candidate of juridical sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Criminalistics, Belarusian State University, Minsk, Belarus.
- Kuandykova, E.S.** — Master of jurisprudence, Doctoral student, Al Farabi Kazakh National University. Almaty, Kazakhstan.
- Maxatov, N.R.** — Master of jurisprudence, Doctoral student of the Higher School of Law “Adilet”, the Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan.
- Nazaralieva, A.B.** — Postgraduate student of the Department of Civil Law and Procedure, the Kyrgyz-Russian Slavic University named after B.N. Yeltsin, Bishkek, Kyrgyzstan.
- Niyazova, A.N.** — Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure, Kyrgyz-Russian Slavic University named after the first President of the Russian Federation B.N. Yeltsin, Bishkek, Kyrgyzstan.
- Proskurina, K.Yu.** — Master of jurisprudence, Doctoral student of the Higher School of Law “Adilet”, the Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan.
- Sabyrzhan, A.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan.
- Serikbayev, A.M.** — Candidate of juridical sciences, Professor of the Department of Criminal Law, Procedure and Criminalistics, Dean of the Faculty of Law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan.
- Sidorova, N.V.** — Candidate of juridical sciences, Associate professor, Associate Professor of the Department of Constitutional and International Law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan.

Smatlaev, B.M. — Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law, the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Tokatov, R.A. — Master of jurisprudence, Senior teacher of chair of the Civil and labor law, the Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan.

Wang, Heyong — Master of jurisprudence, Doctoral student, Al Farabi Kazakh National University. Almaty, Kazakhstan.

Zhamalbekova, A.S. — Master of jurisprudence, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan.

Zhamburbayeva, S. — Master of jurisprudence, Doctoral student, the Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan.

2023 ЖЫЛҒЫ
«Қарағанды университетінің хабаршысы. “Құқық” сериясы»
журналында жарияланған мақалалардың көрсеткіші

Указатель статей, опубликованных в журнале
«Вестник Карагандинского университета. Серия “Право”»
в 2023 году

Index of articles published in
«Bulletin of the Karaganda University. “Law” Series»
in 2023

№ б.
№ с.
№ р.

КОНСТИТУЦИОННОЕ, АДМИНИСТРАТИВНОЕ, ФИНАНСОВОЕ,
НАЛОГОВОЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW, ADMINISTRATIVE LAW, FINANCIAL LAW,
TAX LAW AND INTERNATIONAL LAW

<i>Abdakimova D.A.</i> Legal regulation of the status of a teacher in international acts and legislation of foreign countries.....	2	14
<i>Amandykova L.K.</i> Comparative analysis of the Constitutions of the Republic of Kazakhstan and developed countries of the world.....	4	33
<i>Bogatyreva L.B., Taitorina B.A., Satbayeva A.M.</i> Problems of conceptualization of administrative and legal regulation in the healthcare sector of the Republic of Kazakhstan	1	17
<i>Edvardas Juchnevicius.</i> State funds in the light of Polish Financial Law	4	27
<i>Kalazny A.</i> Should the state aid prohibition impact the property tax legislation in EU member states?	3	7
<i>Klyuyeva Y.N.</i> Legal aspects of cooperation between local authorities of Ukraine and European municipalities.....	3	36
<i>Kuandykova E.S., Baideldinov D.L., Hoffmann T.</i> Problems of legal regulation of digital transformation of agriculture of the Republic of Kazakhstan.....	4	7
<i>Nurbekova G.T., Greggi M.</i> Collaboration, compliance and tax intermediaries: the case of banks	2	6
<i>Ramashov O.N., Mussin K.S.</i> Legal means of fight against corruption in the civil service system	2	51
<i>Wang Heyong.</i> The presence of the “internationality” of international criminal justice.....	4	18
<i>Айтимов Б.Ж., Нұрбек Д.Т.</i> Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың құқықтық және ұйымдастырушылық ерекшеліктері	3	45
<i>Балгимбекова Г.У., Ержанова Ф.А.</i> Азаматтық институтының конституциялық-құқықтық негіздері	2	21
<i>Билялова М.И., Мусилимова К.С.</i> Некоторые вопросы обеспечения законности нормативных правовых актов исполнительных органов	3	13
<i>Карипова А.И., Серикбекова С.Б., Толубеков А.Т.</i> Отдельные особенности осуществления административных процедур и административного судопроизводства по Административному процедурно-процессуальному кодексу Республики Казахстан	1	26
<i>Сарсембаев М.А., Қаражан Б.С., Елеген А.Е.</i> Нормативно-правовая основа Стратегической доктрины казахстанского машиностроения в целях обеспечения развития транспортных и агротехнических заводов	1	6
<i>Сарсембаев М.А., Каражан Б.С.</i> Искусственный интеллект как часть цифровизации электротранспортного и сельскохозяйственного машиностроения в казахстанском и международном праве в перспективе	2	42
<i>Сидорова Н.В., Серикбаев А.М.</i> Компаративное исследование правового регулирования международного сотрудничества в сфере уголовного судопроизводства на Евразийском пространстве	2	32

<i>Суркова С.С., Сактаганова И.С., Zoll F.</i> Административно-правовое регулирование защиты человека от семейно-бытового насилия в Казахстане и международной практике	3	26
---	---	----

**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ
ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW**

<i>Akhmetova N.S., Birmanova A.I.</i> Improving the lawmaking activities of executive authorities	4	38
<i>Saduova D.M., Eremenko N.S., Botagarin R.B.</i> The role of law and moral in establishing countermeasures against sexual harassment	1	38
<i>Turlayev A.V., Ybyray A.K.</i> Citizenship termination of the Republic of Kazakhstan (legal regulation issues)	3	60

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО
CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE**

<i>Biebayeva A.A., Kalguzhinova A.M.</i> Exemption from criminal liability in connection with active repentance	3	68
<i>Kabzhanov A.T., Turlayev A.V., Tapakova V.B.</i> Comparative analysis of the criminal law institution «Expulsion from the Republic of Kazakhstan of a foreigner or stateless person»	1	58
<i>Zhamiyeva R.M., Albekova M.G.</i> AML in Kazakhstan: Progress, Challenges and Future Prospects	2	75
<i>Есентемирова А.М., Суркова С.С.</i> Выявление органами внутренних дел причин правонарушений в бытовом насилии в Казахстане.....	2	82
<i>Мусекенова А.А., Нұрмуханқызы Д.</i> Қазақстан Республикасындағы пенитенциарлық пробацияны жүзеге асыруда құқықтық көмекті қамтамасыз ету.....	3	87
<i>Ниетуллаев Н.Н.</i> Сыбайлас жемқорлықты криминализациялау шектері: қылмыстық табыстарды жылыстату мысалында.....	1	66
<i>Рахметулин А.Д.</i> Конституционализация уголовного судопроизводства: понятие и содержание	3	77
<i>Сидорова Н.В., Серикбаев А.М.</i> Цифровизация судебной и правоохранительной деятельности в Республике Казахстан	4	54
<i>Сматлаев Б.М., Даурембеков Е.К.</i> Некоторые вопросы применения мер пресечения в виде домашнего ареста и содержания под стражей в уголовном судопроизводстве	4	66
<i>Хлус А.М.</i> Коррупционные преступления: тенденции методико-криминалистического обеспечения расследования	4	45
<i>Хлус А.М.</i> Предупреждение преступлений коррупционной направленности в процессе их расследования	1	49

**АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО
CIVIL PROCEDURAL LAW**

<i>Kalshabaeva M.Zh., Sartayev S.A., Gorylev A.I.</i> Theoretical and legal problems of implementing the principles of mediation	3	96
<i>Махатов Н.Р., Zhamalbekova A.S.</i> Notary's executive inscription	4	106
<i>Акимжанова М.Т.</i> Заңдардың сапасын қамтамасыз етудегі Швейцарияның заң шығару тәжірибесі ..	1	106
<i>Акимжанова М.Т., Ильясова Г.А.</i> Қазақстан Республикасының цифрлық кеңістігіндегі баланың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері.....	4	88
<i>Алиева Л.Р., Клюева Е.Н.</i> Сравнительно-правовой анализ некоторых положений законодательства Республики Казахстан и Украины об усыновлении (удочерении) ребенка	2	116
<i>Жұмаділова М.А., Исаева А.Ж., Айтимов Б.Ж.</i> Қазақстан Республикасындағы электрондық сауданы дамыту тенденциялары мен проблемалары	1	96
<i>Ильясова К.М., Казиева Г.Т., Осипов Е.Б.</i> Вопросы формирования системы вещных прав в сфере недропользования	1	86
<i>Курманов А.А., Курманова С.Б.</i> Мемлекеттік-жекешелік әріптестікті құқықтық реттеу.....	2	101

<i>Мукашева А.А., Омарова А.Б.</i> Гражданско-правовой режим животных: проблемы определения и перспективы регламентации.....	3	119
<i>Назаралиева А.Б., Ниязова А.Н.</i> Споры о прекращении права на земельные участки: обзор судебной практики.....	4	100
<i>Прудникова М.Ю.</i> Медицинская услуга как гражданско-правовая категория.....	2	107
<i>Сулейменов М.К.</i> Участие государства и государственных органов в публично-правовых и частно-правовых отношениях.....	1	75
<i>Тоқатов Р.А., Базаров М.М., Алимкулова Б.К.</i> Блокчейн технологиясын қолдану арқылы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың алдын алу мүмкіндіктері.....	3	108
<i>Тоқатов Р.А., Сабыржан А.</i> Қазіргі геосаяси жағдайда логистикалық қатынастарды қалыптастыру тиімділігі, мәселелері және оларды құқықтық реттеу.....	4	76
<i>Тоқатов Р.А., Ильясова Г.А.</i> Мемлекеттік тілді заңның тілі ретінде қалыптастыру.....	2	92

**ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО
ENVIRONMENTAL LAW**

<i>Jantassova A.D.</i> On the issue of the “ecological corridor” concept.....	2	68
<i>Мукашева А.А., Горохов Д.М., Шингель Н.А.</i> Юридическая ответственность за нарушение законодательства об охоте в России, Беларуси и Казахстане.....	2	58

**ЖАС ҒАЛЫМ МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДОГО УЧЕНОГО
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST**

<i>Zhamburbayeva S.</i> Agreement on legal assistance: legal regulation of the “success fee” in the Republic of Kazakhstan.....	4	112
<i>Жунусова Т.Б.</i> Добровольность как «сквозной» принцип брачных отношений в Республике Казахстан (некоторые частно-правовые и публично-правовые аспекты).....	2	127
<i>Копжасарова С.И.</i> Оңалту және банкроттық рәсіміндегі борышкердің мәмілелерін жарамсыз деп тану негіздері.....	3	145
<i>Проскурина К.Ю.</i> Правовое регулирование эмиссии и обращения национальной и иностранной валюты в Республике Казахстан (финансово-правовые и гражданско-правовые аспекты).....	4	122
<i>Сейдинова М.А.</i> Международное право и коммерческое суррогатное материнство: запрещать или разрешать.....	3	127
<i>Сейдинова М.А.</i> Этические вопросы суррогатного материнства.....	2	139
<i>Сырлыбаева Ф.М.</i> Правовые вопросы защиты коммерческой тайны работодателя.....	2	147
<i>Шаданова Л.Ж.</i> Соглашение об уплате алиментов: проблемы теории и практики.....	2	155
<i>Шаданова Л.Ж., Тілеп Т.С.</i> Алиментные обязательства супругов и бывших супругов: сравнительно правовой анализ законодательств Казахстана и некоторых зарубежных стран.....	1	115